

עיוני תפילה

פירוש

סידור

קבלת שבת

תפילת מנחה של חול
קבלת שבת
ערבית של שבת

נוסח ספרד

לקראת כלה

לרגל נישואיהם של ילדינו
דניאל אברהם נ"י ואוריה שתח'
ברוכי – גזונדהייט
ראש חודש ניסן תשס"ט
אלון שבות

בואי בשלום
עטרת בעלה גם
בשמחה ובצהלה תוך
אמוני עם סגלה
בואי נלה בואי נלה
לכה דודי לקראת כלה פני
עבת נקמה

הפיוט "לכה דודי" כתוב על קיר עלייה
אשר שימש כבית כנסת במחנה העבודה בטרזין

מבוא "סידור עיוני תפילה"

"אמר רב יהודה תיתי לי דקיימית עיון תפלה" (שבת קיח ע"ב)

בשבח והודאה לה' אני שמח להגיש לציבור המתפללים והלומדים גרסה ראשונית של **סידור וספר לימוד "עיוני תפילה"** על תפילת מנחה של חול, קבלת שבת ותפילת מעריב של שבת. מטרת **"עיוני תפילה"** להראות למתפללים את יופייה של תורת התפילה על פי מקורותיהן ומשמעותן של תפילות ישראל לאבינו שבשמים. לשם כך **"סידור התפילה"** (על פי נוסח ספרד) בחלק הראשון (מעמ' 7 ואילך) מודפס בשילוב עם סדרת עיונים של **"פירוש התפילה"** (מעמ' 29 ואילך), ויש הפניות הדדיות מהתפילות לשיעורים (☞) ומהשיעורים לתפילות (☞). התפילות בחלק הראשון של **"סידור התפילה"** מוצגות מבחינה גרפית על פי הפירושים בחלק השני, אך ויתרתי על סימנים גרפיים והסברים בנוסח התפילה בחלק הראשון, כדי שלא להפריע למתפלל בשעת תפילתו. בפירוש **"עיוני תפילה"** בחלק השני יש דיונים על מקורות התפילות, ניסוחיהן ומשמעותן, ונוסח התפילה מוצג לצד פירושים בתוספת הסברים ואמצעים גרפיים.

קראתי לחיבור זה **"עיוני תפילה"** (עם סידור תפילה ועם פירוש) משלוש סיבות:

- (א) חז"ל שיבחו את "עיון תפילה": "ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן: הכנסת אורחין וביקור חולים ו**עיון תפלה** והשכמת בית המדרש והמגדל בניו לתלמוד תורה והדן את חברו לכף זכות" (שבת קכז ע"א).¹ חז"ל הדגישו את הצורך להבין את התפילה ולהתעמק בה כדי לאפשר את חוויית התפילה, כי "אין שום אדם יכול לכונן בתפלתו היטב".² מטרת החיבור "עיוני תפילה" היא ללמוד וללמד את מקורות התפילה ומשמעותן, על מנת להעמיק את כוונת הלב בזמן התפילה – "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו".³
- (ב) ניסיתי לסקור מפרשים מתקופות שונות ולהעמיד גישות שונות זו כנגד זו כדי לדון במסרים של התפילות על פי המקורות. השתדלתי להתייחס לפנינים המרובות של נושא התפילה: מקרא, מקורות חז"ל, הלכה, מחשבת ישראל והיסטוריה – בבחינת "שבעים פנים בתורה".⁴ שאפתי להגדיר בסוף הדיון מסקנות על פי המקורות והפירושים המובאים בעיונים. בהערות הפניתי לעבודות חשובות להעמקה נוספת בנושא. בגיבוש השיטה עמדה מול עיני דרכה של פרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל ב"עיונים" שלה על התורה, ועל פי דרכה הוספתי בעיונים גם "שאלות לעיון ולהעמקה" בסוף הדיון.
- (ג) השתדלתי להציג את התפילות **בצורה נעימה לעין** בבחינת "כזה ראה וקדש",⁵ ולשם כך עיקרי הפירושים מוצגים עם נוסח התפילה בדרך גרפית נעימה **"לעין"** כסיכום של **"העיון"**.

¹ במסכת שבת קיח ע"ב המושג "עיון תפילה" מופיע במשמעות חיובית של כוונה והבנה בתפילה. אולם "עיון תפילה" יכול להתפרש גם במשמעות שלילית: "ואמר רבי יצחק שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם ואלו הן: קיר נטוי, ועיון תפלה, ומוסר דין על חבריו לשמים" (ברכות נה ע"א; ראש השנה טז ע"ב); "ואמר רב עמרם אמר רב: שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום: הרהור עבירה, ועיון תפלה ולשון הרע" (בבא בתרא קסד ע"ב תד"ה כל המאריך). בעלי התוספות זיהו את הסתירה בין הסוגיות והציעו את ההבחנה הבאה: "...וי"ל דתרי עיון תפלה יש, 'עיון תפלה' דהכא המצפה שתבא בקשתו, ועיון תפלה' דהתם שמכוין את לבו לתפלה" (ברכות לב ע"ב תד"ה כל המאריך).

² לשון התוספות בבא בתרא קסד ע"ב ד"ה עיון תפילה. עיין גם בחידושי הרמב"ן בבא בתרא קסד ע"ב: "וכל המתפלל בלא כונה – עבירה היא בידו... וכדאמרין נמי בפי' כל כתבי הקודש (ק"ח ע"ב) 'יתיתי לי דקיימית עיון תפלה', והיינו שאין אחד מאלף נצול מעבירה זו בכל יום שאינם מעיינים בתפלה". ראה גם יעקב בלידשטיין, "על הנימוקים לאמירת תפילת 'הבינו' בהלכת הרמב"ם", **סידור**, ד (תשמ"ח-1988), עמ' 5-15.

³ ראה ברכות כא ע"א.

⁴ ראה במדבר רבה יג, טו.

⁵ רש"י שמות י"ב, ב על פי ראש השנה כ ע"א.

מקצת השיעורים בנושא "עיוני תפילה" כבר מופיעים לשימושם של הקוראים – "רבנן די בכל אתר ואתר" – באתר www.tefilah.org, ובעזרת ה' נרחיב את העיונים לנושאים נוספים, כולל תכניות לימודיות ובהן הצעות מתודיות. בהמשך נשתדל להוסיף ולשפר את התמיכה הטכנולוגית של האתר להנאתם ולרווחתם של הקוראים. האתר ישמש בעזרת ה' בסיס לחומר נוסף בעתיד, ואפשר להתעדכן בו על חומר חדש. ניתן להוריד את החומר המעודכן ישירות מהאתר, ומוותר לצלם את החומר מהספר "עיוני תפילה" לצורך לימוד והוראה. במהדורה זו אספתי מספר קטן של עיוני תפילה על תפילת מנחה של חול, קבלת שבת ותפילת מעריב של שבת; טרם השלמתי את כתיבת כל הפירושים באופן מסודר ושיטתי, ואני תפילה שהפירוש "עיוני תפילה" יתרחב ויתעדכן בעז"ה בעתיד הן באתר והן כמהדורה מורחבת של סידור "עיוני תפילה".

ברצוני להודות לאנשים רבים אשר עזרו לי לאורך תקופה ארוכה בתחומים רבים: הרב יעקב מדן, ראש ישיבת הר עציון; הרב ברוך גיגי, ראש ישיבת הר עציון; הרב יואל בן-נון, אלון שבות; מר עמוס ספראי, מנהל מכללת אמונה; פרופ' ראובן קימלמן (אוניברסיטת ברנדייס, בוסטון); גברת הניה קולומבוס (עריכה); רפי יניגר (עיצוב גרפי); אשתי נדין וילדינו אשר עברו על הפירושים.

חוברת זו היא מהדורה ניסיונית ראשונית ביותר, אשר יוצאת בשם "לקראת פְּלֶה" לכבוד חתן וכלה לרגל יום שמחת לבס של **בתנו אוריה** שתח' וחתנו **דניאל אברהם** נ"י ברוכי-גזונדהייט, וכולנו תפילה שיזכו להקים בית נאמן בישראל – "לְשֵׁם וְלְתַפְאֶרֶת וְלְתִהְלָה".

אני תפילה, **שעיוני תפילה** יעזרו למתפללים, למעיינים, לתלמידים ולמורים לשהות שעה אחת קודם שמתפללים, כדי לכוון את לבנו לאבינו שבשמים (על פי משנה ברכות פ"ד מ"א).

אמר ר' שמואל בר נחמני: אם כוונתה את לבך בתפילה – תהא מבוסר שנשמעה תפילתך ומה טעם...תְּכִינ לְבָס תְּקַשֵּׁיב אֶזְנֶךָ' (תהלים י', יז) (ירושלמי ברכות פ"ה ה"ה)

אשמח מאוד לקבל הערות, תגובות והצעות.

בני גזונדהייט
gesund@012.net.il

תוכן העניינים

3	מבוא "סידור עיוני תפילה"
7	סידור "עיוני תפילה"
9	תפילת מנחה של חול
9	"אשרי" (תהלים קמ"ה)
9	חצי קדיש
10	תפילת עמידה
12	תפילת "עלינו"
13	"לדוד ה' אורי וישעי" (תהלים כ"ז)
14	קבלת שבת
14	"ידיד נפש"
15	מזמורי קבלת שבת
16	"אנא בכח"
16	"לכה דודי"
17	מזמור צ"ב – צ"ג
19	תפילת ערבית של שבת
19	ברכות קריאת שמע
20	קריאת שמע
22	תפילת עמידה לתפילת מעריב של שבת
25	ספירת העומר
28	"אדון עולם"
29	פירוש "עיוני תפילה"
31	תפילת מנחה של חול
32	"אשרי" (תהלים קמ"ה) - מבנה ומשמעות
39	'מודים דרבנן' - בין יהודי התפוצות (בבלי) ליושבי ארץ ישראל (ירושלמי)
47	נס חנוכה ומלכות החשמונאים במשנת הרמב"ם
53	תפילת "עלינו לשבח" – מקורותיה, תולדותיה ומסריה
57	"לדוד ה' אורי וישעי" (תהלים כ"ז)
61	קבלת שבת
62	"ידיד נפש" - מחברו, מקורותיו ומשמעות הפיוט
69	מבוא: קבלת שבת – המקורות והמבנה
71	מזמורי תהלים של קבלת שבת (תהלים צ"ה-צ"ט, כ"ט)
73	"לכה דודי" – המחבר ותקופתו
76	"לכה דודי" – המקורות ופירוש צמוד
85	שיר של יום השבת (מזמור צ"ב)
93	תפילת ערבית של שבת
94	פרשת "שמע" ופרשת "והיה אם שמע" – פירושן ואופיין
100	תפילות העמידה של שבת ע"פ מזמור י"ט: יסודות האמונה כתבנית לסידור
103	"אדון עולם"

113"אשרי" - מבנה הפרק ומשמעותו
114תפילת עמידה
115'מודים דרבנו' - בין יהודי התפוצות (בבלי) ליושבי ארץ ישראל (ירושלמי)
116נס חנוכה ומלכות החשמונאים במסכת סופרים ובמשנת הרמב"ם
117תפילת "עלינו לשבח"
118"לדוד ה' אורי וישעי"
119"ידיד נפש"
120מבוא : קבלת שבת – המקורות והמבנה
122מזמורי קבלת שבת (תהלים צ"ה-צ"ט, כ"ט)
123מזמור צ"ב – צ"ג והקשרם בספר תהלים
124"לכה דודי" – המחבר ותקופתו
125"לכה דודי" – המקורות ופירוש צמוד
126"קריאת שמע"
127תפילות העמידה של שבת ע"פ תהלים י"ט
128"אדון עולם"

סידור

עיוני תפילה

תפילת מנחה

”אשרי” (עו 32, 113)

אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה: (תהילים פ”ד, ה)
אשרי העם שפכה לו אשרי העם שה’ אלהיו: (תהילים קמ”ד, טו)

תהלים קמ”ה:

(א) תהלה לדוד	א רוממך א-לוהי המלך	ואברכה שמך לעולם ועד.
(ב) ב כל יום אברכך	ג דול ה' ומהלל מאד	ואהללה שמך לעולם ועד:
(ג) ד זר לדור ישבח מעשיך	ה דר כבוד הודך	ולגדלתו אין חקר:
וגבורתיך יגידו:
(ד) ו עזו נוראתיך יאמרו	ז כר רב טובך ביעו	ודברי נפלאתיך אשיחה:
וגדלתך אספרנה:
(ה) ח נון ורחום ה'	ט זכר רב טובך ביעו	וצדקתך ירננו:
(ו) י ודוך ה' כל מעשיך	יב ח נון ורחום ה'	אך אפים וגדל חסד:
ורחמי על כל מעשיו:
(ז) יא כ בוד מלכותך יאמרו	יג ט זכר רב טובך ביעו	וחסידיך יברכוכה.
(ח) יב ל הודיע לבני האדם גבורתי	יד ס ומך ה' לכל הנפלים	וגבורתך ידברו:
וכבוד הדר מלכותו:
(ט) יג מ לכותך מלכות כל עלמים	טו ע יני כל אליך ישברו	וממשלתך בכל דור ודור:
(י) יד ס ומך ה' לכל הנפלים	טז פ ותח את ידך	וזוקף לכל הכפופים:
ואתה נותן להם את אכלם בעתו:
(יא) טו ע יני כל אליך ישברו	יז צ דיק ה' בכל דרכיו	ומשביע לכל חי רצון:
וחסיד בכל מעשיו:
(יב) טז פ ותח את ידך	יח ק רוב ה' לכל קראיו	לכל אשר יקראהו באמת:
ואת שועתם ישמע ויושיעם:
(יג) יז צ דיק ה' בכל דרכיו	יט ק צון יראיו יעשה	ואת כל הרשעים ישמיד:
(יד) יח ק רוב ה' לכל קראיו	כ) ש זמר ה' את כל אהביו	ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד.
(יט) יט ק צון יראיו יעשה	(כא) ת הלת ה' ידבר פי	

ואנחנו נברך י-ה מעתה ועד עולם הללו י-ה: (תהילים קט”ו, יח)

חצי קדיש

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:
בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא. יתברך:
וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא בריך הוא.
לעלא (בעשיית: ולעלא מפל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא.
ואמרו אמן:

א-דני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך: (תהלים נ"א, יז)

א. אבות

ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב. הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון. גומל חסדים טובים. וקונה הכל. וזוכר חסדי אבות. ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה. בעשיית: זכרנו לחיים. מלך חפץ בחיים. וכתבנו בספר החיים. למען א-להים חיים: מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה ה'. מגן אברהם:

ב. גבורות

אתה גבור לעולם א-דני. מחיה מתים אתה רב להושיע: (בקיץ) מוריד הטל: (בחורף) משיב הרוח ומוריד הגשם: מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונתו לישגי עפר מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה: בעשיית: מי כמוך אב הרחמים. זוכר וזוכיו לחיים ברחמים: ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה ה'. מחיה המתים: בחזרת השי"ח אומרים קדושה (בעמוד הבא)

ג. קדושת השם

אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום הללונך גדול וקדוש אתה: ברוך אתה ה'. הא-ל הקדוש: (בעשיית: המלך הקדוש)

ד. דעת

אתה חונן לאדם דעת. ומלמד לאנוש בינה: חננו מאתך חכמה בינה ודעת: ברוך אתה ה'. חונן הדעת:

ה. קיבוץ גלויות

תקע בשופר גדול לחרותנו. ושא נס לקבץ גליותינו. וקבצנו יחד מהרה מארבע פנות הארץ לארצנו: ברוך אתה ה'. מקבץ נדחי עמו ישראל:

ו. תשובה

השיבנו אבינו לתורתך. וקרבתנו מלפניו לעבודתך. והחזירנו בתשובה שלמה לפניך: ברוך אתה ה'. הרוצה בתשובה:

ז. השבת המשפט

השיבה שופטינו ככראשונה ויועצינו כבתחלה. והסר ממנו יגון ואנחה. ומלך עלינו מהרה אתה ה' לבדך בחסד וברחמים בצדק ובמשפט: ברוך אתה ה'. מלך אוהב צדקה ומשפט: (בעשיית: המלך המשפט):

יב. ברכת המינים ולמלשינים אל תהי תקוה. וכל המינים כרע יאבדו. וכל אויבי עמך מהרה יכרתו. והזדים מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכלם ותשפילים ותכניעם במהרה בימינו: ברוך אתה ה'. שובר אויבים ומכניע זדים:

יג. על הצדיקים על הצדיקים ועל החסידים. ועל זקני שארית עמך בית ישראל. ועל פליטת בית סופריהם. ועל גרי הצדק ועליו. יהמו נא רחמך ה' א-להינו. ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת. ושים חלקנו עמם. ולעולם לא נבוש כי בך בטחנו. ועל חסדך הגדול באמת נשענו: ברוך אתה ה'. משען ומבטח לצדיקים:

יד. בנין ירושלים ולירושלים עירך ברחמים תשוב. ותשכן בתוכה כאשר דברת. ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם. וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תבין: ברוך אתה ה'. בונה ירושלים:

טו. משיח בן דוד את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח. וקרנו תרום בישועתך. כי לישועתך קיונו כל היום: ברוך אתה ה'. מצמיח קרן ישועה:

טז. שומע תפילה אב הרחמן שמע קולנו. ה' א-להינו חוס ורחם עלינו. וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו. כי א-ל שומע תפלות ותחנונים אתה. ומלפניך מלבנו. ריקם אל תשיבנו. חננו ועננו ושמע תפלתנו: כי אתה שומע תפלת כל פה: ברוך אתה ה'. שומע תפלה:

יז. ברכת השלום שים שלום טובה וברכה. חיים חן וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך. ברכנו אבינו כלנו כאחד באור פניך. כי באור פניך נתת לנו ה' א-להינו תורת חיים ואהבת חסד. וצדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום. וטוב יהיה בעיניך לברכנו ולברך את כל עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך: בעשיית: בספר חיים. ברכה ושלום. ופרנסה טובה. נזכר ונכתב לפניך. אנחנו וכל עמך בית ישראל. לחיים טובים ושלום: ברוך אתה ה'. המברך את עמו ישראל בשלום:

יז. עבודה רצה ה' א-להינו בעמך ישראל ולתפלתם שעה. והשב את העבודה לדביר ביתך. ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון. ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך: בראש חודש ובחול המועד אומרים יעלה ויבוא (בעמוד הבא) ותחזינה עינינו בשונך לציון ברחמים: ברוך אתה ה' המחזיר שכנתו לציון:

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך. ה' צורי וגואלי: (תהלים י"ט, טו)

א-להי. נצו לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה. ולמקללי נפשי תדם. ונפשי כעפר
לכל תהיה. פתח לבי בתורתך. ואחרי מצותיך תרדף נפשי. וכל הקמים
והחושבים עלי רעה. מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבתם:
עשה למען שמך. עשה למען מינך. עשה למען תורתך. עשה למען קדשתך. למען
חלצון ידיך הושיעה מינך וענני:
יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך. ה' צורי וגואלי (תהלים י"ט, טו):
עשה שלום (בעש"ת: השלום) במרומו. הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.
ואמרו אמן:

יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו. שיבנה בית המקדש במהרה במינו.
ותו חלקנו בתורתך (אבות ה', כג):
ושם יעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות:
וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים. כימי עולם וכשנים קדמוניות (מלאכי ג', ד):

הוספות לתפילת העמידה

בראש חודש ובחול המועד אומרים:
א-להינו וא-להי אבותינו. יעלה
ויבוא ויגיע. ויראה וירצה וישמע.
ויפקד ויזכר וזכרונו ופקדונו וזכרון
אבותינו. וזכרון משיח בן דוד עבדך.
וזכרון ירושלים עיר קדשך. וזכרון
כל עמך בית ישראל לפניך.
לפליטה לטובה. לחן ולחסד
ולרחמים. לחיים טובים ולשלום
ביום:
בראש חדש: ראש החדש:
בחמה"פ: חג המצות:
בחמה"ס: חג השבועות:
הזה. זכרנו ה' א-להינו בו לטובה.
ויפקדנו בו לברכה. והושיענו בו
לחיים טובים. ובדבר שועה
ורחמים חוס וחסנו ורחם עלינו
והושיענו. פי אליך עינינו. פי א-ל
מלך חנון ורחום אתה:
בתנוכה ובפורים אומרים:
ועל הנסים ועל הפרקו ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות ועל
הנחמות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בלמים ההם בזמן הזה:
בתנוכה (ט"ו, 47):
בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול
חשמונאי ובניו. כשעמדה מלכות וון
הרשעה על עמך ישראל להשפיתם
תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה
ברחמך הרבים עמדת להם בעת צרתם.
רבת את ריבם. דנת את דינם. נקמת את
נקמתם. מסרת גבורים ביד חלשים.
ורבים ביד מעטים. וטמאים ביד
טהורים. ורשעים ביד צדיקים. וזדים
ביד עוסקי תורתך. ולך עשית שם גדול
וקדוש בעולמך. ולעמך ישראל עשית
תשועה גדולה ופרקו כהיום הזה: ואחר
כך באו בניך לדביר ביתך. ופנו את
היכלך. וטהרו את מקדשך. והדליקו
נרות בחצרות קדשך. וקבעו שמונת ימי
חגכה אלו. להודות ולהלל לשמך הגדול:

בראש חודש ובחול המועד אומרים:
א-להינו וא-להי אבותינו. יעלה
ויבוא ויגיע. ויראה וירצה וישמע.
ויפקד ויזכר וזכרונו ופקדונו וזכרון
אבותינו. וזכרון משיח בן דוד עבדך.
וזכרון ירושלים עיר קדשך. וזכרון
כל עמך בית ישראל לפניך.
לפליטה לטובה. לחן ולחסד
ולרחמים. לחיים טובים ולשלום
ביום:
בראש חדש: ראש החדש:
בחמה"פ: חג המצות:
בחמה"ס: חג השבועות:
הזה. זכרנו ה' א-להינו בו לטובה.
ויפקדנו בו לברכה. והושיענו בו
לחיים טובים. ובדבר שועה
ורחמים חוס וחסנו ורחם עלינו
והושיענו. פי אליך עינינו. פי א-ל
מלך חנון ורחום אתה:
בתנוכה ובפורים אומרים:
ועל הנסים ועל הפרקו ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות ועל
הנחמות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בלמים ההם בזמן הזה:
בתנוכה (ט"ו, 47):
בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול
חשמונאי ובניו. כשעמדה מלכות וון
הרשעה על עמך ישראל להשפיתם
תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה
ברחמך הרבים עמדת להם בעת צרתם.
רבת את ריבם. דנת את דינם. נקמת את
נקמתם. מסרת גבורים ביד חלשים.
ורבים ביד מעטים. וטמאים ביד
טהורים. ורשעים ביד צדיקים. וזדים
ביד עוסקי תורתך. ולך עשית שם גדול
וקדוש בעולמך. ולעמך ישראל עשית
תשועה גדולה ופרקו כהיום הזה: ואחר
כך באו בניך לדביר ביתך. ופנו את
היכלך. וטהרו את מקדשך. והדליקו
נרות בחצרות קדשך. וקבעו שמונת ימי
חגכה אלו. להודות ולהלל לשמך הגדול:

הוספות לחזרת הש"ץ של תפילת העמידה

מזדים דרבנן (ט"ו, 39):
מזדים אנחנו לך. שאתה הוא ה'
א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי כל
בשר. יוצרנו יוצר בראשית. ברכות
והודאות לשמך הגדול והקדוש. על
שהחיייתנו וקימתנו. בן תחינו
ותקיימנו. ותאסוף גליותינו לחצרות
קדשך. לשמור חקיך. ולעשות רצונך.
ולעבדך בלבב שלם. על שאנו מזדים
לך. ברון א-ל ההודאות:

קדושה בחזרת הש"ץ:
נקדישך ונעריצך כנעם שים סוד שרפי קדש. המשלשים לך קדשה.
כפתוב על יד נביאך:
וקרא זה אל זה ואמר:
קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו', א)
קו"ח: לעמתם משבחים ואומרים:
חזן: ברון כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג', יב):
קו"ח: וקדברי קדשך כתוב לאמר:
חזן: ימלך ה' לעולם א-להיך ציון לדר ודר הללו י-ה (תהלים קמ"ו, י)

קדיש תתקבל

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:
בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחיכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא:
יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא
ברוך הוא. לעלא (בעשיית: ולעלא מפל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא
דאמירן בעלמא. ואמרו אמן:
תתקבל צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון די בשמיא, ואמרו אמן:
יהא שלמא רבא מן שמיא נחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:
עושה שלום (בעשיית: השלום) במרומינו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.
ואמרו אמן:

תפילת "עלינו" (117, 53)

עלינו לשבח לאדון הכל.
שלא עשנו כגויי הארצות.
שלא שם חלקנו בהם.
[שהם משתחווים להבל וריק.
ואנחנו כופעים ומשתחווים ומודים.
שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ.
הוא א-להינו אין עוד.
כפתוב בתורתו:
פי ה' הוא הא-להים בשמים ממעל

לתת גדלה ליוצר בראשית.
ולא שמנו כמשפחות האדמה.
וגורלנו ככל המזנס.
ומתפללים אל אל לא יושיע].
לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.
ומושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עזו בגבהי מרומים.
אמת מלבנו. אפס זולתו.
וידעת היום והשבת אל לבבך
ועל הארץ מתחת אין עוד (דברים ד', ט):

ועל כן נקנה לך ה' א-להינו
להעביר גוללים מן הארץ.
לתקן עולם במלכות שדי.
להפנות אליך כל רשעי ארץ.
כי לך תכרע כל ברך.
לפניך ה' א-להינו יכרעו ויפלו.
ויקבלו כלם את על מלכותך.
כי המלכות שלך היא.
כפתוב בתורתך:

לראות מהרה בתפארת עזך.
והאלילים פרות יכרתון.
וכל בני בשר יקראו בשמך
יכירו וידעו כל יושבי תבל.
תשבע כל לשון.
ולכבוד שמך יקר יתנו.
ותמלך עליהם מהרה לעולם ועד
ולעולמי עד תמלך בכבוד.
ה' ימלך לעולם ועד (שמות ט"ו, יח):

ונאמר: והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא והיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה י"ד, ט):

קדיש יתום

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:

בעלמא די ברך כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:

בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:

יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: יתברך:

וישתבח ויתפאר ויתרוםם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא בריך הוא.

לעלא (בעשיית: ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא.

ואמרו אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:

עושה שלום (בעשיית: השלום) במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

מראש חודש אלול עד אחר שמיני עצרת מוסיפים:

"לְדוֹד ה' אוֹרֵי וְיִשְׁעֵי" (ע 57, 118)

תהלים כ"ז:

(א) לְדוֹד ה' אוֹרֵי וְיִשְׁעֵי

ממי אירא,

ה' מעוז חיי

ממי אפחד:

(ב) בְּקִרְבִּי עָלִי מִרְעִים

לְאָכַל אֶת בְּשָׂרִי

צָרִי וְאֵיבֵי לִי

הִמָּה כְּשִׁלּוֹ וְנִפְלוֹ:

(ג) אִם תַּחֲנֶה עָלַי מַחֲנֶה

לֹא יִירָא לְבִי,

אִם תִּקּוּם עָלַי מִלַּחְמָה

בְּזֹאת אֲנִי בּוֹטֵחַ:

(ד) אַחַת שְׂאֵלְתִי מֵאֵת ה'

אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ

שְׁבִתִי בְּבֵית ה'

כָּל יְמֵי חַיִּי

לַחֲזוֹת בְּנֹעַם ה'

וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ:

(ה) כִּי יִצְפְּנֵנִי בְּסִכָּה

בְּיוֹם רָעָה

יִסְתַּרְנִי בְּסִתְרֵי אֱהָלוֹ

בְּצוּר יְרוּמָמְנִי:

(ו) וְעֵתָה יְרוּם רֹאשִׁי

עַל אֵיבֵי סְבִיבוֹתַי

וְאִזְבַּחַת בְּאֱהָלוֹ

זָבַחַי תְּרוּעָה

אֲשִׁירָה וְאִזְמְרָה לָהּ:

(ז) שְׁמַע ה' קוֹלִי אֶקְרָא וְחַנּוּנִי וְעֲנֵנִי:

(ח) לֵךְ אָמַר לְבִי בְּקִשׁוֹ פָּנָי

אֶת פְּנֵיךְ ה' אֲבַקֵּשׁ:

(ט) אֵל תִּסְתַּר פְּנֵיךְ מִמֶּנִּי אֵל תֵּט בְּאֶף עֲבֹדְךָ

עֲזַרְתִּי הָיִיתָ

אֵל תִּטְשֵׁנִי וְאֵל תַּעֲזֹבֵנִי

א-לֵהִי יִשְׁעֵי:

(י) כִּי אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וְה' יֹאסֶפְנִי:

(יא) הוֹרֵנִי ה' דְּרָכְךָ וְיַחֲנֵנִי בְּאֶרְחַ מִישׁוֹר

לְמַעַן שׁוֹרְרִי:

(יב) אֵל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרִי כִּי קָמוּ בִי עַדֵי שֶׁקֶר

וַיִּפַּח חֲמָס:

(יג) לוֹלֵא הָאֲמֻנְתִּי לְרֹאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרְץ חַיִּים:

(יד) קוּה אֵל ה' חֲזַק וַיֵּאֱמַץ לְבָבְךָ וְקוּה אֵל ה':

קבלת שבת (120, 69)

הדלקת נרות שבת

ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם
אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של שבת:

"ידיד נפש" (119, 62)

דִּיד נֶפֶשׁ, אָב הַרְחָמֵן
יְרוּץ עֲבָדְךָ כְּמוֹ אֵיל
מִשְׁךְ עֲבָדְךָ אֶל רְצוֹנְךָ
כִּי יַעֲרֵב לוֹ יְדִידוּתְךָ
שְׂתַחֲוֶה מוֹל הַדָּרֶךְ
מִנְפֹת צוּף וְכֹל טַעַם.

דוּר, נְאֻה, זִיו הָעוֹלָם
אֲנֵא, א-ל נֵא רְפֵא נֵא לָהּ
נֶפְשִׁי חוֹלֵת אֶהְבֶּתְךָ
אִז תִּתְחַזַּק וְתִתְרַפֵּא
בְּהִרְאוֹת לָהּ נֵעַם זִינֶךָ
וְהִיטָה לָךְ שְׂפָחַת עוֹלָם.

תִּיק, יְהֵמוּ רַחֲמֵיךָ
כִּי זֶה כְּמָה נִכְסֵךְ נִכְסֵךְ
וְחוּס נֵא עַל בֶּן אוֹהֶבְךָ
אֲנֵא, א-לִי, מִחֲמַד לְבִי
לְרֵאוֹת בְּתַפְאֲרֵת עֲזֶךָ
חוֹשָׁה נֵא וְאֵל תִּתְעַלֵּם.

גְּלָה נֵא וּפְרֵשׁ, חֲבִיב
תֵּאִיר אֶרֶץ מִכְּבוֹדְךָ
עָלִי אֵת סִפְתֵי שְׁלוֹמְךָ
מֵהָר, אֶהוּב, כִּי בֵא מוֹעֵד
נְגִילָה וְנִשְׂמַחָה בְּךָ
וְחֲנֻנֵי כִימֵי עוֹלָם:

תהלים צ"ח:

(א) לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו: (ב) נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו: (ג) כי א-ל גדול ה' ומלך גדול על כל אלהים: (ד) אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו: (ה) אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו: (ו) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו: (ז) כי הוא א-להינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקלו תשמעו: (ח) אל תקשו לבבכם כמריבה כיום משה במדבר: (ט) אשר נסונוי אבותיכם בחונוי גם ראו פעלי: (י) ארבעים שנה אקוט בדור ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי: (יא) אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי:

תהלים צ"ח:

(א) מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו: (ב) הודיע ה' ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו: (ג) זכר חסדו ואמנותו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו: (ד) הריעו לה' כל הארץ פצחו ורננו וזמרו: (ה) זמרו לה' בכנור בכנור וקול זמרה: (ו) בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה': (ז) ירעם הים ומלאו תבל וישבי בה: (ח) נהרות ימחאו כף יחד הרים ירננו: (ט) לפני ה' כי בא לשפט הארץ ישפט תבל בצדק ועמים במישרים:

תהלים צ"ט:

(א) ה' מלך ירגזו עמים ישב כרובים תנוט הארץ: (ב) ה' בציון גדול ורם הוא על כל העמים: (ג) יודו שמך גדול ונורא קדוש הוא: (ד) ועז מלך משפט אהב אתה פוננת מישרים משפט וצדקה בייעקב אתה עשית: (ה) רוממו ה' א-להינו והשתחוה להדם רגליו קדוש הוא: (ו) משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו קראים אל ה' והוא יענם: (ז) בעמוד ענן ידבר אליהם שמרו עדתיו וחק נתן למו: (ח) ה' א-להינו אתה עניתם א-ל נשא היית להם ונקם על עלילותם: (ט) רוממו ה' א-להינו והשתחוה להר קדשו כי קדוש ה' א-להינו:

תהלים צ"ו:

(א) שירו לה' שיר חדש שירו לה' כל הארץ: (ב) שירו לה' ברכו שמו בשרו מיום ליום ישועתו: (ג) ספרו בגוים כבודו בכל העמים נפלאותיו: (ד) כי גדול ה' ומהלל מאד נורא הוא על כל אלהים: (ה) כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה: (ו) הוד והדר לפניו עז ותפארת במקדשו: (ז) הבו לה' משפחות עמים הבו לה' כבוד ועז: (ח) הבו לה' כבוד שמו שמו מנחה ובאו לחצרותיו: (ט) השתחוה לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ: (י) אמרו בגוים ה' מלך אף תכון תבל כל תמוט ידיו עמים במישרים: (יא) ישמחו השמים ותגל הארץ ירעם הים ומלאו: (יב) יעלז שדי וכל אשר בו אז ירננו כל עצי יער: (יג) לפני ה' כי בא לשפט הארץ ישפט תבל בצדק ועמים באמנותו:

תהלים צ"ז:

(א) ה' מלך תגל הארץ ישמחו איים רבים: (ב) ענו וערפלו סביבו צדק ומשפט מכון כסאו: (ג) אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו: (ד) האירו ברקיו תבל ראתה ותחל הארץ: (ה) הרים פדונג נמסו מלפני ה' מלפני אדון כל הארץ: (ו) הגידו השמים צדקו וראו כל העמים כבודו: (ז) יבשו כל עבדי פסל המתהללים באלילים השתחוה לו כל אלהים: (ח) שמעה ותשמח ציון ותגלנה בנות יהודה למען משפטך ה': (ט) כי אתה ה' עליון על כל הארץ מאד נעלית על כל א-להים: (י) אהבי ה' שנאו רע שמר נפשות חסידיו מיד רשעים נצילם: (יא) אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה: (יב) שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו:

תהלים כ"ט:

(א) מזמור לדוד הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד ועז: (ב) הבו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש: (ג) קול ה' על המים א-ל הכבוד הרעים ה' על מים רבים: (ד) קול ה' בכח קול ה' בהדר: (ה) קול ה' שבר ארזים וישפר ה' את ארזי הלבנון: (ו) וירקידם כמו עגל לבנון ושרין כמו בן ראמים: (ז) קול ה' חצב להבות אש: (ח) קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש: (ט) קול ה' יחולל אילות ויחשף יערות ובהיכלו פלו אמר כבוד: (י) ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם: (יא) ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

"אָנא בְּכַח"

אָנא. בְּכַח גְּדַלְתָּ זְמִינָךְ. תַּתִּיר צְרוּרָה : אב"ג ית"צ
 קִבַּל רֵזַת עֲמָךְ. שְׁגַבְנוּ טְהַרְנוּ נוֹרָא : קר"ע שט"ן
 נָא גְבוּר. דּוֹרְשֵׁי יְחוּדָךְ. כְּבַבְתָּ שְׁמַרְם : גנ"ד יכ"ש
 בְּרַכְס טְהַרְם. רַחֲמֵי צְדָקָתָךְ. תְּמִיד גְּמַלְם : בט"ר צת"ג
 חֲסִין קְדוּשׁ. בְּרוּב טוּבָךְ. נִהַל עֲדָתָךְ : חק"ב טנ"ע
 יַחִיד גְּאָה. לְעַמְךָ פְּנֵה. זֹכְרֵי קִדְשֶׁתָךְ : יג"ל פז"ק
 שׁוֹעֲתָנוּ קִבַּל. וּשְׁמַע צַעֲקָתָנוּ. יוֹדַע תַּעֲלָמוֹת : שק"ו צי"ת
 בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד : בש"כ מל"ו

"לְכָה דוּדֵי" (73, 76, 124)

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

שְׁמוֹר וְזָכוֹר בְּדַבּוּר אֶחָד. הַשְּׁמִיעֵנוּ א-ל הַמִּיחָד.
 ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד. לְשֵׁם וּלְתַפְאֲרָת וּלְתַהֲלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

לְקִרְאָת שַׁבַּת לְכוּ וּנְלַכְה. כִּי הִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה.
 מֵרֵאשׁ מִקְדָּם נְסוּכָה. סוּף מַעֲשֵׂה בְּמַחְשָׁבָה תַּחֲלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

מִקְדָּשׁ מֶלֶךְ עִיר מְלוּכָה. קוֹמֵי צְאֵי מֵתוֹךְ הַהֶפְכָּה.
 רַב לָךְ שַׁבַּת בְּעַמְק הַבְּכָא. וְהוּא יַחְמוֹל עֲלֶיךָ חֲמָלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

הַתְּנַעֲרֵי מַעֲפָר קוֹמֵי. לְבָשֵׁי בְּגָדֵי תַפְאֲרָתָךְ עֲמִי.
 עַל יַד בֶּן יִשִׁי בֵּית הַלְחָמֵי. קִרְבָּה אֶל נַפְשִׁי גְּאָלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

הַתְּעוֹרְרֵי הַתְּעוֹרְרֵי. כִּי בֵּא אוֹרֶךְ קוֹמֵי אוֹרֵי.
 עוֹרֵי עוֹרֵי שִׁיר דְּבָרֵי. כְּבוֹד ה' עֲלֶיךָ נְגַלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

לֹא תִבוֹשִׁי וְלֹא תִפְלָמֵי. מֵה תִשְׁתַּחֲוִי וּמֵה תִתְקַמֵּי.
 בְּךָ יַחֲסוּ עֲנֵי עֲמִי. וּנְבַנְתָּה עִיר עַל תְּלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

וְהִיוּ לְמִשְׁסָה שְׂאֲסִינָךְ. וְרַחֲקוּ פֶל מִבְּלַעֲינָךְ.
 יִשִּׁישׁ עֲלֶיךָ א-לֵהֶינָךְ. כְּמִשׁוֹשׁ חֲתָן עַל פְּלָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

י מִין וּשְׂמָאל תִּפְרוּצֵי. וְאֵת ה' תַּעֲרִיצֵי.
 עַל יַד אִישׁ בֶּן פְּרָצֵי. וּנְשַׁמְחָה וּנְגִילָה :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

בּוֹאֵי בְּשִׁלוּם עֵטְרֵת בַּעֲלָה. גַּם בְּשִׁמְחָה וּבְצַהֲלָה.
 תוֹךְ אֲמוּנֵי עִם סִגְלָה. בּוֹאֵי כְלָה. בּוֹאֵי כְלָה.
 בּוֹאֵי כְלָה. שַׁבַּת מְלַכְתָּא :

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת פְּלָה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה :

”מזמור שיר ליום השבת” (123, 85)

תהלים צ"ב:

(א) מזמור שיר ליום השבת:

(ב) טוב להדות לה'	ולזמר לשמך עליון:
(ג) להגיד בבקר חסדך	ואמונתך בלילות:
(ד) עלי עשור ועלי נבל	עלי הגיון בכנור:
(ה) כי שמחתני ה' בפעלך	במעשי ידך ארנן:
(ו) מה גדלו מעשיך ה'	מאד עמקו מחשבתך:
(ז) איש בער לא ידע	וכסיל לא יבין את זאת:
(ח) בפרח רשעים כמו עשב	ויצצו כל פעלי און - להשמדם עדי עד:

(ט) ואתה מרום לעלם ה':

(י) כי הנה איביך ה'	כי הנה איביך יאבדו - ותפרדו כל פעלי און:
(יא) ותקם כראים קרני	בלתי בשמן רענן:
(יב) ותבט עיני בשורי	בקמים עלי מרעים תשמענה אזני:
(יג) צדיק כתמר יפרח	כארז בלבנון ישגה:
(יד) שתולים בבית ה'	בחרות א-להינו יפריחו:
(טו) עוד ינובון בשיבה	דשנים ורעננים יהיו:
(טז) להגיד כי ישר ה'	צורי ולא עולתה בו:

”ה' מלך”

תהלים צ"ג:

(א) ה' מלך גאות לבש	לבש ה' עז התאזר	אף תכון תבל בל תמוט:
(ב) נכון כסאך מאז	מעולם אתה:	
(ג) נשאו נהרות ה'	נשאו נהרות קולם	ישאו נהרות דכאים:
(ד) מקלות מים רבים	אדירים משברי ים	אדיר במרום ה':
(ה) עדתך נאמנו מאד	לביתך נאנה קדש	ה' לארך ימים:

קדיש יתום

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:

בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחיכון וביומיוכוון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: יתברך:
וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא בריך
הוא. לעלא (בעשי"ת: ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא דאמירן
בעלמא. ואמרו אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:
עושה שלום (בעשי"ת: השלום) במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.
ואמרו אמן:

"כגונא"

זוהר פרשת תרומה קל"ה:

כגונא דאנון מתניחדין לעלא באחד. אוף הכי איהי אתניחדת לתתא ברזא
דאחד למהוי עמהון לעלא חד לקבל חד. קודשא בריך הוא אחד. לעלא לא
יתיב על כורסיא דיקריה עד דאיהי אתעבידת ברזא דאחד. כגונא דיליה
למהוי אחד באחד. והא אוקימנא רזא דה' אחד ושמו אחד:
רזא דשבת איהי שבת דאתאחדת ברזא דאחד. למשרי עליה רזא דאחד.
צלותא דמעלי שבתא דהא אתאחדת כורסיא יקירא קדישא ברזא דאחד.
ואתתקנת למשרי עליה מלכא קדישא עלאה. כד עיל שבתא איהי אתניחדת
ואתפרשת מסטרא אחרא. וכל דינין מתעברין מנה ואיהי אשתארת ביחודא
דנהירו קדישא. ואתעטרת בכמה עטרין לגבי מלכא קדישא. וכל שולטני
רוגזין ומארי דדינא פלהו ערקין ואתעברו מנה. ולית שולטנא אחרא בכלהו
עלמין. ואנפאה נהירין בנהירו עלאה ואתעטרת לתתא בעמא קדישא.
וכלהון מתעטרין בנשמתין חדתין כדין שירותא דצלותא. לברכא לה בחדוה
בנהירו דאנפין. ולומר:

תפילות ערבית של שבת

ברכות קריאת שמע

חזן: בְּרַחוּ אֶת ה' הַמְבָרֵךְ:

קהל וחזן: בְּרוּךְ ה' הַמְבָרֵךְ לְעוֹלָם וָעֶד:

ברכת "מעריב"

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱ-לֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר בְּדַבְּרוֹ מְעַרֵּב עַרְבִים. בְּחִכְמָה פוֹתַח שְׁעָרִים. וּבִתְבוּנָה מְשַׁנֶּה עֵתִים וּמַחְלִיף אֶת הַזְּמַנִּים. וּמְסַדֵּר אֶת הַפּוֹכְבִים בְּמִשְׁמְרוֹתֵיהֶם בְּרַקִּיעַ כְּרִצּוֹנוֹ. בּוֹרֵא יוֹם וְלַיְלָה. גּוֹלֵל אוֹר מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי אוֹר. וּמְעַבֵּיר יוֹם וּמַבִּיא לַיְלָה. וּמְבַדֵּיל בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה. ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ. אֱ-לֹהֵי חַי וְקַיִם תָּמִיד יִמְלֹךְ עֲלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
בְּרוּךְ אַתָּה ה'. הַמְעַרֵּב עַרְבִים:

ברכת "אהבה"

אֲהַבַת עוֹלָם בֵּית יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ אֲהַבְתָּ. תּוֹרָה וּמִצְוֹת חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים אוֹתָנוּ לְמַדְתָּ. עַל כֵּן ה' אֱ-לֹהֵינוּ בְּשִׂכְנוֹנוֹ וּבְקוֹמָנוּ נִשְׁיַח בְּחֻקֶיךָ. וְנִשְׁמַח בְּדַבְּרֵי תִלְמוּד תּוֹרָתְךָ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הֵם חַיֵּינוּ וְאֵרֶךְ יְמֵינוּ וּבָהֶם נִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה: וְאֲהַבְתָּךְ אֵל תְּסִיר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים:
בְּרוּךְ אַתָּה ה'. אוֹהֵב עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

פרשה ראשונה (דברים ו')

פרשה שנייה (דברים י"א)

יחיד אומר: א-ל מֶלֶךְ נֶאֱמָן:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱ-לֹהֵינוּ ה' אֶחָד

בלחש: בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעַד:

(יג) וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר
אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה'
אֱ-לֹהֵיכֶם וּלְעַבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם:
(יד) וְנָתַתִּי מִטֶּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ
וְאֶסְפֶּתֶךָ דָּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרְךָ: (טו) וְנָתַתִּי
עֵשֶׂב בְּשֹׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאֶכְלָתָה וְשִׁבְעָתָה: (טז)
הַשְּׁמֵרוּ לָכֵם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסִרְתֶּם
וְעִבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם:
(יז) וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא
יִהְיֶה מִטֶּר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ
וְאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטְּבָה אֲשֶׁר ה'
נָתַן לָכֶם: (יח) וְשָׁמַתֶּם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי
לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל
יְדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֵיכֶם: (יט) וּלְמַדְתֶּם
אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ
וּבְלִכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ: (כ) וְכִתְבָתֶם
עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֵיךָ: (כא) לְמַעַן יִרְבוּ
יְמֵיכֶם וַיְמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה'
לְאַבְתֵּיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ:

(ה) וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל לְבַבְךָ
וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ: (ו) וְהָיוּ
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה הַיּוֹם
עַל לְבַבְךָ: (ז) וְשָׁנַתֶּם לְבַנְיָד וּדְבַרְתֶּם
בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ
וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ: (ח) וּקְשַׁרְתֶּם לְאוֹת
עַל יְדְךָ וְהָיוּ לְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ: (ט)
וְכִתְבָתֶם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֵיךָ:

פרשה שלישית (במדבר ט"ו)

(לז) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (לח) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית
עַל כְּנָפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדֹרֹתָם וְנָתַנוּ עַל צִיצִית הַכְּנֹף פֶּתִיל תְּכֵלֶת: (לט) וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית
וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי
עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אֹתָם זָנִים אַחֲרֵיהֶם: (מ) לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהָיִיתֶם
קְדוֹשִׁים לֹא-לֵהֵיכֶם: (מא) אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת
לָכֶם לֹא-לֵהֵיכֶם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם:

אָמַת:

הַחֲזִן חוֹזֵר וְאוֹמֵר: ה' אֱ-לֹהֵיכֶם אָמַת:

ברכת "גאולה"

וְאִמּוֹנָה כָּל זֹאת וְקִים עֲלֵינוּ. כִּי הוּא ה' אֱ-לֹהֵינוּ וְאֵין זֹלָתוֹ. וְאֲנַחְנוּ יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ: הַפּוֹדֵנוּ מִיַּד מַלְכִים. מִלְכֵנוּ הַגּוֹאֲלֵנוּ מִכַּף כָּל הָעָרִיצִים. הָא-ל הַנִּפְרָע לָנוּ מִצָּרֵינוּ. וְהַמְשַׁלֵּם גְּמוּל לְכָל אוֹיְבֵי נַפְשָׁנוּ: הַעוֹשֶׂה גְדוּלוֹת עַד אֵין חֶקֶר. נִסִּים וְנִפְלְאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: הַשֵּׁם נִפְשָׁנוּ בְּחַיִּים. וְלֹא נָתַן לַמוֹט רַגְלָנוּ: הַמְדַרְיֵכֵנוּ עַל בְּמוֹת אוֹיְבֵינוּ. וְיָרֵם קַרְנֵנוּ עַל כָּל שׂוֹנְאֵינוּ: הַעוֹשֶׂה לָנוּ נִסִּים וְנִקְמָה בַּפְרָעָה. אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּאֲדַמַּת בְּנֵי חָם. הַמַּכָּה בְּעִבְרָתוֹ כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם. וְיוֹצֵא אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵירוֹת עוֹלָם: הַמַּעֲבִיר בְּנָיו בֵּין גְּזָרֵי יַם סוּף. אֶת רוֹדְפֵיהֶם וְאֶת שׂוֹנְאֵיהֶם בְּתֵהוֹמוֹת טַבַּע. וְרָאוּ בְנָיו גְּבוּרָתוֹ. שִׁבְחוּ וְהוֹדוּ לְשִׁמּוֹ: וּמַלְכוּתוֹ בְּרָצוֹן קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם. מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ עָנוּ שִׁירָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה. וְאָמְרוּ כָלָם:

מִי כַמַּכָּה בְּאֵלִים ה'. מִי כַמַּכָּה נֶאֱדָר בְּקִדְשׁ. נוֹרָא תִהְיֶה עוֹשֶׂה פְּלֵא (שְׁמוֹת ט"ו, יא):
מַלְכוּתְךָ רָאוּ בְנֵיךָ. בּוֹקֵעַ יָם לִפְנֵי מִשָּׁה. זֶה אֱ-לֵי (שְׁמוֹת ט"ו, ב) עָנוּ וְאָמְרוּ:

ה' יִמְלֶךְ לְעֵלָם וְעַד (שְׁמוֹת ט"ו, יח):

וְנֶאֱמַר. כִּי פָדָה ה' אֶת יַעֲקֹב. וּגְאָלוּ מִיַּד חֶזֶק מִמֶּנּוּ (יִרְמִיָה ל"א, י):

בְּרוּךְ אַתָּה ה'. גְּאֹל יִשְׂרָאֵל:

ברכת "השכיבנו"

הַשְּׂכִיבֵנוּ ה' אֱ-לֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם. וְהַעֲמִידֵנוּ מִלְכָּנוּ לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם. וּפְרוֹשׁ עֲלֵינוּ סִפְת שְׁלוֹמְךָ. וְתִקְנֵנוּ בְּעֶצֶה טוֹבָה מִלְּפָנֶיךָ. וְהוֹשִׁיעֵנוּ מִהַרָּה לְמַעַן שְׁמֶךָ. וְהִגֵּן בְּעַדֵּנוּ וְהִסֵּר מֵעֲלֵינוּ אוֹיֵב דָּבָר וְחָרֵב וְרָעַב וְיָגוֹן. וְהִסֵּר שֶׁטֶן מִלְּפָנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵינוּ. וּבְצַל כְּנָפֶיךָ תִּסְתִּירֵנוּ. כִּי א-ל שׂוֹמְרֵנוּ וּמַצִּילֵנוּ אַתָּה. כִּי א-ל מְלַךְ חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה. וּשְׁמוֹר צֵאתָנוּ וּבּוֹאֵנוּ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם:

וּפְרוֹשׁ עֲלֵינוּ סִפְת רַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַפּוֹרֵשׁ סִפְת שָׁלוֹם עֲלֵינוּ וְעַל כָּל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְעַל יְרוּשָׁלַיִם:

וּשְׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׁבֵת. לַעֲשׂוֹת אֶת הַשְּׁבֵת לְדַרְתָּם
בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעוֹלָם. כִּי שֶׁשֶׁת
יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת
וַיִּנְפֹּשׁ (שְׁמוֹת ל"א, טז-יז):

חצי קדיש

יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. אָמֵן:

בְּעֲלָמָא דִּי בְּרָא כְרַעוּתָהּ וְיִמְלִיךָ מַלְכוּתָהּ וְיִצְמַח פְּרֻקְנָהּ וְיִקְרַב מְשִׁיחָהּ. אָמֵן:

בְּחַיִּיכוֹן וּבִיּוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּעֲגָלָא וּבְזָמַן קָרִיב. וְאָמְרוּ אָמֵן:

יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעֵלָם וּלְעַלְמֵי עֲלְמַיָּא. יִתְבָּרַךְ:

וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְקָדְשָׁא בְרִיךְ הוּא.
לְעֵלָא (בַּעֲשִׂיית: וְלְעֵלָא מִכָּל) מִן כָּל בְּרַכְתָּא וְשִׁירָתָא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא דְאִמִּירוֹן בְּעֲלָמָא.

וְאָמְרוּ אָמֵן:

א-ד'נ'י שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך: (תהלים נ"א, יז)

א. אבות

ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב. הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון. גומל חסדים טובים. יקונה הכל. וזוכר חסדי אבות. ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה. בעשיית: זכרנו לחיים. מלך חפץ בחיים. וכתבנו בספר החיים. למענך א-להים חיים: מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה ה'. מגן אברהם:

ב. גבורות

אתה גבור לעולם א-ד'נ'י. מחיה מתים אתה רב להושיע: (בקיץ) מוריד הטל: (בחורף) משיב הרוח ומוריד הגשם: מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונתו לישגי עפר מי כמוד בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה: בעשיית: מי כמוד אב הרחמים. זוכר יצוריו לחיים ברחמים: ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה ה'. מחיה המתים:

ג. קדושת השם

אתה קדוש וקדושים בכל קדוש וקדושים. פי א-ל מלך גדול וקדוש אתה:

ברוך אתה ה'. הא-ל הקדוש: (בעשיית: המלך הקדוש)

ד. קדושת היום

אתה קדש את יום השביעי לשמך. תכלית מעשה שמים וארץ. וברכתו מכל הימים. וקדשתי מכל הזמנים. וכן כתוב בתורתך:

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: ויברך א-להים את יום השביעי ויקדש אתו. כי ביום שבת מכל מלאכתו אשר ברא א-להים לעשות (בראשית ב', א-ג):

ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי ענג. עם מקדשי שביעי. כלם ישבעו ויתענגו מטובך. ובשביעי רצית בו וקדשתי חמדת ימים אותו קראת. זכר למעשה בראשית: א-להינו וא-להי אבותינו. רצה נא במנוחתנו. קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך. שבענו מטובך ושמח נפשנו בישועתך. וטהר לבנו לעבדך באמת. והנחילנו ה' א-להינו באהבה וברצון שבת קדשך. וינוחו בה כל ישראל מקדשי שמך: ברוך אתה ה'. מקדש השבת:

ה. עבודה

רצה ה' א-להינו בעמך ישראל ותפלתם שעה. והשב את העבודה לדביר ביתך. ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברחון. ותהי לרחון תמיד עבודת ישראל עמך: בראש חודש ובחול המועד אומרים יעלה ויבוא (בהוספות למנחה) ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים: ברוך אתה ה' המחזיר שכינתו לציון:

ו. הודאה

מודים אנחנו לך. שאתה הוא ה' א-להינו וא-להי אבותינו לעולם ועד. צור חיינו. מגן ישענו אתה הוא לדור ודור. נודה לך ונספר תהלתך על חיינו המסורים ביך. ועל נשמותינו הפקודות לך. ועל נסיד שבכל יום עמנו. ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת. ערב ובקר וצהרים. הטוב כי לא כלו רחמיך. והמרחם כי לא תמו חסדיך. כי מעולם קוינו לך: בחנוכה ובפורים אומרים על הנסים (בהוספות למנחה) ועל כלם יתברך ויתרומם ויתנשא שמך מלכנו תמיד לעולם ועד: בעשיית: וכתב לחיים טובים כל בני בריתך: וכל החיים יודוך סלה. ויהללו ויברכו את שמך הגדול באמת לעולם פי טוב. הא-ל ישועתנו ועזרתנו סלה. הא-ל הטוב:

ז. ברכת השלום

שים שלום טובה וברכה. חיים חן וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך. ברכנו אבינו פלנו כאחד באור פניך. כי באור פניך נתת לנו ה' א-להינו תורת חיים ואהבת חסד. וצדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום. וטוב יהיה בעיניך לברכנו ולברך את כל עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך: בעשיית: בספר חיים. ברכה ושלום. ופרנסה טובה. נזכר ונפתח לפניך. אנחנו וכל עמך בית ישראל. לחיים טובים ולשלום:

ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום:

ברוך אתה ה' הטוב שמך ולך נאה להודות:

א-להי. נצר לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה. ולמקללי נפשי תדם. ונפשי כעפר
 לכל תהיה. פתח לבי בתורתך. ואחרי מצותיך תרדף נפשי. וכל הקמים
 והחושבים עלי רעה. מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבתם:
 עשה למען שמך. עשה למען מינך. עשה למען תורתך. עשה למען קדשתך. למען
 חלצון ידיך הושיעה מינך וענני:
 יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך. ה' צורי וגואלי (תהלים י"ט, טו):
 עשה שלום (בעשיית: השלום) במרומו. הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.
 ואמרו אמן:

יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו. שיבנה בית המקדש במהרה במינו.
 ותן חלקנו בתורתך (אבות ה', כג):
 ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות:
 וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים. כימי עולם וכשנים קדמוניות (מלאכי ג', ד):

"ויכלו"

השי"ץ והקהל אומרים ויכלו:

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם:
 ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה.
 וישבת ביום השביעי מפל מלאכתו אשר עשה:
 ויברך א-להים את יום השביעי ויקדש אתו.
 כי בו שבת מפל מלאכתו אשר ברא א-להים לעשות (בראשית ב', א-ג):

ברכה מעין שבע

חזן: ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב. הא-ל
 הגדול הגבור והנורא א-ל עליון. קונה שמים וארץ:

קהל וחזן: מגן אבות בדברו.

מחיה מתים במאמרו

הא-ל (בשבת תשובה: המלך) הקדוש שאין כמוהו

המניח לעמו ביום שבת קדשו פי בם רצה להניח להם.

לפניו נעבוד ביראה ופחד.

ונודה לשמו בכל יום תמיד מעין הברכות. א-ל ההודאות

אדון השלום.

מקדש השבת ומברך שביעי. ומניח בקדשה לעם מדשני עונג. זכר למעשה בראשית:

חזן: א-להינו וא-להי אבותינו. רצה נא במנוחתנו. קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך. שבוענו
 מטובך ושמח נפשו בישועתך. וטהר לבנו לעבדך באמת. והנחילנו ה' א-להינו באהבה וברצון שבת
 קדשך. וינוחו בה כל ישראל מקדשי שמך:

ברוך אתה ה' מקדש השבת:

קדיש תתקבל

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:

בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחיכוון וביומיכוון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:

יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא:

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא
ברוך הוא. לעלא (בעשי"ת: ולעלא מפל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא

דאמירן בעלמא. ואמרו אמן:

תתקבל צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון די בשמיא, ואמרו אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:

עושה שלום (בעשי"ת: השלום) במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.

ואמרו אמן:

מזמור כ"ג

(א) מזמור לדוד ה' רועי לא אֶחָסֵר:

(ב) בנאות דשא ירביצני. על מי מנוחות ינהלני:

(ג) נפשי ישׁוּבֵב. ינחני במעגלי צדק למען שמו:

(ד) גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע. כי אתה עמדי. שבטך ומשענתך הִמָּה ינחמני:

(ה) תערך לפני שלחן נגד צוררי. דשנת בשמן ראשי כוסי רונה:

(ו) אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי. ושבתִי בבית ה' לארץ ימים:

חצי קדיש

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:

בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:

בחיכוון וביומיכוון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:

יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא. יתברך:

וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא בריך הוא.

לעלא (בעשי"ת: ולעלא מפל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא.

ואמרו אמן:

חזן - ברכו את ה' המברך:

קהל וחזן - ברוך ה' המברך לעולם ועד:

סדר ספירת העומר

לְשֵׁם יְחִוּד קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתֵיהּ בְּדַחֲלֵיהּ וּרְחִימוּ. לְיַחַד שָׁם י"ה בּו"ה בְּיַחְוּדָא שְׁלִים בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל. הֲנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקַיָּים מְצוֹת עֲשֵׂה שֶׁל סְפִירַת הָעוֹמֵר. כְּמוֹ שְׂכָתוֹב בְּתוֹרָה. וְסִפְרָתָם לָכֵם מִמְּחֻרַת הַשָּׁבָת מִיּוֹם הַבִּיאָכֶם אֶת עוֹמֵר הַתְּנוּפֶה. שֶׁבַע שָׁבָתוֹת תְּמִימוֹת תִּהְיֶינָה. עַד מִמְּחֻרַת הַשָּׁבָת הַשְּׂבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם. וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַה': (ויקרא כ"ג, טו-טז)

וְיֵהי נוֹעֵם ה' אֶל-לֵהִינוּ עֲלִינוּ וּמַעֲשֵׂה יַדֵּינוּ כּוֹנֵנָה עֲלִינוּ וּמַעֲשֵׂה יַדֵּינוּ כּוֹנֵנָהוּ: (תהלים צ"ז, יז)

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל סְפִירַת הָעוֹמֵר:

<p>י"ז ניסן: הַיּוֹם שְׁנֵי יָמִים, לְעֹמֵר: גבורה שבחסד:</p>	<p>ט"ז ניסן: הַיּוֹם יוֹם אֶחָד, לְעֹמֵר: חסד שבחסד:</p>
<p>י"ח ניסן: הַיּוֹם אַרְבָּעָה יָמִים, לְעֹמֵר: נצח שבחסד:</p>	<p>י"ח ניסן: הַיּוֹם שְׁלֹשָׁה יָמִים, לְעֹמֵר: תפארת שבחסד:</p>
<p>כ"א ניסן: הַיּוֹם שְׁשֶׁה יָמִים, לְעֹמֵר: יסוד שבחסד:</p>	<p>כ"א ניסן: הַיּוֹם חֲמִשָּׁה יָמִים, לְעֹמֵר: הוד שבחסד:</p>
<p>כ"ג ניסן: הַיּוֹם שְׁמוֹנֶה יָמִים שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וַיּוֹם אֶחָד, לְעֹמֵר: חסד שבגבורה:</p>	<p>כ"ג ניסן: הַיּוֹם שְׁבַעֲהָ יָמִים שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד, לְעֹמֵר: מלכות שבחסד:</p>
<p>כ"ה ניסן: הַיּוֹם עֶשְׂרֵה יָמִים שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וּשְׁלֹשָׁה יָמִים, לְעֹמֵר: תפארת שבגבורה:</p>	<p>כ"ה ניסן: הַיּוֹם תִּשְׁעָה יָמִים שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וּשְׁנֵי יָמִים, לְעֹמֵר: גבורה שבגבורה:</p>
<p>כ"ז ניסן: הַיּוֹם שְׁנַיִם עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וְחֲמִשָּׁה יָמִים, לְעֹמֵר: הוד שבגבורה:</p>	<p>כ"ז ניסן: הַיּוֹם אֶחָד עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וְאַרְבָּעָה יָמִים, לְעֹמֵר: נצח שבגבורה:</p>
<p>כ"ט ניסן: הַיּוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת, לְעֹמֵר: מלכות שבגבורה:</p>	<p>כ"ט ניסן: הַיּוֹם שְׁלֹשָׁה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁבֹעַ אֶחָד וְשִׁשָּׁה יָמִים, לְעֹמֵר: יסוד שבגבורה:</p>
<p>א' אייר: הַיּוֹם שְׁשֶׁה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וּשְׁנֵי יָמִים, לְעֹמֵר: גבורה שבתפארת:</p>	<p>א' אייר: הַיּוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וַיּוֹם אֶחָד, לְעֹמֵר: חסד שבתפארת:</p>
<p>ג' אייר: הַיּוֹם שְׁמוֹנֶה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וְאַרְבָּעָה יָמִים, לְעֹמֵר: נצח שבתפארת:</p>	<p>ג' אייר: הַיּוֹם שְׁבַעֲהָ עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וּשְׁלֹשָׁה יָמִים, לְעֹמֵר: תפארת שבתפארת:</p>
<p>ה' אייר – יום העצמאות: הַיּוֹם עֶשְׂרִים יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וְשִׁשָּׁה יָמִים, לְעֹמֵר: יסוד שבתפארת:</p>	<p>ה' אייר: הַיּוֹם תִּשְׁעָה עָשָׂר יוֹם שֶׁהֵם שְׁנֵי שְׁבֹעוֹת וְחֲמִשָּׁה יָמִים, לְעֹמֵר: הוד שבתפארת:</p>
<p>ז' אייר: הַיּוֹם עֶשְׂרִים וְעֶשְׂרִים יוֹם שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה שְׁבֹעוֹת וַיּוֹם אֶחָד, לְעֹמֵר: חסד שבנצח:</p>	<p>ז' אייר: הַיּוֹם אֶחָד וְעֶשְׂרִים יוֹם שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה שְׁבֹעוֹת, לְעֹמֵר: מלכות שבתפארת:</p>

ט' אייר:	ח' אייר:
היום ארבעה ועשרים יום שהם שלשה שבועות ושני ימים, לעמר: בורה שבנצח:	היום שלשה ועשרים יום שהם שלשה שבועות ושני ימים, לעמר: בורה שבנצח:
י"א אייר:	י' אייר:
היום ששה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וחמשה ימים, לעמר: הוד שבנצח:	היום חמשה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וארבעה ימים, לעמר: נצח שבנצח:
י"ג אייר:	י"ב אייר:
היום שמונה ועשרים יום שהם ארבעה שבועות, לעמר: מלכות שבנצח:	היום שבעה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וששה ימים, לעמר: יסוד שבנצח:
ט"ו אייר:	י"ד אייר - פסח שני:
היום שלשים יום שהם ארבעה שבועות ושני ימים, לעמר: גבורה שבהוד:	היום תשעה ועשרים יום שהם ארבעה שבועות ויום אחד, לעמר: חסד שבהוד:
י"ז אייר:	ט"ז אייר:
היום שנים ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וארבעה ימים, לעמר: נצח שבהוד:	היום אחד ושלשים יום שהם ארבעה שבועות ושלשה ימים, לעמר: תפארת שבהוד:
י"ט אייר:	י"ח אייר - ל"ג בעומר:
היום ארבעה ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וששה ימים, לעמר: יסוד שבהוד:	היום שלשה ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וחמשה ימים, לעמר: הוד שבהוד:
כ"א אייר:	כ' אייר:
היום ששה ושלשים יום שהם חמשה שבועות ויום אחד, לעמר: חסד שביסוד:	היום חמשה ושלשים יום שהם חמשה שבועות, לעמר: מלכות שבהוד:
כ"ג אייר:	כ"ב אייר:
היום שמונה ושלשים יום שהם חמשה שבועות וששה ימים, לעמר: תפארת שביסוד:	היום שבעה ושלשים יום שהם חמשה שבועות ושני ימים, לעמר: גבורה שביסוד:
כ"ה אייר:	כ"ד אייר:
היום ארבעים יום שהם חמשה שבועות וחמשה ימים, לעמר: הוד שביסוד:	היום תשעה ושלשים יום שהם חמשה שבועות וארבעה ימים, לעמר: נצח שביסוד:
כ"ז אייר:	כ"ו אייר:
היום שנים וארבעים יום שהם ששה שבועות, לעמר: מלכות שביסוד:	היום אחד וארבעים יום שהם חמשה שבועות וששה ימים, לעמר: יסוד שביסוד:
כ"ט אייר:	כ"ח אייר - יום חרות ירושלים:
היום ארבעה וארבעים יום שהם ששה שבועות ושני ימים, לעמר: גבורה שבמלכות:	היום שלשה וארבעים יום שהם ששה שבועות ויום אחד, לעמר: חסד שבמלכות:
ב' סיון:	א' סיון:
היום ששה וארבעים יום שהם ששה שבועות וארבעה ימים, לעמר: נצח שבמלכות:	היום חמשה וארבעים יום שהם ששה שבועות ושלשה ימים, לעמר: תפארת שבמלכות:
ד' סיון:	ג' סיון:
היום שמונה וארבעים יום שהם ששה שבועות וששה ימים, לעמר: יסוד שבמלכות:	היום שבעה וארבעים יום שהם ששה שבועות וחמשה ימים, לעמר: הוד שבמלכות:
	ה' סיון:
	היום תשעה וארבעים יום שהם שבעה שבועות, לעמר: מלכות שבמלכות:

הַרְחֵמוּ. הוּא יַחְזִיר לָנוּ עֲבוֹדַת בַּיִת הַמִּקְדָּשׁ לְמִקְוָמָה בְּמַהֲרָה בְּיַמֵּינוּ. אָמֵן סְלָה:

”לְמַנְצַח בְּנִגִּינֹת”

תהלים ס"ז

- (א) לְמַנְצַח בְּנִגִּינֹת מִזְמוֹר שִׁיר:
(ב) אֶ-לֵהִים יְחַנְּנוּ וַיְבָרְכֵנוּ יְאֵר פָּנָיו אֶתְנוּ סְלָה:
(ג) לְדַעַת בְּאֶרֶץ דְּרָפָךְ בְּכָל גּוֹיִם יִשְׁוַעְתָּךְ:
(ד) יוֹדוּךְ עַמִּים אֶ-לֵהִים יוֹדוּךְ עַמִּים כָּלֵם:
(ה) יִשְׁמְחוּ וַיִּרְנְנוּ לְאֵמִים כִּי תִשְׁפֹּט עַמִּים מִיִּשׂוֹר וּלְאֵמִים בְּאֶרֶץ תִּנְחַם סְלָה:
(ו) יוֹדוּךְ עַמִּים אֶ-לֵהִים יוֹדוּךְ עַמִּים כָּלֵם:
(ז) אֶרֶץ נִתְּנָה יְבוּלָהּ יְבָרְכֵנוּ אֶ-לֵהִים אֶ-לֵהִינוּ:
(ח) יְבָרְכֵנוּ אֶ-לֵהִים וַיִּירָאוּ אֶתֹךְ כָּל אֶפְסֵי אֶרֶץ:

”אֲנָא בְּכַח”

אב"ג ית"צ	תתיר צרוּרה :	אנא. בכח גדלת מינך.
קר"ע שט"ן	שגבנו טהרנו נורא :	קבל רנת עמך.
נג"ד יכ"ש	כבבת שמרם :	נא גבור. דורשי יחודך.
בט"ר צת"ג	תמיד גמלם :	ברכם טהרם. רחמי צדקתך.
חק"ב טנ"ע	נהל עדתך :	חסין קדוש. ברוב טובך.
גי"ל פז"ק	זוכרי קדשתך :	יחיד גאה. לעמך פנה.
שק"ו צי"ת	יודע תעלמות :	שועתנו קבל. ושמע צעקתנו.
בש"כ מל"ו	לעולם ועד :	ברוך שם כבוד מלכותו

רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם. אַתָּה צוֹיֵתָנוּ עַל יְדֵי מֹשֶׁה עֲבַדְךָ לְסַפּוֹר סְפִירַת הָעוֹמֵר כְּדֵי לְטַהֲרָנוּ מִקְלָפוֹתֵינוּ וּמִטּוֹמְאוֹתֵינוּ. כְּמוֹ שֶׁכְּתוּבָה בְּתוֹרָתְךָ. וְסִפְרָתֶם לָכֵם מִמַּחֲרַת הַשָּׁבַת מִיּוֹם הַבֵּיאָכֶם אֶת עוֹמֵר הַתְּנוּפֶה שֶׁבַע שָׁבָתוֹת תְּמִימוֹת תִּהְיֶינָה. עַד מַמְחֲרַת הַשָּׁבַת הַשְּׁבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם (ויקרא כ"ג, טו-טז). כְּדֵי שִׁטְהָרוּ נַפְשוֹת עַמְךָ יִשְׂרָאֵל מִזְהֵמָתָם:

וּבְכֵן יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֶ-לֵהִינוּ וְאֶ-לֵהִי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁבְּזָכוֹת סְפִירַת הָעוֹמֵר שֶׁסְּפַרְתִּי הַיּוֹם יִתְקַן מֵהַ שֶׁפְּגַמְתִּי בְּסִפְיָרָה (השי"ד לאותו הלילה). וְאַטְהָר וְאַתְקַדֵּשׁ בְּקַדְשָׁהּ שֶׁל מַעֲלָה. וְעַל יְדֵי זֶה יִשְׁפַע שִׁפְעַ רַב בְּכָל הָעוֹלָמוֹת וְלִתְקַן אֶת נַפְשׁוֹתֵינוּ וְרוּחוֹתֵינוּ וְנִשְׁמוֹתֵינוּ מִכָּל סִיג וּפְגָם. וְלְטַהֲרָנוּ וּלְקַדְּשָׁנוּ בְּקַדְשֶׁתְךָ הָעֲלִיוֹנָה. אָמֵן סְלָה:

לתת גדלה ליוצר בראשית.
ולא שמנו כמשפחות האדמה.
וגורלנו ככל המונים.
ומתפללים אל אל לא יושיע.
לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.
ומושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עזו בגבהי מרומים.
אמת מלפנו. אפס זולתו.
וידעת היום והשבת אל לבבך
ועל הארץ מתחת אין עוד (דברים ד', ט):

עלינו לשבח לאדון הכל.
שלא עשנו כגויי הארצות.
שלא שם חלקנו בהם.
[שהם משתחווים להבל וריק.
ואנחנו פורעים ומשתחווים ומודים.
שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ.
הוא א-להינו אין עוד.
כפתוב בתורתו:
כי ה' הוא הא-להים בשמים ממעל

לראות מהרה בתפארת עזך.
והאלילים פרות ופרתון.
וכל בני בשר יקראו בשמך
יפירו וידעו כל יושבי תבל.
תשבע כל לשון.
ולכבוד שמך יקר יתנו.
ותמלך עליהם מהרה לעולם ועד
ולעולמי עד תמלך בכבוד.
ה' ימלך לעולם ועד (שמות ט"ו, יח):

ועל כן נקוה לך ה' א-להינו
להעביר גלולים מן הארץ.
לתקן עולם במלכות שדי.
להפנות אליך כל רשעי ארץ.
כי לך תכרע כל בךך.
לפניך ה' א-להינו יכרעו ויפלו.
ויקבלו כלם את על מלכותך.
כי המלכות שלך היא.
כפתוב בתורתך:

ונאמר: והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה י"ד, ט):

קדיש יתום

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:
בעלמא די ברך כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב. ואמרו אמן:
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: יתברך:
וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא בריך
הוא. לעלא (בעשיית: ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמין
בעלמא. ואמרו אמן:
יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:
עושה שלום (בעשיית: השלום) במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל.
ואמרו אמן:

"אדון עולם" (128, 103)

אדון עולם אשר מלך.	בטרם כל יציר נברא:
לעת נעשה בחפצו כל.	אזי מלך שמו נקרא:
ואחרי ככלות הכל.	לבדו ימלך נורא:
והוא היה והוא הנה.	והוא יהיה בתפארה:
והוא אחד ואין שני.	להמשיל לו להחבירה:
בלי ראשית בלי תכלית.	ולו העז והמשרה:
והוא א-לי וחי גואלי.	וצור חבלי בעת צרה:
והוא נסי ומנוס לי.	מנת כוסי ביום אקרא:
בידו אפקיד רוחי.	בעת אישן ואעירה:
ועם רוחי גוייתי.	"ה' לי ולא איךא:"

פירוש

עיוני תפילה

תפילת מנחה

של חול

ננתח את מבנה הפרק על פי מילים מנחות (א), נביא מבחר פירושים והערות (ב),⁶ ולבסוף נדון על מקומו של הפרק בסידור התפילה (ג). הפרק וניתוחו מוצגים בצורה גרפית.⁷

א. מבנה הפרק על פי מילים מנחות

על פי המילים המנחות ניתן לחלק את הפרק לשני חלקים, כשלכל חלק שני בתים: המילים "ברך", "הלל", "שם ... לעולם ועד" מופיעות כמסגרת של המזמור כולו בהתחלתו (א-ב) ובסופו (כא), והשורש "ברך" מופיע גם במרכז המזמור (י).⁸ חוג המברכים מתרחב אם כן לאורך המזמור: תהילתו האישית של בעל המזמור ("ואברכה" - א.ב) מתרחבת לקהל החסידים ("יברכה" - י) ולבסוף כל הבריאות מצטרפות לברכת ה' ("ויברך כל בשר"), אך עדיין נשאר תפקיד מיוחד לתהילת המשורר ("תהלת ה' יברך פיו" - כא). המזמור למעשה מדגים את ההרחבה של תהילת המשורר האישית ("תהלה לדוד" - א), אשר מגיעה בסוף המזמור לידי "תהלת ה' ... בפיו של "כל בשר" (כא),⁹ ובכל ספר "תהלים" רק מזמור זה נקרא "תהלה". כוונת המשורר האישית "ואברכה שם לעולם ועד" (א-ב) מתגשמת אכן בסוף הפרק לגבי כל האנושות "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (כא), ובעקבות הצטרפות "כל בשר" לברכת ה' - מתווספת גם קדושה מיוחדת לשם ה': "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (כא), כי עצם ההצטרפות של "כל בשר" היא המהות של קדושת ה'.¹⁰ המזמור מרחיב, אם כן, לאורך כל הדרך את הרעיונות המופיעים בפתיחתו ומיישם אותם על כל הברואים בחתימתו.¹¹

שני חלקי המזמור מורכבים מארבעה בתים: ¹² החלק הראשון (ג-ט) מתייחסת גם לחווייתו האישית של המשורר יחד עם התשבחות של דורות אחרים,¹³ ובחלק השני (יא-כ) מדובר על המלכת ה' על ידי כל בני אדם עד שלבסוף "כל בשר" מצטרף לברכת ה'.¹⁴

* ראה בני גזונדהייט, ראובן קימלמן: "תהלה לדוד" (תהלים קמ"ה) - מבנה ומשמעות, מגדים מ"ט (תשס"ט 2008), עמ' 69-61.

⁶ נעזרו במחקרים הבאים על מזמור קמ"ה: יעקב בזק "צורות ותכנים במזמורי תהלים", תל אביב, דביר, תשמ"ד, 47-11; מאיר וייס "מקראות כוונות", ירושלים, מוסד ביאליק, תשמ"ח, 292-263; L.J. Liebreich *Psalms 34 and 145 in the Light of Their Key Words*, HUCA, XXVII (1960):181-192; R. Kimelman *Psalm 145: Theme, Structure and Impact*, The Journal of Biblical Literature 113 (1994):23-44 (= R. Kimelman *Ashre: Psalm 145 and its Rhetorical Structure* in Lawrence A. Hoffman (ed.) My People's Prayer Book, 3: (P'sukei D'Zimrah), 2001; 41-50).

⁷ יסודות רבים של הניתוח המודרני נמצאים כבר בפירושו המפורט של רבנו אלעזר ב"ר יהודה מגרמייזא [1165-1230] "פירוש סידור התפילה לרוקח" (ירושלים, מכון הרב הרש"ר, תשנ"ב, חלק א', עמוד קל"ו-קס"ה), אשר ראה אור רק לפני מספר שנים. חלק ניכר של הניתוח הספרותי המודרני של הרוקח של החוקרים כבר מופיע – בלא יודעין – בפירוש הקדמון של בעל "הרוקח", אשר פיתח גישה הלכתית, פרשנית ודרשנית מאלפת, וטרם נחקרה באופן שיטתי מאז פירוס פירוש הסידור של בעל הרוקח. על דמותו ומשנתו של בעל הרוקח - ראה אפרים אלימלך אורבך "בעלי התוספות – תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם", מוסד ביאליק, תשי"מ, 388-411.

⁸ ראה בהמשך. באתר שלנו בנושא תפילה (www.tefilah.org) מובאת גם מצגת Power Point, אשר מסכמת את הניתוח שלנו במאמר זה כולל הדף הגרפי, והשוואה של פרק קמ"ה לפרק ל"ד.

⁹ ליברינג ווייס (הערה 6) כינו את שלושת החלקים Prelude (א-ב), Interlude (י) ולבסוף Postlude (כא). בעל "הרוקח" כבר עמד על חזרה זו של שורש "ברך" "הלל" בתחילת ובסוף המזמור כיסוד של ניתוח הפרק, אם כי לא נעזר בשיטות ניתוח ספרותי מודרני, כפי שצייין קימלמן (הערה 6): "הרי התחיל דוד בתהלה וסיים תהלת ה' ידבר פיו, כי מזמור זה חביב כי אין שבח כמו מתהלה. ועוד כי התחיל בפסוק ראשון ואברכה שמך לעולם ועד וסיים בפסוק אחרון ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" ("פירוש סידור התפילה לרוקח", עמוד קנ"ט).

¹⁰ הניסוח "כל בשר" מהווה הרחבה על כל הבריאות כולן ולא רק עם ישראל (במדבר ט"ז, כב; כ"ז, טז; דברים ה', כב; ישעיה מ', ה-ו; מ"ט, כו; ס"ו, כד; ירמיה ל"ב, כז; זכריה ב, יז; תהלים ס"ה, ג; איוב י"ב, י; ועוד). קדושת ה' מתגלה דווקא בפרהסיא מול כל העמים (ישעיה י"ב, ה-ו; נ"ד, ה; ישעיה נ"ז, טו; יחזקאל ל"ט, ז; תהלים ל"ג, כא; ק"ה, ג; ק"ו, מז; ועוד).

¹¹ במקביל לעיקרון הידוע של חז"ל בענייני תפילה: "מעין פתיחתן סמוך לחתימתן" (פסחים ק"ד ע"א).

¹² על פי מאיר וייס (מצוטט בהערה 6).

¹³ ליד הביטויים בלשון רבים "דוד לדור ודור" ו"גבורותיך יגדו", "יאמר", "יביע", "יברך", מופיעה בחלק הראשון גם לשון יחיד: "אשיחה ... אספרנה" ללמדנו, שהפרט מתחבר לתהילת הרבים ומשתלב בתוכם. בשילוב של לשון יחיד עם לשון רבים בחלק הראשון של המזמור מתקיים המעבר בין ברכות הפרט (פסוק א-ב) וברכות הרבים (פסוק י); ראה גם בפירוש על פסוק ג ופסוק כא למטה.

¹⁴ הפנייה הכפולה של המשורר אל ה' בפתיחה "א-לוהי המלך" (א) מתאימה היטב לשני החלקים של המזמור: "א-לוהי" מתאים לחלק הראשון (ג-ט), בו פונה המשורר אל ה' גם באופן אישי ומתאר את גדולתו וטובו; בחלק השני (יא-כ) של המזמור מדובר על הכרת ה' כמלך - "המלך".

הציר של שני החלקים והמעבר ביניהם הוא בזכות "מַעֲשֵׂיךָ" והברכה של "חֲסִידֶיךָ" (י); "מַעֲשֵׂיךָ" חשים את רחמי ה' "עַל כָּל מַעֲשָׂיו" (ט), וכנאמנים במידות ה' "חֲסִידֶיךָ" מברכים את ה' ומודיעים לבני האדם את גבורותיו (יא).¹⁵

המילים המנחות של הבית הראשון (ג-ו) הם "גדולה" (התחלה וסוף), ושל הבית השני (ז-ט) "טוב" (התחלה וסוף). בבית השלישי (יא-ג) הנושא הוא קבלת עול מלכות של "בני אדם", והמילה המנחה היא "מלכות".¹⁶ הבית הרביעי (יד-כ) מתאר את חסדי ה' עם כל הברואים והמילה "כל" חוזרת בשבעה פסוקים אלה עשר פעמים;¹⁷ יש בכך מעין תהליך של הכנה לקראת סיום הפרק "וַיִּבְרַךְ כָּל בְּשָׂר שֶׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד" (כא).¹⁸ המושג "מַעֲשָׂה" מופיע בפרקנו כ"מילה מנחה" ארבע פעמים; חזרת המושג מתאימה להתפתחות הרעיונית של המזמור לאורך כל ארבעת חלקיו: כל דור משבח את גדולת ה' ומעשיו ("מַעֲשֵׂיךָ" - ד), ובנוסף לכך המשורר מציין את הקשר המיוחד של הבורא עם "עַל כָּל מַעֲשָׂיו" (ט); בעקבות כך המשורר וחסידים אחרים מפנימים, שעליהם להודות לה באופן פעיל, כיון שהם עצמם גם מעשיו של ה' (י); הבית הרביעי מתאר את השגחת ה' עם כל הבריאה במילים "וְחֲסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו" (יז).¹⁹ בדומה, גם החזרה על השורש "ח-ס-ד" מלמדת מסר דומה: רחמי ה' מתואר במילים "וַיִּגְדַּל חֲסֵד" (ח), וכמי שזוכה לחסדי ה' - המשורר מברך את ה' יחד עם "חֲסִידֶיךָ" (י). המילים "מַעֲשֵׂיךָ" ו"חֲסִידֶיךָ" (י) חוזרות בתיאור של השגחת ה' על הבריאות "וְחֲסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו" (יז), כי החסידים המחפשים את קרבת ה' - גם דבקים במידותיו.²⁰

חלוקת המזמור לשני חלקים של ארבעה בתים: את שאיפותיו האישיות המתוארות בחלק הראשון (ב-ט), המשורר מרחיב ומפרש בשביל כל בני אדם בחלק השני (יא-כ). לאחר התהילה על גדולת ה' וגבורתו (בית ראשון) המשורר משבח את טוב ה' ואת רחמי על כל מעשיו (בית שני);²¹ כמו כן, לאחר קבלת עול מלכות ה' על ידי כל בני אדם (בית שלישי) משבח המשורר בפרוטרוט את דאגתו של הבורא לכל ברואיו (בית רביעי); גדולתו ומלכותו של ה' (בית ראשון ושלישי) משולבת עם טובו ודאגתו לכל המעשים (בית שני ורביעי).

הבית הראשון (ג-ו) והשלישי (יא-ג) מתארים את יזמתם של בני אדם לברך ולהלל את ה' ("מלמטה למעלה") בניגוד לבית השני (ז-ט) והרביעי (יד-כ), אשר מתארים את חסדי ה' עם על מעשיו ("מלמעלה למטה").²²

המושגים שהופיעו בבית הראשון (ג-ו) חוזרים ביתר הרחבה בבית השלישי (יא-ג): "דור דור", "הדר כבוד", "גדולה וגבורה".²³ בדומה, גם השגחת ה' על כל הברואים בבית השני (ז-ט) מתוארת ביתר הרחבה בחלק הרביעי ולבסוף גם עם הבחנה בין רשעים ויראי ה' (יד-כ).

יש, אם כן, מבנה הגיוני ואחדות ספרותית של כל המזמור, הבנוי לפי סדר אל"ף בי"ת.²⁴

¹⁵ המשורר מתאר את מידת החסד של ה' (ח.יז), והנאמנים לו נקראים גם "חֲסִידֶיךָ"; על "חֲסִידֶיךָ" במזמורים הבאים - ראה למטה בפירושים.

¹⁶ ראשי תיבות של שלושת הפסוקים (יא-ג) הם "מלך", ובפסוק יג כל אחת של שלושת האותיות של "מלך" מופיעות סך הכל 6 פעמים (קימלמן הערה 6).

¹⁷ אם כי המילה "כל" מופיעה גם בשאר הפרק 7 פעמים, יש ריכוז גבוה דווקא בבית הרביעי. רק בפסוק יט חסרה המילה "כל", ללמדנו שה' לא עושה את רצון כל חי, אלא רק את רצון "יִרְאָיו" (שלמה דב גויטין "עיונים במקרא", ת"א, יבנה, תשכ"ז, 228).
¹⁸ לפני הזכרת שם ה' בפסוק האחרון בנוסח "שֶׁם קָדְשׁוֹ" - מופיעות בשני הפסוקים שש מילים אשר כוללות בתוכן את האותיות "ש...מ...י", כי התהליך המתואר של חיזוק יראי ה' והענשת הרשעים הוא מעין מבוא והקדמה להופעת שם ה': "... וְאֵת שְׁוֹעֲתֵם יִשְׁמַע וְיוֹשְׁעֵם: שׁוֹמֵר ה' כָּל הַרְשָׁעִים יִשְׁמִיד".

¹⁹ קרבת ה' באה לידי ביטוי מעשי דווקא כלפי יראיו - "רְצוֹן יִרְאָיו יַעֲשֶׂה" (יט).

²⁰ הכלל "מה הוא חנון ורחום - אך אתה חנון ורחום" (שבת קל"ג ע"ב) משתמע גם מהשוואת הפסוקים בתהלים קי"א, ד (=שבח ה') עם קי"ב, ד (=שבח הצדיק): "חֲנוּן וְרַחוּם ה'... חֲנוּן וְרַחוּם וְצַדִּיק".

²¹ השילוב המיוחד של גדולת ה' (בית ראשון) יחד עם טובו (בית שני) מתואר גם בפיט "א-ל אֲדוֹן" של תפילת שחרית לשבת: "גְּדוֹלוֹ וְטוֹבוֹ מְלֵא עוֹלָם", כפי שהעיר קימלמן (הערה 6); רבי יוחנן ראה בשילוב זה עיקרון גם בהקשרים אחרים: "כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענוותנותו" (מגילה ל"א ע"א).

²² מאיר וייס (הערה 6) מאפיין את הבית הראשון והשלישי "מלמטה למעלה", ואת הבית השני והרביעי "מלמעלה למטה".

²³ ראה גם דה"א כ"ט, יא: "לֵךְ ה' הַגְּדֹלָה וְהַגְּבוּרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַנִּצָּח וְהַהוֹד כִּי כָל בְּשָׂמִים וּבְאֶרֶץ לְךָ ה' הַמִּמְלָכָה וְהַמְתַּנְשָׂא לְכָל לְרֵאשִׁי"; ראה מילים מקבילות בטבלה בצד שמאל.

²⁴ סידור הפסוקים לפי סדר אל"ף בי"ת מבטא הצגה מקיפה של התוכן או בקשת המשורר להקיף את הנושא; הסידור לפי סדר אל"ף בי"ת גם משמש לזכרון עבור המתפלל. - בפרקנו חסר הפסוק המתחיל באות נו"ן; חז"ל הסבירו את העדרו בגלל מצבו השפל של עם ישראל והציעו שהפסוק בספר עמוס (ה', ב) הושמט כביכול מפרקנו: "נִפְלָה לֹא תוֹסִיף קוֹם בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל...". (ברכות ד' ע"ב), אך הפסוק מספר עמוס אינו אוטנטי בהקשר של מזמור קמ"ה; לפי רבי אברהם אבן עזרא - קבלת עול מלכות שמים חסרה בגלות, כי חסרה רוח הקודש של המקדש (אוריאל סימון "ארבע גישות לספר תהלים מר' סעדיה גאון עד ר'

ב. פירושים והערות

נוכיר כאן רק מבחר פירושים לפי סדר הפסוקים, אשר תורמים בצורה משמעותית להבנת הפרק. - המזמור משלב מספר נוסחי תפילה ידועים,²⁵ והשינויים הקטנים בין המקבילות מדגישים את האופי השונה של הפסוקים והקשרם.

א: הניסוח "אלו-הי המלך" בפתיחת המזמור הוא יותר מודגש מאשר "מלכי ואל-היי" (תהלים ה', ג; פ"ד, ד), כי קבלת עול מלכות הוא עיקרו של כל המזמור.²⁶

ג: "גדול ה' ומהלל מאד" מופיע גם במזמורים אחרים (תהלים מ"ח, ב; צ"ו, ד); המשורר כביכול מצטט נוסח ידוע של תהלת ה', כדי להצטרף בתהילתו לשבחים של דורות אחרים. בעקבות כך הפסוקים ה-ו מתארים ברישא את תהלתם של דורות אחרים, ובסיפא את תפילת המשורר - בניגוד לסוף המזמור (כא), בו תהילת המשורר קודמת לברכת "כל בשר".

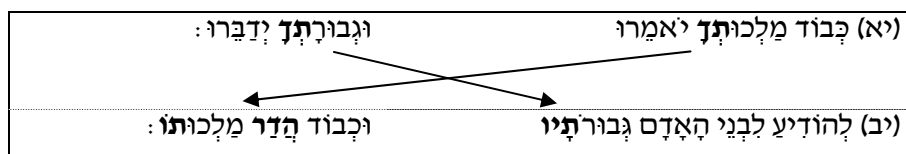
ח: "חנן ורחום ה' ארך אפים וגדל חסד" – בדומה לפסוק ג, גם ניסוחים אלה לקוחים מנוסחי תפילה עתיקים ידועים: "ה' ה' א-ל רחום וחנון ארך אפים ורחב חסד ואמת" (שמות ל"ד, ו). היפוך הסדר "רחום וחנון" של ספר שמות לנוסח "חנן ורחום" מובן על פי מקבילות אחרות, בו הסדר התהפך.²⁷

י: "חסידיך" וקהל חסידים מוזכרים גם בפרקים הבאים ("פסוקי דזמרא") מספר פעמים ושם הם מזוהים עם בני ישראל (קמ"ז, יא; קמ"ח, יד; קמ"ט, א.ה.ט), אך פרקנו מזכיר את החסידים דווקא בהקשר אוניברסלי ללא קשר עם עם ישראל.

יב: "להודיע לבני האדם גבורתי" - ניסוח מאוד דומה מופיע בתהלים ק"ו, ח: "ויודיעם למען שמו להודיע את גבורתי", אך ההקשר שונה בשני המקומות: בשעה שהניסוח שם מתאר את נפלאות ה' עם בני ישראל דווקא בזמן יציאת מצרים, מתאר הפסוק בתהלים קמ"ה את מאמציו של המשורר עם "בני אדם", דהיינו עם האנושות כולה.²⁸ כשם שה' הראה את גבורתו לבני ישראל, כך המשורר מודיע עכשיו את גבורת ה' לאנושות כולה.

י-ג: "מלכות ה'" – בקהל "חסידי" (יא) ולאחר הודעה "לבני אדם" (יב)²⁹

הפסוקים י-יא מדברים על תהילת החסידים, אשר מודיעים את גבורת ה' גם לבני אדם אחרים ומשתפים אותם על ידי כך בקבלת עול מלכות שמים (יב-ג).³⁰ ההבדלים בין שני החלקים מובנים היטב על פי הקשרם:

א. "כבוד מלכותך" של החסידים מתרחב ל"וכבוד הדר מלכותו": על ידי פרסום שם ה' בקרב שאר בני האדם ("להודיע לבני האדם גבורתי"), מלכות ה' מתבססת כביכול בפרהסיא וזוכה לתוספת של "הדר".³¹

אברהם אבן עזרא, רמת גן, תשס"ב, 75 הערה 45; בנוסח קומראן השלימו את החסר על ידי הוספת הפסוק: "נאמן אלהים בדבריו וחסיד ככול מעשיו" (ראה דיון אצל קימלמן הערה 6). יעקב בזק (הערה 6, עמ' 10, הערה 2) ציין, שבמזמורי תהלים המיוחסים לדוד (כ"ה, ל"ד, ל"ז) יש חיסורים, אך מזמורים שאינם מיוחסים לדוד – הם שלמים לפי סדר אל"ף בי"ת (קיי"א-קיי"ב, קיי"ט).

²⁵ בסיכום הגרפי - המקבילות של נוסחי תפילה ידועים מסומנים בצד ימין עם רקע אדום, והפסוקים לפני הציטוט מסתיימים בנקודותיים.

²⁶ "והזכיר המלך כי הוא המלך באמת וזהו יסוד כל התהלה הזאת" (פירוש רבי אברהם אבן עזרא).

²⁷ י"ג מידות של ה' שולבו כבר במספר תפילות במקרא (במדבר י"ד, יח-יט; יואל ב', יג; יונה ד', ב; נחום א', ג; תהלים פ"ח, טו; ק"ג, ז-ח; ועוד), בחז"ל (ראש השנה י"ז ע"ב), ורבות בסידור ובמחזורים שלנו.

²⁸ ראה קימלמן (הערה 6) ולמטה ליד הערה 42.

²⁹ ראה ב. גזונדהייט "דיוקי תורה על ספר שמות", אלון שבות, תשנ"ט, 31.

³⁰ קבלת מלכות ה' מלווה בצירוף של בני אדם או עמים אחרים (תהלים מ"ז; ס"ז, ד.ו; צ"ג; צ"ו; צ"ט; ק"ז, ח.טו.כא.לא; ועוד).

³¹ הוספת המילה "הדר" (יב) מובנת על פי הפסוק "בְּרַב עִם הַדְרַת מֶלֶךְ" (משלי י"ד, כח), כי לאחר הודעת מלכות ה' ל"בני אדם", מתווסף ההדר למלכות ה'.

ב. החסידים מקדימים את קבלת המלכות ואחר כך מפרטים את גבורת ה' (יא), כי אצלם קבלת עול מלכות ה' היא נקודת המוצא והנחת היסוד. לעומת זאת, בבואם לפרסם את שם ה' אצל בני אדם אחרים, עליהם להקדים את גבורות ה' בפרוטרוט, ורק על ידי כך בני אדם אחרים יבואו לידי הכרה במלכות ה' (יב), אשר תביא בסופו של דבר לידי מלכות ה' בכל העולם ולכל הדורות (יג). המבנה הכיאסטי של קבלת מלכות ה' וסיפור גבורות ה' הוא, אם כן, מכוון.³²

ג. בינם לבין עצמם מדברים החסידים על גבורת ה' בלשון יחיד ("וּגְבוּרַתְךָ"), אך לבני אדם אחרים הם מודיעים את גבורות ה' בלשון רבים ("וּגְבוּרַתְיוֹ"). על רקע עול מלכות שמים מבינים החסידים את כל מעשי ה' בעולם כביטוי אחיד של גבורתו, אך הגישה של שאר בני האדם היא הפוכה: מתוך התבוננות מפורטת בכל גבורות ה' לפרטיהן הם באים לידי הכרה במלכות שמים.³³

ד. למרות שהחסידים מחפשים את קרבת ה' (י-יא = בגוף נוכח), הם פונים לבני אדם אחרים, כדי לשתף גם אותם בהכרת מלכות שמים (יב = גוף נסתר); הפנייה לבני אדם מתבקשת אפילו כשעל ידי כך החסידים מתרחקים כביכול באופן זמני מקרבת ה'.³⁴ אחרי הצטרפותם של בני אדם אחרים, ה' נזכר שוב בלשון נוכח (יג), ורק אז מלכות ה' הופכת להיות שלימה ונצחית.

יג: דניאל משתמש בניסוח דומה מאוד, אשר כנראה שימש כנוסח תפילה שגור לשבח את הבורא: "... מְלִכּוּתָהּ מְלִכּוּת עֲלֵם וְשִׁלְטָנָה עִם דָּר וְדָר" (דניאל ג', לג); כשדניאל מדבר עם מלך בבל נבוכדנצר על מלכות ה', הוא מגשים ומיישם כביכול את המסר של הפסוקים בתהלים קמ"ה: "לְהוֹדִיעַ לְבְנֵי הָאָדָם גְּבוּרַתְךָ וְכְבוֹד הַדָּר מְלִכּוּתוֹ: מְלִכּוּתְךָ מְלִכּוּת פֶּלַעַלְמִים וּמִמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל דָּוָר וְדָוָר".³⁵

יד: מידות ה' מפורטות בתפילת השבח בפרק הבא, ויש שם חזרה על הניסוח של פרק קמ"ה: "ה' פִּקֵּחַ עֵינָיו ה' זִקְנָה פְּפוּפִים ה' אֶהָב צְדִיקִים" (תהלים קמ"ו, ח), וגם שם דאגות ה' לכל הנזקקים קשורה למלכות ה' כמו במזמורנו.

טו: פסוקים אלה דומים מאוד לתיאור בתהלים ק"ד, כז-כח, אך ישנם מספר הבדלים משמעותיים ביניהם: "פִּלְסֵם אֵלֶיךָ שִׁבְרוֹן לְתֵת אֲכָלָם בְּעֵתוֹ: תִּתֵּן לָהֶם יִלְקֹטוּן תִּפְתַּח יָדְךָ וְשִׁפְעוּן טוֹב": מזמור ק"ד מתאר את האחדות וההרמוניה שבכל הבריאה כולה, בניגוד לפרק קמ"ה בו מתוארת השגחת ה' הצמודה, את דאגתו ואת קרבתו של הבורא לכל הברואים, בכל יום ויום.³⁶

ג. אמירת "תהלה לדוד" בסידור התפילה

אין פרק בספר תהלים, אשר נקבע לאומרו שלוש פעמים בכל יום כמו פרק "תהלה לדוד". לפי חז"ל, יש לומר מזמור "תהלה לדוד" בכל יום: "אמר רבי אלעזר אמר רבי אבינא: כל האומר (תהלים קמ"ה) תהלה לדוד בכל

³² וכך פירש רבנו משה אלשיך בפירושו "רוממות א-ל" על תהלים קמ"ה, יא-יב: "כי הנה הגבורות שהוא יתברך עושה הן ראייה על כבוד מלכותו, ואמר הנה המורים את העם - כְּבוֹד מְלִכּוּתְךָ יֵאמְרוּ ואחר כך לראיה וּגְבוּרַתְךָ יִדְבְּרוּ, אך לא זו הדרך הראוי, כי אם לְהוֹדִיעַ תחלה לְבְנֵי הָאָדָם גְּבוּרַתְךָ ואחר כך וְכְבוֹד הַדָּר מְלִכּוּתוֹ, כי למה יניחו את העם לפקפק עד אמרם הראיה לאמונה, לכן טוב הוא להקדים הודעת הגבורה שעל ידי כן תושרש האמונה מיד".

³³ גם המשורר למד בתחילת דרכו את "גבורות" ה' לפירטיהן: "וּגְבוּרַתְךָ יִגִּידוּ" (ד) - בלשון רבים; על חילוף לשון יחיד ולשון רבים ראה ב. גזונדהייט "קראש וקראש" - בין לשון יחיד ללשון רבים" בתוך "דיוקי תורה - ספר שמות", אלון שבות, תשנ"ט, עמ' 32-34.

³⁴ כך גם עשה אברהם אבינו לפי פירוש חז"ל: אפילו בשעה שה' נראה אליו, הוא יצא לקבל אורחים "... קודש הוא והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים" (רש"י לבראשית י"ח, ג). כשם שאברהם יצא לקבל אורחים, וביקש מה' "להמתין לו" - כך גם החסידים בפסוקים אלה פונים אל "בני האדם" לקבל עליהם עול מלכות ה', ותוך כדי כך הם מוותרים כביכול זמנית על קרבתם אל ה'.

³⁵ ראה גם דניאל ד', לא; ויקרא רבא פרשת י"ג, ה.

³⁶ ראה מאיר וייס (הערה 6, עמוד 284, 289).

יום [שלש פעמים] - מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (ברכות ד' ע"ב).³⁷ חז"ל קבעו לומר את הפרק "בכל יום" יחד עם פרקי "פסוקי דזמרא" (תהלים קמ"ו-ק"ט), אשר מכונים בפי חז"ל כ"הלל",³⁸ כפי שנרמז כביכול בלשון הפסוק בתחילת פרק קמ"ה: **"בְּכָל יוֹם אֲבָרְכֶךָ וְאֶהְלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד"** (קמ"ה, ב). עיקרו של מזמור קמ"ה הוא קבלת עול מלכות שמים³⁹ בהתחלה על ידי הפרט ובהמשך בצירוף כל החסידים. המזמור מתאים לפי זה כפתיחת ה"הלל" של פסוקי דזמרא, וגם כמזמור לפני תפילת מנחה - הרי הפרט מבקש להצטרף בתחילת תפילתו אל תפילת הציבור כולו.⁴⁰

"אֲשֶׁר יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִהְיֶינָה סֵלָה" (תהלים פ"ד, ה)
 "אֲשֶׁר יֵעָם שְׂפָכָה לֹא אֲשֶׁר יֵעָם שָׁה' אֶ-לְהִיו" (תהלים קמ"ד, טו)
תהלה לדוד
 "וְאֶנְחֵנוּ נִבְרַךְ - הָ מַעֲתָה יַעַד עוֹלָם הֵלְלוּ - ה'" (תהלים קט"ו, יח)

רק בתקופות יותר מאוחרות נתווספו לסידור גם **הפסוקים לפני ואחרי "תהלה לדוד"**.⁴¹ מסתבר, שמסדרי הסידור ביקשו לתת על ידי הוספת פסוקים אלה אופי אחר למזמור האוניברסלי: במזמור קמ"ה המשורר פונה לכל האנושות כולה ומזמין אותם להצטרף לתהלת ה' בפי כל בשר. במסגרת אמירת המזמורים בבית הכנסת, הפסוקים הנוספים באים להדגיש את הפן היהודי של המזמור: הפסוק האחרון של הפרק הקודם (**מזמור קמ"ד, טו**) רומז לדוד המלך ולעם ישראל היושב בציון, והפסוק האחרון אכן מסכם את אושרו של "הָעָם שְׂפָכָה לֹא" (ראה תהלים קמ"ד); כמו כן הפסוק **בתהלים פ"ד, ד**, אשר גם פותח במילה "אֲשֶׁרִי", מתאר בהקשרו של אותו הפרק את כיסופי המשורר לבית המקדש, בו המשורר פונה אל ה' בלשון **"מִלְפִי וְאֶ-לְהִי"** בדומה לתהלים קמ"ה, ב: **"תְּהִלָּה לְדָוִד אֲרֻמְמֶךָ אֶ-לוֹהֵי הַמִּלְכָּה"**; פסוק זה גם מתייחס למהללים את ה' ("**יִהְיֶינָה**") כמו בתחילת תהלים קמ"ה, ב: **"בְּכָל יוֹם אֲבָרְכֶךָ וְאֶהְלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד"**. בדומה לכך מדגיש גם הפסוק **מתהלים קט"ו, יח** לאחר אמירת המזמור את תפקידו המיוחד של עם ישראל בברכתו ובהללו את ה' בניגוד לעמים אחרים, כי בשלב זה "כל בשר" עדיין לא מברך את ה'; **"וְאֶנְחֵנוּ"** ממלאים עכשיו את התפקיד הזה, **ומברכים** את ה' בלשון **"הֵלְלוּ - ה'"**; "ברך" ו"הלל" הן מילים מנחות במזמור "תהלה לדוד" ובפסוקי דזמרא (פרקים קמ"ו-ק"ט). פסוק זה, אשר מדגיש את ברכת ה' על ידי עם ישראל ("**נִבְרַךְ**") מסתיים בלשון **"הֵלְלוּ - ה'"**, נתווסף בסידור לאחר "תהלה לדוד", כדי להכין כביכול את תהילותיו של קהל החסידים בלשון **"הֵלְלוּ - ה'"** בפרקים הבאים.⁴²

ההרחבה בפרק "תהלה לדוד" של המילה המנחה "ב-ר-כ" מברכת המשורר (א-ב), לברכת החסידים (י) ולבסוף לברכת ה' על ידי "כל בשר" היא מאפיינת את ההתפתחות במזמור,⁴³ ומהווה יסוד גדול בנוסח כל ברכה, אשר מנוסחת לפי עקרונות אלה:

³⁷ המילים "שלוש פעמים" לא מופיעות בכל כתיבי היד, והן חסירות במקבילה במדרש ילקוט שמעוני (תהלים תפ"ח), בסדר רב עמרם גאון (פסוקי דזמרה ד"ה אשרי יושבי), בתשובות הגאונים החדשות (עמנואל, אופק, סי' ל"ח), ברא"ש (ברכות א' 1; ה' 1), ועוד. הראבי"ה (ח"א, מסכת ברכות סי' ד') כותב: "ונהגו העם לומר ג"פ ביום כנגד ג' תפלות, ומיהו לא גרסינן ג"פ ביום בגמרא"; מסתבר, שבעקבות "מנהג העם לאומרו ג"פ ביום" - "תיקנו" את נוסח הגמרא בתקופות מאוחרות.
³⁸ ראה שבת קי"ח ע"ב: "אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר: הקורא הלל בכל יום - הרי זה מחרף ומגדף! - כי קאמרינן - בפסוקי דזמרא"; ראה גם מסכת סופרים י"ח: א.
³⁹ ראה דברי רבי אברהם בן עזרא על פסוק א (מובא למעלה ב"פירושים והערות").
⁴⁰ "היתחילה לדוד" היא המזמור של קבלת עול מלכות שמים, הוא השמעי' שבספר תהילים" (שלמה דב גויטין "עיונים במקרא", תל אביב, יבנה, תשכ"ז, 228), ובדומה כבר נאמר בזוהר: "בתר קביל עליה עול מלכותא בסדורא דשבחי דדוד דאינון סדורא דעול מלכותא" (זוהר כרך ג, פ' במדבר דף ק"כ ע"ב).
⁴¹ על תקופת הוספת הפסוקים ראה יצחק בער בסידורו "עבודת ישראל", 68-69.
⁴² לפי המקבילה בתהלים ק"ו, ח (ראה למעלה ליד הערה (Error! Bookmark not defined.)), מזמור קמ"ה הופך ניסוח לאומי של תולדות עם ישראל למסר לכל האנושות; הוספת הפסוקים בסידור "מחזיר" כביכול את האופי הלאומי לפרק במסגרת אמירתו בתפילת ישראל.
⁴³ על התפתחות נוסח הברכות - ראה Kimelman, Reuven. *Again blessing formulae and divine sovereignty in rabbinic liturgy*. The Ancient Synagogue from Its Origins until 200 C.E. (2003) 320-375

הפרט	קהל המתפללים	כל העולם
תהלים קמ"ה ואברכה שמך לעולם ועד	וחסידך יברכוכה ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד	
תהלים ק"ו, מח ברוך ה'	א-להי ישראל מן העולם ועד העולם (= דה"א ט"ז, לו)	
נוסח כל הברכות ברוך אתה ה'	א-להינו מלך העולם ...	

שאלות לעיון ולהעמקה

1. י"ג מידות ה' בשמות ל"ד והשתלשלותם במקבילות

י"ג מידות ה' (שמות ל"ד) הן מקור חשוב לתפילות אחרות במקרא ובנוסח הסידור.⁴⁴ נסה להסביר את השילוב של י"ג מידות ה' בפסוקים אחרים (ראה טבלה למטה) ואת המשמעות של השינויים הקטנים מנוסח י"ג מידות ה' :

שמות ל"ד, ו-ז:			
ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' א-ל רחום וחנון אך אפים ורב חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים:			
↓	↓	↓	↓
תהלים קמ"ה, ח חנון ורחום ה' אך אפים וגדל חסד:	נחום א', ג ה' אך אפים וגדל כח ונקה לא ינקה ה' בסופה ובשערה דרכו וענו אבק רגליו:	יונה ד', ב ויתפלל אל ה' ויאמר אנה ה' הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה א-ל חנון ורחום אך אפים ורב חסד ונחם על הרעה:	במדבר י"ד, יז-יט ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת לאמר: ה' אך אפים ורב חסד נשא עון ופשע ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים: סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה:

2. השוואה בין פרק קמ"ה ופרק ל"ד

מספר נושאים וניסוחים של פרק קמ"ה דומים מאוד למזמור ל"ד (ראה טבלה בעמוד הבא): דוד מברך, מהלל, מרומם את שם ה', ותהלתו בפיו; מדובר על הטוב, יראי ה', הרשעים והצדק; האדם במצוקה קורא לה', וה' שומע את שוועתו ושומר עליו. שני המזמורים בנויים גם לפי סדר האל"ף בי"ת. למרות המקבילות הלשוניים הבולטים בשני המזמורים, ישנם הבדלים משמעותיים ביניהם, אשר מאפיינים את הייחוד של כל מזמור; נסה להגדיר את האופי השונה של שני המזמורים על פי עיון מדויק בניסוחי הדומים וההבדלים ביניהם! מה מלמדת השוואה זאת הן על הבנת מזמור ל"ד והן על הבנת מזמור קמ"ה?

⁴⁴ ראה ראש השנה י"ז ע"ב.

תהלים ל"ד

- (א) לָדוֹד בְּשׁוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ לִפְנֵי אֲבִימֶלֶךְ וַיִּגְדַּשְׁהוּ וַיִּלְכָּד:
- (ב) **אֲבִרְכָה** אֶת ה' כֹּכֵל עֹת תִּמְדִּי **תְהִלָּתוֹ פָּנִי**:
- (ג) **בְּהִי תִתְהַלֵּל** נַפְשִׁי יִשְׁמְעוּ אֲזוּזִים וַיִּשְׁמְחוּ:
- (ד) **גִּדְלוּ** לַחַי אֹתִי וַיִּרְוַמְנָה **שְׁמוֹ** יַחְדָּו:
- (ה) דְּרִשְׁתִּי אֶת ה' וְעֲזָנִי וּמִכַּף מַגּוּרֹתַי הִצִּילֵנִי:
- (ו) הַבִּיטוּ אֵלָיו וְנַחְרוּ וּפְתִיחַם אֵל לְחִפְרוּ:
- (ז) **יְהִי עֲנִי קְרָא** וְהִי **שְׁמַע** וּמִכַּף צְרוּתִי הוֹשִׁיעֵנִי:
- (ח) **חִנָּה מִלֶּאֱלֹהִים הִי סִבִּיב לִירְאֵיו** וַיִּחַלְצֵם:
- (ט) **טַעְמוּ** וִירְאוּ כִּי **טוֹב** הִי אֲשֶׁרִי הַגָּבֵר יִחְסֶה בּוֹ:
- (י) **יִרְאוּ** אֶת ה' קִדְשָׁיו כִּי אֵין מַחְסוֹר **לִירְאֵיו**:
- (יא) **כְּפִירִים** כִּשּׁוּ וַרְעִבוּ וְדִרְשׁוּ הִי לֹא יִחְסְרוּ כֹל **טוֹב**:
- (יב) **לְכוּ** בְּנִים שְׁמַעוּ לִי **יְרֵאתָ** הִי אֲלֶמְדַּכֶּם:
- (יג) **מִי** הָאִישׁ חִתְפָּא חִיִּים **אֵהֵב** זְמִים לְרֵאוֹת **טוֹב**:
- (יד) **נִצַּר** לְשׁוֹנֵךְ מִרַע וּשְׁפִתֶיךָ מִדִּבַּר מִרְמָה:
- (טו) **סוֹר** מִרַע וְעָשָׂה **טוֹב** בְּקִשׁ שְׁלֹמֹם וְרִדְפָהוּ:
- (טז) **עֲזִינִי** הִי **אֵל צְדִיקִים** וְאֲזוּרוּ אֵל **שְׁוֹעֲתִים**:
- (יז) **פָּנִי** הִי בַעֲשֵׂי רַע לְחַכְרִית מֵאֲרָץ זֹכְרִים:
- (יח) **צִדְקוֹ** וְהִי **שְׁמַע** וּמִכַּף צְרוּתֶם הִצִּילֵם:
- (יט) **קְרוֹב** הִי לְנִשְׁבְּרֵי לֵב וְאֶת דְּפֹאֵי רוּחַ יוֹשִׁיעֵי:
- (כ) **רַבּוֹת** רַעוֹת צְדִיק וּמִכַּפֶּם יִצִּילוּהוּ הִי:
- (כא) **שֹׁמֵר** כֹּל עֲצֻמוֹתָיו אַחַת מִתְהַנֶּה לֹא נִשְׁבְּרָה:
- (כב) **תְּמוֹתֶיךָ רִשְׁע** רַעַח וְשִׁנְאֵי **צְדִיק** יִאֲשְׁמוּ:
- (כג) פּוֹדֵה הִי נַפְשׁ עֲבָדָיו וְלֹא יִאֲשְׁמוּ כֹל הַחֲסִים בּוֹ:

תהלים קמ"ה

- (א) **תְהִלָּה** לַדָּוִד
- (ב) **אֲרוֹמַמְךָ** אֱ-לוֹהֵי הַמֶּלֶךְ וַאֲבִרְכָה **שִׁמְךָ** לְעוֹלָם וָעֶד:
- (ג) **בְּכָל** יוֹם אֲבִרְכְּךָ וַאֲתִלְלֶה **שִׁמְךָ** לְעוֹלָם וָעֶד:
- (ד) **גִּדְלוּ** הִי וּמִתְהַלֵּל מֵאֲד וּלְגִדְלָתוֹ אֵין חֶסֶד:
- (ה) דוֹר לְדוֹר יִשְׁפַח מַעֲשָׂיךָ וַיִּגְבוּרֹתֶיךָ יַיִדּוּ:
- (ו) **הִדְר** כְּבוֹד חוֹדֵךְ וְדַבְרֵי נִפְלְאוֹתֶיךָ אֲשִׁיחָה:
- (ז) **וְעֲזָו** נוֹרְאוֹתֶיךָ יֵאמְרוּ וַיִּגְדְּלוּתְךָ אֲסַפְּרֶנָּה:
- (ח) **יְכַר** רַב **טוֹבְךָ** יִבְעִיעוּ וְאֲדִשְׁוֹתְךָ לִכְנוּ:
- (ט) **חֲנוּן** וְרוּחִים הִי אֲרָךְ אִפְסִים וְגִדְל חֶסֶד:
- (י) **טוֹב** הִי לְכָל וְרוּחָם עַל כָּל מַעֲשָׂיו:
- (יא) יוֹדוּךָ הִי כָּל מַעֲשֵׂיךָ וְחֲסִידֶיךָ וּבְרַכּוּכָה:
- (יב) **כְּבוֹד** מַלְכוּתְךָ יֵאמְרוּ וַיִּגְבוּרֹתְךָ יִדְבְּרוּ:
- (יג) **לְהוֹדִיעַ** לְבִנְי הָאֲדָם גְּבוּרָתוֹ וְכְבוֹד חֲדָר מַלְכוּתוֹ:
- (יד) **מַלְכוּתְךָ** מַלְכוּת כָּל עַלְמִים וּמִמְשַׁלְתְּךָ כָּל דוֹר וָדוֹר:
- (טו) **סוֹמְךָ** הִי לְכָל הַנְּפִלִים וְזוֹקֵף לְכָל הַכַּפּוֹפִים:
- (טז) **עֲזִינִי** כֹל **אֵלֶיךָ** יִשְׁבְּרוּ וְאֹתָהּ נוֹתוּ לְחֵם אֶת אֲלֶכֶם בָּעֵתוֹ:
- (יז) **פּוֹתַח** אֶת לְדָרְךָ וּמַשְׁבִּיעַ לְכָל מִי כִצוֹן:
- (יח) **צְדִיק** הִי כֹכֵל דְּרַכְיוֹ וְחִסִּיד כֹכֵל מַעֲשָׂיו:
- (יט) **קְרוֹב** הִי לְכָל קְרָאִיו לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֹת:
- (כ) **יִרְאוּ** יְרְאֵיו עָשָׂה וְאֶת **שׁוֹעֲתִים** יִשְׁמַע וַיּוֹשִׁיעֵם:
- (כא) **שׁוֹמֵר** הִי אֶת כָּל אֲהַבָּיו וְאֶת כָּל הַרְשָׁעִים יִשְׁמִיד:
- (כב) **תְּהִלָּת** הִי יִדְבַּר כִּי וַיִּבְרַךְ כֹּל בְּשֶׁר שֵׁם קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:

'מודים דרבנן' - בין יהודי התפוצות (בבלי) ליושבי ארץ ישראל (ירושלמי) * (11 ☞)

(תרשים צבעוני בעמוד 115)

הקדמה

התפילה היא "עבודה שבלב", והתפילות משקפות ומתארות הרהורים ובקשות שבלב האדם המתפלל. עיון השוואתי במקורות מקבילים של "מודים דרבנן" יכול ללמד רבות על תפיסת העולם של יהודי ארץ ישראל בניגוד לזו של יהודי התפוצות.

כשהחזן מגיע לברכת הודאה בחזרת הש"ץ ומשתחוה, כל הציבור משתתף אתו בהודאה, כפי שנאמר כבר בירושלמי: "הכל שוחחין עם שליח ציבור בהודאה, רבי זעירא אמר ובלבד במודים"⁴⁵. גם לפי הבבלי, העם מצטרף לומר דברי הודאה כששליח הציבור אומר 'מודים'.⁴⁶ חשיבותה של תפילת "מודים דרבנן" נקבעה הלכה למעשה בסוגיה, שלפיה לא יתחיל היחיד את תפילתו בלחש, אם לא יוכל לסיים אותה ולהצטרף לתפילת הציבור כשהחזן יגיע לברכת "מודים"⁴⁷.

את הסיבה להשתתפות הציבור דווקא בברכת ההודאה מסביר רבי דוד אבודרהם [ספרד, המאה הי"ד]: "שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו 'אדוני אתה' על ידי שליח אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים ואם יקבל על ידי שליח – אינה קבלה גמורה, שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי... וזה שאמר דוד 'אֶמְרָתִי לַה' אֱ-לִי אֶתָּה' (תהלים ק"מ, ז) אני בעצמי אמרתי לו ולא על ידי שליח"⁴⁸. אכן, הציבור כורע יחד עם החזן ופותח את "מודים דרבנן" באותן מילים ("מודים אֶנְחֵנוּ לְךָ. שְׁאֵתָהּ הוּא ה' אֱ-לֹהֵינוּ וְאֵ-לֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ..."), וגם המילים בסוף "מודים דרבנן" חוזרות בדיוק על הפתיחה שאומר החזן ("...עַל שְׁאֶנְחֵנוּ מוֹדִים לְךָ").⁴⁹ כמו כן מופיעה המילה "חיים" כמה פעמים הן בנוסח של תפילת החזן והן ב"מודים דרבנן"⁵⁰ – כנראה לפי הפסוק "חַי חַי הוּא יוֹדֵךְ כְּמוֹנֵי הַיּוֹם... (ישעיה ל"ח, יט).⁵¹ למרות הדמיון הזה בין תשובות הציבור לחזרת הש"ץ, הציבור מוסיף ניסוח חדש משלו כדי להביע כאן את ההודאה הציבורית המיוחדת, ובתלמודים מובאות הצעות שונות לנוסח זה.

מִוֹדִים דְּרַבְנָן	בְּרַכַּת הַהוֹדָאָה
<p>מוֹדִים אֶנְחֵנוּ לְךָ שְׁאֵתָהּ הוּא ה' אֱ-לֹהֵינוּ וְאֵ-לֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְךָ וְנִסְפָּר וְעַל תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ. וְעַל נְשָׁמוֹתֵינוּ הַפְּקוּדוֹת לְךָ. וְעַל נַסְיֵךְ שְׁבָכְל יוֹם עִמָּנוּ. וְעַל נְפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שְׁבָכְל עֵת. עֲרַב וּבְקָר וְצִהָרִים: הַטּוֹב כִּי לֹא כָלוּ רַחֲמֶיךָ. וְהַמְּרַחֵם כִּי לֹא תָמוּ חֲסָדֶיךָ. מַעוֹלָם קוִינּוּ לְךָ: וְעַל כָּלֵם יִתְרַמֵּם שְׁמֶךָ מִלְּכָנוּ</p>	<p>מוֹדִים אֶנְחֵנוּ לְךָ שְׁאֵתָהּ הוּא ה' אֱ-לֹהֵינוּ וְאֵ-לֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד. צוֹר חַיֵּינוּ. מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אֶתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לְךָ וְנִסְפָּר תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ. וְעַל נְשָׁמוֹתֵינוּ הַפְּקוּדוֹת לְךָ. וְעַל נַסְיֵךְ שְׁבָכְל יוֹם עִמָּנוּ. וְעַל נְפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שְׁבָכְל עֵת. עֲרַב וּבְקָר וְצִהָרִים: הַטּוֹב כִּי לֹא כָלוּ רַחֲמֶיךָ. וְהַמְּרַחֵם כִּי לֹא תָמוּ חֲסָדֶיךָ. מַעוֹלָם קוִינּוּ לְךָ: וְעַל כָּלֵם יִתְרַמֵּם שְׁמֶךָ מִלְּכָנוּ</p>

* מאמר זה פוסס לאחרונה - ראה בני ויאיר גזונדהייט "מודים דרבנן" בבבלי ובירושלמי: בין יהודי התפוצות ליושבי ארץ ישראל", עלון שבות לבוגרי ישיבת הר עציון כג (תשס"ט2008), עמוד 35-45. - ברצוני להודות על ההערות וההארות של הרב ברוך גיגי שליט"א ושל הרב שלמה ברין שליט"א (אלון שבות) וכן לילדינו ש"י, אוריה ולאח.

45 ירושלמי ברכות א', ה.
 46 סוטה מ ע"א: "בזמן ששליח צבור אומר מודים – העם מה הם אומרים".
 47 ברכות כא ע"ב: "אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור למודים – יתפלל, ואם לאו – אל יתפלל". ראה גם תוספות שם, ד"ה "עד", ובפירוש מעדני יו"ט שם, אות ע.
 48 ספר אבודרהם בפירושו על הסיודר, שמונה עשרה, ד"ה "וכשיגיע ש"ץ", וכן בפירוש ר"י בר יקר (מובא בסיודר "תפילה למשה", ירושלים, מכון מעדני אשר, תשס"א).
 49 כך מובא בתוספות (סוטה מ ע"א) בשם ה"ערוך" (הערך 'הודאה'): "...דקא מודו צבור על שליח צבור אינון סומכין ומאי על שאנו מודים לך על ההודאה דקאמר שליח צבור וקא ענו אינון אמין".
 50 בנוסח הירושלמי המושג "חיים" מופיע בהקשרים נוספים: "צור עולמים חיי העולם יוצר בראשית מחיה המתים שהחיינתו וקיימתנו". על הבדלים אלו ראה להלן בפירוש לשון הירושלמי.
 51 וכך מפרש אבודרהם על אתר: "ואמרינן בבראשית רבה (תנחומא ויחי) 'כי לא שאול תודך' (ישעיה ל"ח, יח), ומי הוא מודה מי שהוא חי ומשתחוה לחי העולמים שכן כתיב 'חיי חיי הוא יודך' (ישעיה לח, יט), ולכן אמר בסוף 'יכל החיים יודך סלה' – לפי שאנו חיים ואתה חי – מודים אנחנו לך".

<p>ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך. לשמור חקיך. ולעשות רצונך. ולעבדך בלבב שלם. על שאנחנו מודים לך. ברוך א-ל ההודאות:</p>	<p>תמיד לעולם ועד: וכל החיים יודוך סלה. ויהללו את שמך באמת. הא-ל ישועתנו ועזרתנו סלה. ברוך אתה ה'. הטוב שמך ולך נאה להודות:</p>
---	---

בשתי הגרסאות התלמודיות – זו של הבבלי וזו של הירושלמי – יש דעות שונות על נוסח הברכה שהציבור אומר כתפילת הודאה. הדעות השונות של "רבנן" שולבו בנוסח אחיד, וכבר מתקופת הגאונים ידועה תפילת "מודים דרבנן".⁵²

להלן ננתח את המקורות בתלמוד הבבלי (א.) ובתלמוד הירושלמי (ב.), נפרש את השוני המהותי ביניהם (ג.) ונסביר את הנוסח שבסידור על פי המקורות השונים (ד.). מן הניתוח יעלה שבאמצעות "עיון תפילה" אפשר לגלות יסודות מהותיים בעולמם של חז"ל המבטאים מסרים שתקפים עד ימינו אנו.

א. המקור של "מודים דרבנן" בתלמוד הבבלי – סוטה מ ע"א

- בזמן ששליח צבור אומר מודים – העם מה הם אומרים?
- אמר רב: מודים אנחנו לך ה' א-להינו על שאנו מודים לך;
 - ושמואל אמר: א-להי כל בשר על שאנו מודים לך;
 - רבי סימאי אומר: יוצרנו יוצר בראשית על שאנו מודים לך;
 - נהרדעי אמרי משמיה דר' סימאי: ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייטנו וקיימתנו על שאנו מודים לך;
 - רב אחא בר יעקב מסיים בה הכי: כן תחיינו ותחננו, ותקבצנו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם, על שאנו מודים לך.
 - אמר רב פפא: הילכך נימרינהו לכולהו.

חמש הצעות מובאות בבבלי לנוסח עניית העם לתפילת "מודים" של שליח הציבור. כל הצעה משקפת תפיסה מיוחדת, אשר באה להוסיף פן נוסף על הדעה הקודמת:⁵³

- רב מסתפק בחזרה על כמה מילים אשר פותחות את ברכת ההודאה של החזן, וגם הסיימת "על שאנחנו מודים לך" אינה אלא ניסוח חוזר של אותה פתיחה. לפי רב, ההודאה היא אפוא על עצם האפשרות להודות לה': "על שאנו מודים לך – על שנתת בלבנו להיות דבוקים בך ומודים לך".⁵⁴
- שמואל מוסיף את המילים "א-להי כל בשר". בשל היותו רופא⁵⁵ הוא מדגיש את התפקוד הביולוגי של האדם המתפלל.⁵⁶
- רבי סימאי מוסיף את המילים "יוצרנו יוצר בראשית", דהיינו לא רק המצב הנוכחי של "כל בשר", אלא הבריאה כולה מחויבת להודות ליוצר בראשית: "ולא מעכשיו, כי מעולם אתה, והיינו יוצר בראשית".⁵⁷

⁵² כבר בירושלמי (ראה להלן) נאמר: "אמר רבי יודן נהגין רבין אמרי כולהון", וכך פירש גם הבית יוסף (אורח חיים, סימן קכו, אות א, ד"ה "וכשיגיע"): "מצאתי כתוב נקרא 'מודים דרבנן' לפי שהוא תיקון הרבה חכמים". לראשונה מוזכר המושג "מודים דרבנן" בספרות הגאונים (ראה להלן הערה 69).

⁵³ כך עולה כבר מדברי רש"י על סוטה מ ע"א: "רבי סימאי – מוסיף הוא, וכן כולם מוסיפין הן על הראשונים".
⁵⁴ כך פירש רש"י על סוטה מ ע"א. בדרך אחרת פירש הרא"ש (על ברכות פרק ג, סימן יט): "גרסי' בגמרא דסוטה (דף מ) בזמן שש"ץ אומר מודים העם מה הם אומרים. אמר רב 'מודים אנחנו לך ה' א-להינו על שאנחנו מודים לך' – פירוש על מה שזכיתנו מכל האומות וקרבתנו להודות לך". פירוש הרא"ש מושפע ישירות מהניסוח שבירושלמי: "מודים אנחנו לך... שהחייטנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך" (ראה להלן).

⁵⁵ ראה למשל שבת קח ע"ב; בבא מציעא קיג ע"ב. עבודה מקיפה על חייו, אישיותו ומשנתו של האמורא שמואל נכתבה על ידי הרב דוד צבי הופמן (בגרמנית): David Hoffmann, *Mar Samuel, Rector der jüdischen Akademie zu Nahardea in Babylonien* – *Lebensbild eines talmudischen Weisen der ersten Hälfte des dritten Jahrhunderts*, Leipzig, Leiner 1873.

⁵⁶ כך דעתו של שמואל גם בברכת "אשר יצר" – ראה ברכות ס ע"ב: "מאי חתים? – אמר רב: רופא חולים. אמר שמואל: קא שוינהו אבא לכולי עלמא קצירי! אלא: רופא כל בשר...". ראה בני גזונדהייט, "ברכת 'אשר יצר את האדם'", *אסיא*, טז, ג-ד (תשנ"ט-1998), עמ' 124-137.

⁵⁷ לשונו של ר"י בר יקר (הערה 48).

- חכמי נהרדעא הוסיפו על דברי רבי סימאי את המילים "ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחיינתנו וקיימתנו". יש בדבריהם מעין ברכת "שהחיינו וקיימנו"⁵⁸, המבטאת כנראה את הצורך המיוחד שלהם להודות על עצם הישרדותם וקיומם כקהילה יהודית בתפוצות.
- רב אחא בר יעקב מוסיף על דברי קודמיו ("מסיים בה הכי") את הבקשה לשיבת עם ישראל לארצו: "כך תחיינו ותחננו, ותקבצנו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם", דהיינו הוא מצרף לתפילת אנשי נהרדעא את הבקשה לקיבוץ גלויות ולבניין המקדש עם קיום מצוות בארץ ישראל,⁵⁹ ומשלב בתפילתו ניסוחים מהמקרא: "כִּי מְאַסְפֵינוּ יֹאכְלֵהוּ וְהִלְלוּ אֶת ה' וּמְקַבְּצֵינוּ יִשְׁתַּחֲוּ בְּחֻצוֹת קִדְשֵׁינוּ" (ישעיה ס"ב, ט); "לְעִשׂוֹת רְצוֹנְךָ אֱ-לֹהֵי חֻצוֹתֵינוּ וְתוֹרַתְךָ בְּתוֹךְ מַעֲיָנוּ" (תהלים מ', ט).

הנוסח של אנשי נהרדעא עם חתימתו של רב אחא בר יעקב מובן היטב על פי הרקע ההיסטורי של העיר נהרדעא, עיר ואם בתפוצת יהדות בבל, אשר קשורה לארץ ישראל ולירושלים: כבר בימי בית ראשון (במאה השישית לפני הספירה) ישבו בנהרדעא יהודים אשר באו לשם לפי המסורת בימי יכניה מלך יהודה עם החרש והמסגר (מלכים ב כ"ד, יד). בית הכנסת נבנה מאבנים ומעפר של בית המקדש, על פי הפסוק "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבִנֶיהָ וְאֶת עֲפָרָהּ יְחַנְנוּ" (תהלים ק"ב, טו), והוא נקרא "שף ויתבי", דהיינו "ששב מדוכתיה ויתבי בנהרדעא".⁶⁰ בימי בית שני הייתה בנהרדעא ישיבה גדולה ובה תלמידי חכמים מפורסמים.⁶¹ העיר הייתה גם מקום מושבו של ראש הגולה,⁶² ורבי עקיבא ירד לנהרדעא לעבר את השנה.⁶³ בנהרדעא אספו נדבות ותרומות מבני הגולה לצורכי העיר ירושלים ולבית המקדש.⁶⁴ לאור תפקידה המרכזי של נהרדעא בקהילות התפוצות מובנים דברי אביו, שהשכינה שרויה בנהרדעא (מגילה כט ע"א).

תפילת "מודים דרבנן" של "נהרדעא" ותוספת התפילה של רב אחא בר יעקב מתאימה אפוא להשקפתם של יהודי נהרדעא: הם ראו את עצמם כגולי ארץ ישראל בתפוצות בבל, והתפללו בכל יום לשיבת עם ישראל לארצו.

- לפי רב פפא יש לשלב את כל הדעות האלה ביחד: "הילכך נימרינהו לכולהו". לדעתו, דווקא החיבור של כל הדעות הנ"ל מבטא התפתחות הגיונית והדרגתית: ראשית, האדם מודה על עצם ההזדמנות להודות לבוראו (רב), לאחר מכן הוא מודה ל"א-להי כל בשר" על עצם בריאתו (שמואל), ומתוך כך הוא מגיע לידי הודאה ליוצרו על הבריאה כולה (רבי סימאי). הקיום וההישרדות של עם ישראל בתפוצות ראויים לברכה בפני עצמה (נהרדעא), אשר משולבת עם התפילה לשיבת ציון, בניין המקדש ושמירת המצוות בארץ ישראל (רב אחא בר יעקב). שילובן של כל הדעות האלה יוצר מהלך רעיוני רצוף, שהוא, לפי רב פפא, היסוד של "מודים דרבנן".⁶⁵

⁵⁸ ראה ברכות נד ע"א: "בנה בית חדש, וקנה כלים חדשים, אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". ראה "ברכת הזמן", אנציקלופדיה תלמודית, כרך ד, טור תלא ואילך.

⁵⁹ ידוע שרב אחא בר יעקב דאג ליישוב ארץ ישראל: "רב אחא בר יעקב אמר: משום ישוב דארץ ישראל" (תמיד כט ע"ב).

⁶⁰ על פי עדותו של רב שרירא גאון (906-1006): "מעקרא כד גלו ישראל בגלות יכניה והחרש והמסגר וכמה נביאים עמהם אייתינהו לנהרדעא, ובנו יכניה מלך יהודה וסיעתו בי כנישתא ויסדוה באבנים ועפר שהביאו עמהם מבית המקדש, לקיים עליהם מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו, וקריוה להווא בי כנישתא בי כנישתא דשף ויתבי בנהרדעא, כלומר שנסע בית המקדש וישב כאן. והות שכינה עמהון כדאמרין במגילה (כט ע"א) בבבל היכא, רב אמר בכנישתא דהוצל ושמואל אמר בכנישתא דשף ויתבי בנהרדעא" (תרגום): "מתחלה כשגלו ישראל בגלות יכניה והחרש והמסגר וכמה נביאים עמהם, הביאום לנהרדעא, ובנו יכניה מלך יהודה וסיעתו בית הכנסת ויסדוה באבנים ועפר שהביאו עמהם מבית המקדש, לקיים עליהם מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו". וקראוהו לאותו בית הכנסת 'בית הכנסת שנסע וישב בנהרדעא', כלומר, שנסע בית המקדש וישב כאן. והיתה שכינה עמהם, כמו שאמרו במגלה, בבבל היכן, רב אמר בכניסת של הוצל, ושמואל [אמר] בכניסת של שף ויתבי בנהרדעא". ראה גם ראש השנה כד ע"ב; עבודה זרה מג ע"ב; נידה יג ע"א ורש"י בשלושת המקומות.

⁶¹ למשל שמואל: "נהרדעא אתריה דשמואל הוה" (שבת קטז ע"ב). ראה גם כתובות נד ע"א; גיטין לו ע"ב), והוא גם נולד בנהרדעא (זבחים כו ע"א).

⁶² ראה בבא קמא נט ע"ב; אגרת רב שרירא גאון, אות קא (רבנן סבוראי).

⁶³ משנה יבמות ט"ז, ז.

⁶⁴ לפי יוסיפוס פלביוס (קדמוניות יח: 313) היו בנהרדעא גזברים ונציבים לגבות כל כסף הקודשים מיהודי בבל. ראה גם בבלי גיטין יד ע"א-ע"ב.

⁶⁵ בכך רב פפא עקבי לשיטתו במקומות אחרים בתלמוד, שבהם הוא משלב יחד דעות שונות. ראה ברכות יא ע"ב (ברכות התורה); ברכות סא ע"ב (ברכת "אשר יצר"). ראה גם במאמרי על "ברכות התורה" בתוך "דיוקי תורה" על ספר בראשית, עמ' 50.

לפי הבבלי מסתיימים חמשת הניסוחים בלשון "על שאנו מודים לך", כי הם למעשה כולם תגובה לדברי החזן האומר "מודים אנחנו לך", אך אין בהם קביעת ברכה בפני עצמה.⁶⁶ מבחינה עניינית יוצר דווקא החיבור של חמש ההצעות על פי הצעתו של רב פפא תהליך של הודאה על עצם הקיום של כל אדם, והוא משתלב עם הבקשה לשיבת עם ישראל לארצו.⁶⁷

ב. המקור של "מודים דרבנן" בתלמוד הירושלמי – ברכות א', ה (דף ג, טור ד)

ר"ש בשם ר' יוחנן בשם ר' ירמיה, ר' חנינא בשם ר' מיישא, ר' חייא בשם ר' סימאי, ואית דאמרין ליה **תבריא בשם ר' סימאי**

- מודים אנחנו לך אדון כל הבריות א-לוה התושבחות צור עולמים חי העולם יוצר בראשית מחיה המתים שהחיינתו וקיימתו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך **ברוך אתה ה' א-ל ההודאות**
 - **רבי בא בר זבדא בשם רב: מודים אנחנו לך שאנו חייבין להודות לשמך "תְּרַנְנָה שְׁפָתַי כִּי אֲזַמְּרָה לְךָ וְנִפְשִׁי אֲשֶׁר פָּדִיתָ" (תהלים ע"א, כג) ברוך אתה ה' א-ל ההודאות**
 - **רבי שמואל בר מינא בשם רבי אחא: הודייה ושבח לשמך, לך גדולה לך גבורה לך תפארת יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו שתסמכינו מנפילתינו ותזקפנו מכפיפתינו כי אתה הוא סומך נופלים וזוקף כפופים (ע"פ תהלים קמ"ה, יד) ומלא רחמים ואין עוד מלבדך ברוך אתה ה' א-ל ההודאות**
 - **בר קפרא אמר: לך כריעה, לך כפיפה, לך השתחויה, לך בריכה "כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון" (ע"פ ישעיה מ"ה, כג); "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההודו כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש: והעשור והקבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובגדך כח וגבורה ובגדך לגדל ולחזק לכל: ועתה א-להינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך" (דברי הימים א' כ"ט, יא-יג), "בְּכָל לֵב וּבְכָל נֶפֶשׁ" (מלכים ב' כ"ג, ג) משתחוים, "כָּל עַצְמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה ה' מִי כְמוֹךָ מִצִּיל עֲנִי מִחֶזֶק מִמֶּנּוּ וְעֲנִי וְאֲבִיוֹן מִגְּזֹלוֹ" (תהלים ל"ה, ג) ברוך אתה ה' א-ל ההודאות**
- א"ר יודן נהגין רבנין אמריי כולהון ואית דאמרין או הדא או הדא תני ובלבד שלא ישוח יותר מדאי

בירושלמי מובאות ארבע הצעות שונות לנוסח תפילת "מודים דרבנן", אך בניגוד לחתימת הבבלי ("על שאנו מודים לך"), מסיים הירושלמי את תשובת העם בברכה "ברוך אתה ה' א-ל ההודאות". הבדל זה עקרוני ומשמעותי, שכן בארץ ישראל יש חובה להודות לה', ולכן תשובת העם בארץ ישראל מתבקשת ומתחייבת, כפי שנאמר מפורשות בדברי רבי בא בר זבדא בשם רב: "מודים אנחנו לך שאנו חייבין להודות". בארץ ישראל העם נוטל חלק פעיל בתפילת "מודים" של שליח הציבור, ולכן תפילת הציבור, לפי הירושלמי, ממש "קובעת ברכה לעצמה" – פשוטה כמשמעה. אכן, הצעות העם בירושלמי לתפילת "מודים" הן עשירות יותר, והניסוחים משלבים גם פסוקים מהמקרא, ובכללם הפסוק שבו מופיע הניסוח "מודים אנחנו לך..." (דברי הימים א' כ"ט, יג).

באופן עקרוני צריכה כל ברכה לפתוח בנוסח "ברוך אתה ה'...", אלא אם כן היא סמוכה לחברתה.⁶⁸ לפי הירושלמי, "מודים דרבנן" היא ברכה בפני עצמה, אך היא אינה פותחת בנוסח "ברוך אתה ה'". לפיכך אפשר

⁶⁶ בניגוד לתלמוד הירושלמי – ראה דיון להלן.
⁶⁷ ייתכן שהניסוח "א-להי כל בשר" לפי הצעתו של שמואל יכול להתפרש גם לפי המקור המקראי של המליצה בהקשר של שיבת עם ישראל לארצו מגלות בבל: "וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ לֵאמֹר: הִנֵּה אֲנִי ה' אֶ-לֹהֵי כָל בָּשָׂר הַמִּמֶּנִּי יִפְלֹא כָל דָּבָר: לִכֵּן כֹּה אָמַר ה' הֲנִי נָתַן אֶת הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד הַכַּשְׂדִּים וּבְיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וּלְכַדָּה: ... הֲנִי מִקְבָּצִם מִכָּל הָאָרְצוֹת אֲשֶׁר הִדְחִיתִים שָׁם בְּאֶפְרַיִם וּבְחֻמָּתַי וּבְקֶצֶף גְּדוֹל וְהִשְׁבַּתִּים אֶל הַמִּקּוֹם הַזֶּה וְהִשְׁבַּתִּים לְבָטָח: וְהָיוּ לִי לְעַם וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים: וְנָתַתִּי לָהֶם לֵב אֶחָד וְדַעַד אֶחָד לְיִרְאָה אוֹתִי כָּל הַיָּמִים לְטוֹב לָהֶם וּלְבִנְיָהֶם אַחֲרֵיהֶם: וְכִרְתִּי לָהֶם בְּרִית עוֹלָם אֲשֶׁר לֹא אֲשׁוּב מֵאַחֲרֵיהֶם לְהִיטִיב אוֹתָם וְאֶת יִרְאָתִי אֲתֹן בְּלִבָּם לְבִלְתִּי סוֹר מֵעֲלֵי" (ירמיה ל"ב, כו-מ).
⁶⁸ ראה בהרחבה "ברכות", אנציקלופדיה תלמודית, כרך ד, עמ' רצה, על ברכה הסמוכה לחברתה.

להניח שהיא סמוכה לברכת "המחזיר שכינתו לציון".⁶⁹ ואכן, ארבע ההצעות בירושלמי לנוסח "מודים דרבנן" מתארות בקשות שונות לשיבת עם ישראל לארצו יחד עם חזרת השכינה לירושלים.

מן ההצעות שמציע הירושלמי לנוסח הברכה עולות תפיסות שונות, המשתלבות לרצף רעיוני הגיוני:

• הדעה הראשונה בירושלמי משלבת את הניסוחים והרעיונות המובאים בתלמוד הבבלי, ואכן הדברים נמסרים גם בשם אותו רבי סימאי הנזכר בתלמוד הבבלי. ארבע הדעות המוצגות בבבלי נזכרות בדעה הראשונה של הירושלמי. ואולם תפילתו של רב אחא בר יעקב לקיבוץ גלויות ("ותקבצנו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם") חסרה לגמרי בתלמוד הירושלמי, שהרי מדובר בתפילת יושבי ארץ ישראל. במקום בקשה זו מופיעה ההודאה על זכותם להיות בארץ ישראל: "שהחייטנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך". גם התוספת "מחיה המתים" משקפת את רוחו של דור התחייה, שחזר מהתפוצות לארץ ישראל: "...הנה אני פתח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישׂראל: וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי: ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי נאם ה'" (יחזקאל ל"ז, יב-יד). חתימת הברכה בלשון "ברוך אתה ה' א-ל ההודאות" לפי כל הדעות בירושלמי אומרת "דרשני": תחושת ההודאה קובעת "ברכה לעצמה" על פי תפיסת היהודים היושבים בארץ ישראל, אשר מודים על עצם שהייתם בארץ.⁷⁰

• רבי בא בר זבדא⁷¹ משלב בניסוחו פסוק מספר תהלים: "תִּרְנְנָה שְׁפָתַי כִּי אֶזְמַרְהָ לְךָ וּנְפֹשִׁי אֲשֶׁר פָּדִיתָ" (תהלים ע"א, כג).⁷² שילובו של פסוק זה לאחר הדעה הקודמת מובן לפי נוסח ברכת ההודאה על הגאולה, הלקוח מההגדה של פסח: "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ברוך אתה ה' גאל ישראל". רבי בא בר זבדא מוסיף על דברי קודמיו את ההודאה על עצם הגאולה.

• עיקר דברי ההודאה והשבח של רבי שמואל בר מינא⁷³ הן המילים "לך גדולה לך גבורה לך תפארת", המנוסחות על פי הפסוק: "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובאֶרֶץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש" (דברי הימים א כ"ט, יא). הוא מוסיף תפילה לרחמי שמים ליהודי ארץ ישראל, ונושא הכפיפה וההשתחויה בזמן אמירת "מודים" יחד עם החזן משמש סמל לתפילה לחיי קוממיות בארץ ישראל: "שתסמכינו מנפילתינו ותזקפנו מכפיפתינו". בתפילה עצמה מופיע הנימוק – "כי אתה הוא סומך נופלים וזוקף כפופים", וניסוח זה משלב את לשון הפסוק בספר תהלים קמ"ה, יד: "סומך ה' לכל הנפלים וזוקף לכל הכפופים".⁷⁴

• גם תפילתו של בר קפרא פותחת בפנייה פיוטית לה' במילה "לך" (ארבע פעמים). הפסוק מספר ישעיה מלמד שכל יושבי תבל יקבלו עליהם עול מלכות שמים.⁷⁵ הכריעה של הציבור בשעת אמירת "מודים"⁷⁶ היא למעשה חלק של כריעת כל העמים לפני מלך מלכי המלכים לעתיד לבוא. כשעם ישראל יושב בארצו, יש מקום לעסוק

⁶⁹ כך משמע מדבריו של "בית יוסף": "ואע"פ שאינה פותחת בברוך – שמא עשאוה כסמוכה לעבודה" (אורח חיים, סימן כז, ד"ה "וכשיגיע"). יש גם דעה שהודאה אינה צריכה פתיחה: "טעם הדבר לפי שהיא הודאה, וברכת הודאה כמי שנפתח בה בשם ובמלכות דומה" (ראה תשובות הגאונים החדשות, הוצאת עמנואל, סימן כח, ד"ה "תשמ"ט").

⁷⁰ כך משתמע למשל מהתיאורים בספר נחמיה י"ב, כד-מו: "וְרָאשֵׁי הַלְוִיִּם חֲשִׁבְיָה שְׂרָבְיָה וְיִשׁוּעַ בֶּן קַדְמִיָּאל וְאַחִיהֶם לִיגְדָם לְהַלֵּל לְהוֹדוֹת בְּמִצְוֹת דָּוִד אִישׁ הָאֱלֹהִים מִשְׁמֵר לְעֲמֵת מִשְׁמֵר ... וּבְחִנּוּכָת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם בְּקִשׁוֹ אֶת הַלְוִיִּם מִכָּל מְקוֹמֵתָם לְהִבְיֵאֵם לִירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת חֲנֻכָּה וְשִׁמְחָה וּבְתוֹדוֹת וּבְשִׁיר מִצְלָתִים נְבָלִים וּבְכַנְרֹת ... וְהַתּוֹדָה הַשְּׁנִיית הַהוֹלֵקֶת לְמוֹאֵל וְאֲנִי אַחֲרֶיהָ נִחְצִי הָעַם מֵעַל לַחֲחוּמָה מֵעַל לְמַגְדָּל הַתְּנֹרִים וְעַד הַחוּמָה הַרְחֵבָה ... וְתַעֲמִדְנָה שְׁתֵּי הַתּוֹדוֹת בְּבֵית הָאֱלֹהִים וְאֲנִי נִחְצִי הַסְּגָנִים עִמִּי ... וְיִזְבְּחוּ בַיּוֹם הַהוּא זְבָחִים גְּדוּלִים וְיִשְׁמְחוּ כִּי הָאֱלֹהִים שְׁמַחְם שְׁמַחָה גְּדוּלָה וְגַם הַנְּשִׁים וְהַיְלָדִים שְׂמְחוּ וְתִשְׁמַע שְׂמַחַת יְרוּשָׁלַם מִרְחוֹק ... כִּי בַיּוֹם הַהוּא יִזְבְּחוּ וְיִשְׁמְחוּ מִקִּדְם רָאשֵׁי הַמִּשְׁרָרִים וְשִׁיר תְּהִלָּה וְהוֹדוֹת לֵא-לֹהִים".

⁷¹ חכם זה נזכר רק בתלמוד הירושלמי.

⁷² הפסוק מופיע בהקשר של הודאה על ההצלה מרעות רבות בגלות: "אֲשֶׁר הִרְאִיתִנִּי צְרוֹת רְבוֹת וְרַעוֹת תְּשׁוּב תְּחִינִי וּמִתְהַמּוֹת הָאֶרֶץ תְּשׁוּב תַּעֲלֵנִי: תָּרַב גְּדֻלְתִּי וְתִסָּב תִּנְחַמְנִי: גַּם אֲנִי אֹדֶךָ בְּכָל יָבֵל אֶמְתַּךְ אֶ-לֹהֵי אֲזַמְרָה לְךָ בְּכַנּוֹר קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (תהלים ע"א, כ-כב).

⁷³ נזכר רק פעם אחת בש"ס במקום זה.

⁷⁴ בפסוק הקודם מדובר במלכות ה': "מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עַלְמִים וּמִשְׁלַתְךָ בְּכָל דוֹר וָדוֹר". בירושלמי "מודים דרבנן" מתחברת גם לחזרת המלכות לישראל, כפי מופיע גם בהקשר הפסוקים המצוטטים בו.

⁷⁵ גם בתפילת "עלינו" ניסוחים על פי פסוק זה בספר ישעיה מתארים את קבלת עול מלכות שמים על ידי כל העולם כולו.

בתיקון העולם כולו,⁷⁷ ואכן הפסוק מדברי הימים מתאר את מלכות ה' בכל העולם: "פי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה..."⁷⁸ ועל כך אנו מודים לו בתפילת "מודים" על פי הלשון והתוכן של פסוקים אלו. הכפיפה, ההשתחויה בכל הגוף והעמידה בצורה זקופה בברכת "מודים" מתייחסות לעצם ההצלה מהגלות, ובפסוק המשולב בסוף התפילה אכן ניתן לראות שהגוף מביע את הצלתו של המתפלל: "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו" (תהלים ל"ה, י).⁷⁹

הפסוקים מדברי הימים מתארים בצורה חגיגית את המלכת שלמה על ידי דוד המלך בנוכחות כל הקהל אשר התאסף בחצרות המקדש בירושלים. מעמד זה הוא בדיוק הדגם של תפילת "מודים", ועל פי תפיסת הירושלמי מן הראוי לחקות אותו בתפילת "מודים דרבנן", כפי שעולה מהטבלה הבאה:

בבלי סוטה מ"ע"א	דברי הימים א כ"ט
<p>"רב אחא בר יעקב מסיים בה הכי: כן תחיינו ותחננו, ותקבצנו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם, על שאנו מודים לך" ירושלמי ברכות פ"א ה"ה: בר קפרא אמר: לך כריעה לך כפיפה לך השתחויה לך בריכה "כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון" (ע"פ ישעיה מ"ה, כג); "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש: והעשר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לפל: ועתה א-להינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך" (דב"ה א' כ"ט, יא-יג), "בכל לב ובכל נפש" (מלכים ב' כ"ג, ג) משתחיים, "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו" (תהלים ל"ה, י) ברוך אתה ה' א-ל ההודאות</p>	<p>(ט) וישמחו העם על התנדבם פי בלב שלם התנדבו לה' וגם דויד המלך שמח שמחה גדולה: (י) ויברך דויד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דויד ברוך אתה ה' א-להי ישראל אבינו מעולם ועד עולם: (יא) לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש: (יב) והעשר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לפל: (יג) ועתה א-להינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך: ... (יד) וידעתי א-להי כי אתה בחן לבב ומישרים תרצה אני בישר לבבי התנדבתי כל אלה ועתה עמד הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך: (יח) ה' א-להי אברהם יצחק וישראל אבתינו שמחה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמד והכו ללבם אליך: (יט) ולשלמה בני תן לבב שלם לשמור מצותיך עדותיך וחוקיך ולעשות הכל ולבנות הבירה אשר הכינותי: (כ) ויאמר דויד לכל הקהל ברכו נא את ה' א-להיכם ויברכו כל הקהל לה' א-להי אבותיהם ויקדו וישתחוו לה' ולמלך: ... (כה) ויגדל ה' את שלמה למעלה לעיני כל ישראל ויתן עליו הוד מלכות אשר לא היה על כל מלך לפניו על ישראל: (כו) ודויד בן ישי מלך על כל ישראל: ... (ל) עם כל מלכותו וגבורתו והעתים אשר עברו עליו ועל ישראל ועל כל מלכות הארצות:</p>

הקהל חוזר לירושלים ורואה את חזרת השכינה לציון, מודה ומשתחוה לה' בחצרות בית המקדש ומקבל עליו כקהל עול מלכות שמים. כשם שדוד המלך קרא לקהל בירושלים להצטרף לברכת ה' ולהשתחוות לפניו יחד (דברי הימים א כ"ט, כ), כך גם הקהל בבית הכנסת מודה ומשתחוה לה' יחד עם החזן.

לפי אותו עיקרון, גם המילים "בכל לב ובכל נפש" בנוסח הירושלמי לקוחות מהתיאורים של המלך יאשיהו (מלכים ב' כ"ג, ג), אשר עסק בבדק הבית ובטיהור בית המקדש בירושלים. שיאו של תהליך זה בכריתת הברית

⁷⁶ בספר אבודרהם (על שמונה עשרה, ד"ה "מודים אנחנו") מובא שהמושג "מודים" כולל גם השתחויה: "והירחי פי מודים משתחיים כדמתרגמי ואשתחוה אל המלך ומודינא למלכא".
⁷⁷ ראה ברכות נ"ז ע"ב: "הרואה... מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים אומר: ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו, וכשם שנעקרה ממקום זה כן תעקר מכל מקומות ישראל, והשב לב עובדיהם לעבדך. ובחוץ לארץ אין צריך לומר והשב לב עובדיהם לעבדך – מפני שרובה גוים...".
⁷⁸ פסוק זה נדרש גם במסכת ברכות נח ע"א על גלות ישראל ומלכות ה' על כל העמים.
⁷⁹ ראה גם בספרו של אורי ארליך, כל עצמותי תאמרנה – השפה הלא מילולית של התפילה, ירושלים תשס"ג, עמ' 34-35, 50-53.

המחודשת בין העם לה': "וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל זִקְנֵי יְהוּדָה וַיְרוּשָׁלַם: וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בֵּית ה' וְכָל אִישׁ יְהוּדָה וְכָל יִשְׂבֵי יְרוּשָׁלַם אֹתוֹ וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם לְמִקְטָן וְעַד גָּדוֹל וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבֵית ה': וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וַיִּכְרֹת אֶת הַבְּרִית לִפְנֵי ה' לְלֶכֶת אַחֵר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקֵּי וְכָל לֵב וְכָל נֶפֶשׁ לְהִקְיָם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַפְּתֻבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בְּבְרִית" (מלכים ב כ"ג, א-ג). התיאור של הצטרפות כל העם אל המלך יאשיהו לכריתת הברית עם ה' מקביל להצטרפות העם אל החזן לברכת "מודים דרבנן", ולכן בר קפרא משלב בתפילתו במכוון את המילים "בְּכָל לֵב וְכָל נֶפֶשׁ", אשר לקוחות מתיאור בדק הבית שעשה יאשיהו.

לפי הניתוח הזה אפשר לזהות גם בירושלמי התפתחות ורצף רעיוני הגיוני בין הדעות השונות, ואכן לפי רבי יהודה יש מקום לשלב את כל הדעות יחד: "אמר רבי יודן נהגין רבנין אמרי' כולהון".⁸⁰ לאחר הודאה על השיבה לארץ ישראל על פי נוסח הבקשה של התלמוד הבבלי (דעה ראשונה), יש הודאה על עצם גאולתנו ופדות נפשנו באמצעות פסוק מספר תהלים (רבי בא בר זבדא). הדאגה למלכות ה' ולקוממיות עם ישראל בארץ ישראל (רבי שמואל בר מינא) מתחברת לבקשה של קבלת עול מלכות שמים על ידי כל האומות. ועל ידי שימוש בלשונות מקראיים אלו מצטרף המתפלל כביכול לדוד ולשלמה במקדש בירושלים וליאשיהו בזמן בדק הבית בנוכחות כל עם ישראל (בר קפרא).

ג. ההבדלים בין הצעות התלמוד הבבלי להצעות התלמוד הירושלמי

ההצעות השונות בתלמוד הבבלי והירושלמי משקפות באופן מדויק ומרשים את הרקע הרוחני והדתי של יהודי התפוצות השונה כל כך מזה של יושבי ארץ ישראל.⁸¹

- **בתפוצות יש הודאה על עצם הקיום מחוץ לארץ ישראל יחד עם בקשה לשוב אליה.** הירושלמי פותח בהודאה על שיבת ציון על פי נוסח הבקשה בתלמוד הבבלי, אך מוסיף עליה תפילות נוספות להצלחת העם היושב בארצו, ובכללן בקשה לתיקון העולם כולו.
- **בתפוצות מגיב העם ועונה לדברי החזן בלבד, אך בארץ ישראל הציבור והעם "קובע ברכה בפני עצמה" על החזרת השכינה לציון**⁸² ומוסיף על כך בקשות רבות להצלחה, בשילוב פסוקים רבים מהמקרא.

ההבדלים בין יהודי התפוצות ליהודי ארץ ישראל, שנובעים ממצב היסטורי שונה ומתפיסות עולם שונות, באים לידי ביטוי בצורה אופיינית ומרשימה בנוסחים השונים של תפילת "מודים דרבנן". גם בתפילות אחרות אפשר לזהות את אותם ההבדלים בין הבבלי ובין מקורות ארצישראליים.⁸³

⁸⁰ דעתו של רבי יודן דומה לדעתו של רב פפא בבבלי: "הילכך נימרינהו לכולהו". אך רבי יודן בירושלמי מעלה גם אפשרות לומר רק נוסח אחד של ההצעות המובאות בירושלמי: "ואית דאמרין או הדא או הדא".
⁸¹ ראה אייזיק הירש וייס, **דור ודורשינו**, וויען ווילנא תרס"ד, חלק שלישי, עמ' 203-223; ישעיהו גפני, "בין בבל לארץ ישראל: עולם התלמוד ועימותים אידיאולוגיים בהיסטוריוגרפיה של העת החדשה", **ציון**, סב (תשנ"ז), עמ' 213-242; דוד רוזנטל, "מסורות ארץ-ישראליות ודרכין לבבלי", **קתדרה**, 92 (תשנ"ט), עמ' 7-48; נריה גוטל, "תורת ארץ ישראל – התלמוד הירושלמי במשנת הרב קוק", בתוך: איתמר ורהפטיג (עורך), **ישועות עוזו**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 390-412; יובל שרלו, **תורת ארץ ישראל לאור משנת הראי"ה קוק**, חיספין תשנ"ח; יעקב בלידשטיין, "תורת ארץ ישראל ותורת בבל במשנת הנצי"ב מולוצ'ין", בתוך: אביעזר רביצקי (עורך), **ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 466-477; אני מודה לרב ד"ר אברהם וולפיש על ההפניות האלה.
⁸² ראה לעיל, שלפי הירושלמי ברכת "מודים דרבנן" סמוכה לברכת "המחזיר שכינתו לציון" (הערה 69).
⁸³ ראה למשל את ההבדלים בתפילת "הביננו" (בבלי ברכות כט ע"א בניגוד לתלמוד הירושלמי ברכות פרק ד).

דוגמה אופיינית להבדל בין תפיסת הבבלי והירושלמי נמצאת בפירוש התלמודים על המשנה בברכות ה', א: "חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוננו את לבם למקום". הבבלי שואל: "וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה, **תורתן היאך משתמרת**, ומלאכתן היאך נעשית? אלא מתוך חסידים הם – **תורתם משתמרת** ומלאכתן מתברכת" (בבלי ברכות לב ע"ב), אך בירושלמי הנוסח הוא: "על ידי שהיו חסידים היתה **ברכה ניתנת בתורתן** וברכה נתנת במלאכתן" (ירושלמי ברכות ה', א). בבבל התורה "משתמרת", דהיינו שומרים על הקיים בלבד, אך בארץ ישראל "ברכה ניתנת בתורתן", דהיינו יש תוספת ברכה, התפתחות ושגשוג מיוחד של תורת ארץ ישראל (מפי הרב שלמה ברין שליט"א בשם הרב יהודה עמיטל שליט"א). הבדל זה מאפיין את השוני בין תורת בבל לתורת ארץ ישראל באופן כללי ומסביר היטב את ההבדלים בנוסח "מודים דרבנן".

ד. הנוסח שלנו של "מודים דרבנן"

נוסח תפילת "מודים דרבנן" (הן נוסח ספרד והן נוסח אשכנז) מושפע בעיקר מהמקור בתלמוד הבבלי, ולפי הרמב"ם⁸⁴ אכן מסיימים בלשון "על שאנו מודים לך" (כדברי הבבלי). נוסח הירושלמי בא לידי ביטוי רק בחתימה (ראה טבלה), אך במקום נוסח החתימה של הירושלמי בלשון "ברוך אתה ה' א-ל ההודאות" אימצו רוב הסידורים גרסה מקוצרת – "פְּרוּך אֶ-ל הַהוֹדָאוֹת" – בלי שם ה'.⁸⁵

חתימה זו בלשון "פְּרוּך אֶ-ל הַהוֹדָאוֹת" (בלי המילים "אתה ה'"), המופיעה ברוב הסידורים, היא מעין פשרה בין נוסח הירושלמי לנוסח הבבלי.⁸⁶ לפי ניתוחנו את "מודים דרבנן" על פי המקורות בתלמוד הבבלי והירושלמי, שילוב זה הוא משמעותי ביותר: אף שההלכה נפסקה בדרך כלל על פי התלמוד הבבלי, מחברי הסידור ביקשו לצרף לבקשות יהודי התפוצות לשוב מהגלות לארץ ישראל (נוסח הבבלי) את חוויית ההודאה של העם היושב בציון על זכותם לחיות בארץ ישראל ובירושלים, עיר דוד בה חנה (נוסח הירושלמי). כיוון ש"ספק ברכות להקל", מקצרים את נוסח ברכת הירושלמי לנוסח "פְּרוּך אֶ-ל הַהוֹדָאוֹת".

לסיכום: בהצעות השונות להשתתפות הציבור בתפילת "מודים דרבנן" אפשר לראות רצף רעיוני הן בתלמוד הבבלי והן בירושלמי. כמו כן אפשר לזהות בהן תפיסות עולם שונות, זו של יהודי התפוצות (תלמוד בבלי) לעומת זו של עם ישראל היושב במולדתו בארץ ישראל (תלמוד ירושלמי). מסדרי הסידור אימצו, כמקובל בהלכה, את דעת התלמוד הבבלי להלכה, אך שילבו לבסוף גם את החתימה המקוצרת של "פְּרוּך אֶ-ל הַהוֹדָאוֹת" על פי התלמוד הירושלמי. בכך אנו מביעים מצד אחד את התקווה "תִּאֲסוּף גְּלוּתֵינוּ לְחַצְרוֹת קִדְשֶׁךָ. לְשִׁמּוֹר חֻקֶיךָ. וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ. וְלַעֲבֹד בְּלִבְבְּךָ שְׁלָם", ומצד אחר את ההודאה של יושבי ארץ ישראל.

שאלות לחזרה ולהעמקה

1. נוסח "מודים דרבנן" לפי התלמוד הבבלי בסוטה מ ע"א משקף דעות שונות. מה משקפת כל דעה? הצג אותן בטבלה קצרה.
2. מה מלמד הרצף של כל הדעות בתלמוד הבבלי על פי הצעת רב פפא "הילכך נימרינהו לכולהו"?
3. לפי התלמוד הירושלמי בברכות א', ה, נוסח "מודים דרבנן" משקף דעות שונות. מה משקפת כל דעה? הצג את הדעות בטבלה קצרה.
4. מה מלמד הרצף של כל הדעות בתלמוד הירושלמי?
5. כיצד נעזר התלמוד הירושלמי במקורות המקרא ומה משמעותם?
6. מה ההבדלים המשמעותיים בין התלמוד הבבלי לירושלמי בנוסח "מודים דרבנן", וכיצד הבדלים אלו משקפים תפיסות עולם שונות?
7. כיצד נעזר הנוסח שבסידורים שלנו בשני הנוסחים ובשתי התפיסות שבתלמוד הבבלי והירושלמי?

⁸⁴ ראה רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק ט, הלכה ד: "וכשיגיע שליח ציבור למודים וכורע כל העם שוחין מעט ולא ישחו יותר מדאי, ואומרים מודים אנחנו לך ה' א-להינו וא-להי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שהחייטנו וקיימתנו כן תחיינו ותחננו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך לשמור חוקיך ולעבדך באמת ולעשות רצונך בלבב שלם על שאנו מודים לך". כך הוא גם הנוסח של רב עמרם גאון (סדר תפילה, ד"ה "וכשמגיע ש"י"), הרי"ף (על מסכת ברכות יג ע"ב), הרא"ש (מסכת ברכות פרק ג, סימן יט), מחזור ויטרי (סימן כו), סידור רש"י (סימן לה), אור זרוע (חלק א, הלכות תפילה, סימן צז), ועוד.

⁸⁵ על פי עדותו של הטור (אורח חיים, סימן קכז), הרא"ש חתם כלשון הירושלמי: "ובירושלמי חותם בה בא"י הא-ל ההודאות וכן היה נוהג א"י הרא"ש ז"ל".

⁸⁶ ראה בית יוסף (אורח חיים, סימן קכז, אות א, ד"ה "וכשיגיע"): "ובירושלמי חותם בה ברוך אתה ה' א-ל ההודאות. בפרק קמא דברכות (ה"ה) והרשב"א כתב בסוף פרק אין עומדין (לד: ד"ה רבא כרע) ובמודים דרבנן לא ראיתי מי שחותם בו והודאה בלבד היא ואלא מיהו מצאתי בירושלמי דכולהו אמוראי חתמי בה ברוך אתה ה' א-ל ההודאות ואע"פ שאינה פותחת בברוך שמא עשאוה כסמוכה לעבודה אי נמי יש קצת שחותמות ואינן פותחות ואע"פ שאינן סמוכות עכ"ל: והרמב"ם כתבה בפ"ט (ה"ד) בלא חתימה וכנוסחת תלמודא דידן. ובסוף פרק כיצד מברכין גבי ברכת בורא נפשות דבתלמודא דידן (לז). לא חתים בה ובירושלמי (פ"ו ה"א) חתים בה כתבו תלמידי ה"ר יונה (לב ע"א ד"ה ובירושלמי) בשמו שזה מטבע קצר הוא וכיון שלא הוזכר בתלמוד שלנו לא נחתום בשם מספק והנכון לומר חתימת הברכה בלא שם ונימא ברוך אתה ה' בורא נפשות רבות וכו' ברוך חי העולמים עכ"ל ויש ללמוד מדבריו דהוא הדין למודים דרבנן שאין חותמין בו בשם אלא אומר חתימת הברכה בלא שם ויחתום כך ברוך א-ל ההודאות וכן ראוי לעשות".

ראשי פרקים

- א. המקור הבבלי
- ב. המקור הארץ-ישראלי
- ג. הרמב"ם
- ד. "גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם"
- ה. תפקידה של מלכות ישראל
- ו. חזרת מלכות לישראל
- ז. מלכי החשמונאים מן הכהנים
- ח. חזרת מלכות ישראל לעומת חורבנה

בדרכים שונות תוארה המשמעות של חג החנוכה במקורותינו: נס פך השמן (שבת כא, ב), נצחון צבאי של רביס ביד מעטים (תפילת "על הניסים") או הנס של שמונה שפודים של החשמונאים (מגילת תענית פ"ט). גישתו של הרמב"ם לנס חג החנוכה ותוקפה של מלכות החשמונאים נידונה בפתיחתו להלכות חנוכה ובמספר מקומות בפירושו המשניות.⁸⁷

א. המקור הבבלי

בתלמוד הבבלי ובמסכת סופרים נזכרו נסים שונים של נס חנוכה, ובהתאם לכך שונה בהם גם תפקידם של הכהנים הגדולים. על פי הרקע הייחודי של המקורות האלה ניתן להסביר את הגישות השונות להבנת נס חנוכה. עצם השאלה "מאי חנוכה" בתלמוד הבבלי (שבת כא, ב) משקפת שכחה מסוימת של תקופת בית החשמונאים, ונס חנוכה מצטמצם שם לנס פך השמן במקדש בלבד. תפקידו של הכהן הגדול הוא רק חותמו, המעיד על טהרת המקדש לדורות. "מלכות בית חשמונאי" אמנם נזכרת, אך אין התייחסות לנצחון הצבאי והמדיני.⁸⁸ כך גם במגילת תענית (פ"ט), שבה נזכר רק "בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה, תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון." אפשר שהדגשת הנס הכרוך בהדלקת האש במנורת המקדש באה כניגוד לאמונתם של הפרסיים עובדי האש, הסמוכים למקום פעילותם של אמוראי בבל. את אמונתם של אלה הזכיר רש"י בסוגיית חנוכה במס' שבת: "שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית עבודה זרה שלהם."⁸⁹

ב. המקור הארץ-ישראלי

התייחסות למלחמת החשמונאים יש בתפילת "על הניסים", שמקורה במסכת סופרים פ"כ (שם בנוסח שונה מעט מהנקוט בסידורים). מסכת סופרים נחשבת כמקור ארץ-ישראלי, וככזה יש בתפילת "על הניסים" התייחסות מפורטת למלחמות החשמונאים, וכן איזכור מפורש של הדמות ההיסטורית "מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו".

* מאמר זה פורסם לראשונה "נס חנוכה ומלכות החשמונאים במשנת הרמב"ם, טללי אורות י"א (תשס"ד 2004), עמוד 137-145.

⁸⁷ לראשונה שמעתי את ניתוח דברי הרמב"ם מפי מו"ר הרב יהודה עמיטל שליט"א. בנושא הגותו המדינית של הרמב"ם נעזרתי בעבודות הבאות: בלידשטיין, יעקב "עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם", הוצאת בר אילן, תשמ"ג; Tversky, Isidor Some Non-Halakhic Aspects of the Mishneh Torah in Altmann, A Jewish Medieval and Renaissance Studies, Harvard Press, 1967, pp 5-135; 137-158. Baron, S. The Historical Outlook of Maimonides in PAAJR, VI, 1934-35, pp 5-135; 137-158.

⁸⁸ חג חנוכה לא זכה למסכת בפני עצמה כמו שאר החגים, וגם ההישגים הצבאיים של החשמונאים ובניו לא זכו להכרה המלאה, והסברים מכיוונים שונים ניתנו לדבר: ראה גדליה אלון "ההשכיחה האומה הישראלית את מלכות החשמונאים" בתוך "מחקרים בתולדות ישראל" ח"א עמ' 15; דוד פלוסר "ההשכיחה עם ישראל את החשמונאים בימי הביניים", קתרה 75, (ניסן תשנ"ה) עמוד 36-54; הרב משה צבי נריה "מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?" בתוך ספרו "צניף מלוכה", כפר-הרואה, תשנ"ב, עמ' 177-182.

⁸⁹ ראה לוי גינצבר "גזי שכטר" ח"א 476.

הזכרת "מלכות בית חשמונאי" בבבלי נעשית באופן כללי בלבד, ואילו בתפילת "על הניסים" יש התייחסות לדמותם של המנהיגים "מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו". לא מדובר שם באופן סתמי על "בית חשמונאי", אלא על "חשמונאי ובניו", שמלחמותיהם הביאו לידי קידוש השם בכל העולם ("וְלִדְ עֲשִׂיתָ שֵׁם גְדוֹל וְקָדוֹשׁ בְּעוֹלָמְךָ..."). רק כפועל יוצא של נצחון "חשמונאי ובניו", באו "בניך" לבסוף למקדש והדליקו נרות "בְּחִצְרוֹת קִדְשֶׁךָ".⁹⁰

הכהן הגדול נזכר בתפילת "על הניסים" רק לצורך הייחוס של מלחמת החשמונאים, ולא כמו בבבלי כנוטל חלק עיקרי בנס פך השמן. גם בתרגום הירושלמי על הפסוק "וּמִשְׁנָאֵיו מִן יְקוּמוּן" (דברים לג,יא) יש התייחסות ליוחנן כהן גדול, אבל הנושא הוא שלטונו, ולא כהונתו: "ולא יהי לסנאוי דיוחנן כהנא רבא רגל למקום". בדומה לפרשנות הארצישראלית את תקופת החשמונאים, מתרגם ומפרש יונתן בן עוזיאל את הפסוק "קִשְׁתַּת גְּבַרִים חַתִּים וְנִכְשָׁלִים אֲזָרוּ" (שמו"א ב,ד): "על מלכות מקדון אתנביאת ואמרת קשתת דגברי מקדונאי יתרבון ודבית חשמונאי דהו חלשין יתעבדין להון ניסין וגבורין".

ג. הרמב"ם

משתי גישות אלו, זו המדגישה את הנס שבמקדש וזו המדגישה את הנצחונות בשדה הקרב, נטל הרמב"ם (הל' חנוכה ג,א) את שתיהן. לאלה הוסיף את הגורם של "עת צרתם" - תיאור הגזירות וביטול הדת, פשיטת יד היוונים בממונם ובבנות ישראל:

בבית שני כשמלכי יון גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהורות וצר להם לישראל מאוד מפניהם ולחצום לחץ גדול עד שריחם עליהם א-להי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים עד החורבן השני. המקור בחז"ל לתפיסה זו של חנוכה הוא במשנה במסכת מידות⁹¹, שהיוונים גם "פרצו בו פרצות".

אולם גם הנצחון בשדה הקרב אינו נגמר לדעת הרמב"ם כך, אלא חשיבותו וגדולתו נעוצות גם במה שבא לאחר מכן, ש"חזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים". מבחינה זאת עומדות בדברי הרמב"ם שתי תשועות - הקב"ה הושיעם [את ישראל] מידם [של מלכי יון]; ובני חשמונאי אף הם "הושיעו ישראל מידם". הקבלה זו אומרת שבני חשמונאי נלחמו את מלחמות ה'.⁹²

ההסתכלות המדינית וההיסטורית של חזרת מלכות לישראל "יתר על מאתיים שנה עד החורבן השני" נותנת לחג החנוכה ולמלכות החשמונאים משמעות ייחודית לפי הגותו המדינית של הרמב"ם. ההצלחה הצבאית של מלכות החשמונאים אינה משמשת מטרה בפני עצמה, אלא נחשבת היא כהכשרת הקרקע של קיום תורה ומצוות, לאחר שהיוונים "לא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות".

גם בהלכות מלכים ומלחמותיהם, אשר מסיימות את כל הי"ד החזקה של הרמב"ם, מודגשת משמעות זאת של המלחמות בהקשר של ביאת המשיח. המטרה הסופית של המלחמות היא קיום מצוות ולימוד תורה, כפי שהרמב"ם מסיים את הלכות מלכים ומלחמותיהם (יב,ה) ואת כל "משנה תורה":

ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויין כעפר ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם שנאמר 'כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים' (ישעיה יא, א).

⁹⁰ המושג "חִצְרוֹת קִדְשֶׁךָ" אינו נזכר כלל במסכת שבת כא,ב. יתכן שהמושג נוסף לתפילת "על הניסים" בהשראת אותו ניסוח ב"מודים דרבנן": "וְתִתְּאֶסֶף גְּלִיּוֹתֵינוּ לְחִצְרוֹת קִדְשֶׁךָ". יתכן שיש לו קשר גם לפסוקים בישעיי סב,ח-ט.

⁹¹ מכאן גם הניסוח בשיר "מעוז צור" ו"פרצו חומות מגדלי".

⁹² הקבלה דומה בין תפילת "על הניסים" - "עמדת להם בעת צרתם" - לבין דברי הרמב"ם "והעמידו מלך מן הכהנים".

ד. "גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם"

פריצת הפרצות שעליה סיפרו חז"ל במסי' מידות הינה אפוא לפי הרמב"ם גזירות שמד שבאו "לבטל את הדת". נמצא שהמאבק עם היוונים היה לא רק כנגד טומאת השמנים בהיכל, או מלחמת קיום "לְהַשְׁפִּיחַם תוֹרַתְךָ וְלְהַעֲבִיבְךָ מִחֻקֵּי חֻצוֹתֶיךָ", אלא יש בה - לפי הרמב"ם - ערעור של עיקרי הדת והאמונה. עובדה זו מעמידה את מלחמת החשמונאים באור צודק יותר, שכן כבר פסק הרמב"ם במקום אחר (הלי' יסודי התורה ה,ג):

וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה. אבל בשעת הגזרה, והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, ייהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים.

על המושג 'דת' והחומרה שבנסיון ביטולו ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בהקשרים אחרים, למשל:

ספר ראשון אכלול בו כל המצוות שהן עקר דת משה רבינו וצריך אדם לידע אותן תחלת הכל כגון ייחוד שמו ברוך הוא ואיסור עבודה זרה וקראתי שם ספר זה ספר המדע. (הקדמה ל"משנה תורה")

כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את השם וביזה את התורה וכיבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. (הלי' ת"ת ג,ט)

והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלוים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת, שנאמר (יחזקאל לג,יא) "אמור אליהם חי אני נאם ה' א-להים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחייה". (הלי' רוצח ושמירת נפש יג,יד)⁹³

דוגמה מאלפת להדגשת עיקרי הדת במשנת הרמב"ם נמצאת בהלכות גיור. הרמב"ם מוסיף שם את "עיקרי הדת" - בהתאם להקדמתו ל"משנה תורה" - כחלק מרכזי של קבלת המצוות, לכאורה בניגוד למקור התלמודי:⁹⁴

רמב"ם הלכות איסורי ביאה יד,ב	תלמוד בבלי מסכת יבמות מז,א
ומודיעין אותו ומודיעין אותו עבודת זרה ומאריכין בדבר הזה ומודיעין אותו	ומודיעין אותו מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, ומודיעין אותו עוון לקט שכחה ופאה ומעשר עני. ומודיעין אותו
מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות ואין מאריכין בדבר זה.	עונשן של מצוות... מאריכין בדבר זה.

נמצא, שגם בחנוכה קיימת משמעות נוספת, שלכאורה לא דובר עליה במקורות חז"ל: הצלתם של עיקרי הדת.

ה. תפקידה של מלכות ישראל

בהלכה זאת מדגיש הרמב"ם את תפקידה העיקרי של מלכות ישראל: לחצם של מלכי יון היה למניעת קיום מצוות; התשועה היתה בדמות מלכות ישראל שנמשכה מאתיים שנה. לכאורה, תפקיד של מלכות הוא לפתור בעיות מדיניות וחברתיות בלבד, כדברי הרמב"ם במורה-הנבוכים" (ח"ג פרק מה): "לפיכך בא הציווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות כמו שבארנו בספר שופטים".⁹⁵

⁹³ ראה גם הלי' ממרים א,ב; הלי' מלכים ג,ז.
⁹⁴ על תוספת הרמב"ם "ומודיעין אותו עיקרי הדת" כבר העיר המגיד-משנה: "אינו מבואר שם (יבמות מז) שיארכו עמו בזה; אבל הדבר פשוט, שכיון שאלו הם עיקרי הדת והאמונה צריך להאמינם בבירור ולהודיעם ולהאריך עמם בזה, שהוא עיקר היהדות והדת והגירות." לפי ביאור הגר"א (יו"ד רסה,ו) המקור הוא בגמרא יבמות מז,ב: "אסיר לך עבודה זרה".
⁹⁵ ראה הלי' מלכים א,א-ב.

אך לא כן בישראל - אצלנו התפקיד הוא לאפשר חיים דתיים. כך כתב הרמב"ם גם בה' תשובה ט, ב:

ומפני זה התאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח - כדי שינוחו ממלכות הרשעה שאינה מניחה להם לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא, לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת.

אמנם תפקידה של המלכות מתבצע ע"י מלחמות, וכפי שכינה הרמב"ם את הלכות מלכים - הלכות מלכים ומלחמותיהם - אבל מסופן של הלכות חנוכה יש ללמוד שהתכלית הסופית שונה מהאמצעים. וכך כתב הרמב"ם בסוף ה' חנוכה:

נר ביתו קודם משום שלום ביתו שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום' (משלי ג, יז).

הפתיחה של הלכות חנוכה מדגישה את המלחמות של מלכות ישראל, אך בסופו של דבר המטרה היא דווקא השלום.⁹⁶

1. חזרת מלכות לישראל

נצחון החשמונאים לא היה רק הצלחה צבאית בדורותם, אלא מהווה חלק של רצף היסטורי של מלכות ישראל. למלכות ישראל יש משמעות מיוחדת בדברי הרמב"ם, וכפי שנראה להלן, הוא מוסיף למקורות התלמודיים את האלמנט הזה של מלכות ישראל:

מקור בתלמוד	דברי הרמב"ם
עבודה זרה נד, ב: אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.	הלכות תשובה ט, ב: אבל ימות המשיח הוא העולם הזה ועולם כמנהגו הולך, אלא שהמלכות תחזור לישראל.
ברכות מח, ב- מט, א: אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל, חותם במושיע ישראל; פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל, חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר (תהלים קמז, ב) "בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס" - אימתי בונה ירושלים ה'! בזמן שנדחי ישראל יכנס.	הלכות ברכות ב, ד: וחותם בה בונה ירושלים או מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים. ולפיכך נקראת ברכה זו נחמה. וכל מי שלא אמר מלכות בית דוד בברכה זו, לא יצא ידי חובתו, מפני שהיא ענין הברכה, שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד . ⁹⁷
משנה סוטה ז, ח: ברכות שכהן גדול מברך אותן, המלך מברך אותן, אלא שנותן של רגלים תחת מחילת העוון.	הלכות חגיגה ג, ד: חמישית - מתפלל על ישראל שתעמוד מלכותם , וחותם בה: הבוחר בישראל.

⁹⁶ בשם הרב נ"א רבינוביץ, בעל יד-פשוטה על הרמב"ם. ראה גם סוף משניות: "אמר רבי שמעון בן הלפתא, לא מצא הקדוש ברוך הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר (תהלים כט, יא), ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום." ⁹⁷ על פי שיטתו העקבית יש גם בנוסח ברכת המזון של הרמב"ם בקשה מפורשת להחזרת מלכות בית דוד: "רחם ה' אלקינו על ישראל עמך... ומלכות דוד משיחך תחזיר למקומה בימינו...".

<p>הלכות עבודת יום הכפורים ג,יא</p> <p>ומברך על ישראל ברכה בפני עצמה, עניינה שיושיע ה' את ישראל ולא יסור מהן מלך, וחותרם בה: בא"י הבוחר בישראל...</p> <p>הלכות איסורי ביאה יג,טו:</p> <p>שמא בשביל המלכות והטובה והגדולה שהיו בה ישראל חזרו.</p> <p>הלכות מלכים יא,א:</p> <p>המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה, לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם.¹⁰⁰</p>	<p>ירושלמי יומא פ"ז ה"א:</p> <p>ואמר רבי אידי: השוכן בציון על ישראל הבוחר בישראל על הכהנים הבוחר בכהנים...⁹⁸</p> <p>יבמות כד,ב:</p> <p>אחד איש שנתגייר לשום אשה ואחד אשה שנתגיירה לשום איש, וכן מי שנתגייר לשום שולחן מלכים לשום עבדי שלמה - אינן גרים דברי ר' נחמיה.⁹⁹</p> <p>(אין מקור תלמודי - ראה כסף-משנה שם)</p>
---	--

למלכות יש נופך וסגנון משיחי. חזרת המלכות לישראל היא החידוש המכריע של ימות המשיח לפי משנת הרמב"ם (הל' תשובה פ"ט; הל' מלכים פ"א). אין "נחמה גמורה" בלי חזרת מלכות בית דוד (הל' ברכות פ"ב), ולכן הברכות במצוות הקהל (הל' חגיגה) וביום כיפור (הל' עבודת יום הכיפורים) כוללות בנוסח הרמב"ם בקשה מפורשת לקיום מלכות ישראל, בניגוד למקורות התלמודיים. גם בהקשר של מצוות גיור (איסורי ביאה) מפרש הרמב"ם את המושג המתייחס לרווח הכלכלי "שולחן מלכים" (בבלי וירושלמי) ללשון "מלכות והטובה והגדולה שהיו בה ישראל", דהיינו כבוד ומעמד מדיני של עם ישראל, כי הרי לפי הרמב"ם עצם קיומה של מלכות ישראל הוא "טובה וגדולה לישראל".

ז. מלכי החשמונאים מן הכהנים

לפי הירושלמי "אין מושחין מלכים כהנים"¹⁰¹, ובעקבות כך גם המלך המשיח יהיה - לפי הרמב"ם - דווקא מבית דוד.¹⁰² מלכי החשמונאים לא היו מבית דוד,¹⁰³ ולפי זה אין לכאורה תוקף הלכתי למלכותם. הרמב"ם ידע היטב שבמשך אותן מאתיים שנים בין נצחונם של "כוהן גדול חשמונאי ובניו" עד חורבן בית שני חלק ניכר של מלכי החשמונאים "לא היו הולכים לפי המסורת הישר" (פיהמ"ש יומא פ"א מ"ג), ועל המשנה "המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו" מעיר הרמב"ם: "זה מלכי ישראל בלבד לפי שהיו עבריינין במלכותם לא היו משבחין השפלות ולא היו נכנעין לדברי תורה" (פיהמ"ש סנהדרין ב:ב).¹⁰⁴ בכל זאת עצם קיום המלכות בישראל מוגדר הלכתית במשנת הרמב"ם כ"חזרת המלכות לישראל", כי מלוכה קלוקלת עדיפה מאשר חוסר שלטון מוחלט, ויש להודות לקב"ה ולשבחו על עצם חזרת "מלכות לישראל".

⁹⁸ הבבלי (יומא סח,ב) אינו מפרט כלל את נוסח הברכות של הכהן הגדול.
⁹⁹ בדומה בירושלמי קידושין פ"ד ה"א: "המתגייר לשם אהבה, וכן איש מפני אשה, וכן אשה מפני איש, וכן גירי שולחן מלכים, וכן גירי אריות, וכן גירי מרדכי ואסתר - אין מקבלין אותן."
¹⁰⁰ חזרת המשפטים מקבילה לחזרת מלכות ישראל, כי תפקידה של המלכות הוא הכשרת הקרקע לקיום תורה ומצוות.
¹⁰¹ ראה ירושלמי סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב: "אין מושחין מלכים כהנים. אמר רבי יודן ענתונדריה: על שם ילא יסור שבט מיהודה' (בראשית מט,י). אמר רבי חייה בר אדא: על שם 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל' (דברים יז,כ) - מה כתיב בתריה? 'לא יהיה לכהנים הלויים' (דברים יח,א)."
¹⁰² כלשונו בהל' מלכים יא,ד: "ואם יעמוד מלך מבית דוד..."
¹⁰³ ראה פירוש הרמב"ן על בראשית מט,י.
¹⁰⁴ ראה גם בפירוש המשנה של הרמב"ם על ביכורים ג,ד; סוטה ז,ו, ואכמ"ל.

ח. חזרת מלכות ישראל לעומת חורבנה

מקורו של הרמב"ם לחשבון משך קיומה של מלכות החשמונאים היא בגמרא עבודה זרה ח, ב-ט, א, שלפיה "מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלש, מלכות בית הורדוס מאה ושלש". תקופה זאת, על אף קשייה וסיבוכיה, נחשבת בהשקפת הרמב"ם כחזרת מלכות ישראל.

כשם שהרמב"ם רואה בחנוכה "חזרה של מלכות ישראל", כך הוא מסביר בהלכות תענית ה, ב את משמעות צום גדליה כסוף של מלכות ישראל. הגמרא בראש השנה יח, ב מסיקה מחובת הצום לאחר רצח גדליה: "ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו", אבל הרמב"ם רואה ביום שבו נהרג גדליה בן אחיקם את היום שבו "נכבת גחלת ישראל הנשארת וסיבב להתם גלותן". הגמרא רואה בצום גדליה את המשמעות הדתית של מיתת צדיקים, בלי להתייחס להקשר ההיסטורי;¹⁰⁵ ואילו הרמב"ם מסתמך על פסוקי ספר ירמיהו (מ, טו), המדגישים את המשמעות ההיסטורית של תחילת הגלות על ידי רצח גדליה בן אחיקם: "לְמָה יִכָּפֶה נַפְשׁ וְנִפְצָו כָּל יְהוּדָה הַנִּקְבָּצִים אֲלֵיךְ וְאֶבְדָּה שְׂאֵרֵי יְהוּדָה". במקום "חורבן הבית"¹⁰⁶ או "שריפת בית אלקינו" מבליט הרמב"ם בהקשר זה את המשמעות ההיסטורית של תחילת "גלותן".

במקביל הרמב"ם רואה גם את משמעותו של נס חנוכה לא רק בטיהור המקדש מידי טומאת היוונים ובנס פך השמן, אלא הוא מוסיף לאירועים אלה את ההקשר ההיסטורי של מלכות החשמונאים עם חזרת המלכות לישראל "עד חורבן הבית".

שאלות לחזרה ולעיון

- א1. מה נס חנוכה לפי הגמרא שבת כ"א ע"ב?
- ב1. למה הגמרא מדגישה את הפן הזה של נס חנוכה?
- א2. מה נס חנוכה לפי תפילת "על הניסים"?
- ב2. מה המקור של נוסח התפילה ולמה תפילה זו מדגישה את הפן הזה של נס חנוכה?
- ג2. מה המשותף ומה המיוחד בשני התיאורים של נס חנוכה?
- א3. מה נס חנוכה לפי הרמב"ם?
- ב3. כיצד הרמב"ם נעזר בגמרא שבת כ"א ע"ב ובתפילת "על הניסים"?
- ג3. כיצד משתלב הסבר זה של נס חנוכה במשנתו של הרמב"ם?

¹⁰⁵ ראה גם הנוסחה בתורת-האדם לרמב"ן (ח"ב רמ"ב). גם בירושלמי תענית ד, ד חסרה הנימה הדתית.
¹⁰⁶ ראה למשל בהקדמת הרמב"ם ליד-החזקה: "ורבי יוחנן חיבר התלמוד הירושלמי בארץ ישראל אחר חורבן הבית בקרוב משלוש מאות שנה".

תפילת "עלינו לשבח" תופסת מקום חשוב לא רק כחלק מרכזי של 'סדר מלכויות' בתפילת מוסף של ראש השנה (ויום הכיפורים) וכסיום של כל התפילות של כל ימות השנה, אלא היא גם משקפת פרקים חשובים ומרתקים בתולדות עם ישראל והאנטישמיות החל מימי הביניים. לפני 300 שנים, ב-28 לאוגוסט 1703, גזר הקיסר פרידריך הראשון מפרוסיסה (1657-1713) על יהודים למחוק מתפילת "עלינו" את המילים "שְׁהֵם מְשַׁתְּחוּם לְהֶבֶל וְרִיק וּמְתַפְּלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ", ובעקבות כך מילים אלה חסרות בנוסח אשכנז עד עצם היום הזה. בסקירתנו נדון במקורות של תפילת "עלינו" (1), ובקבלתה לסידור התפילה היומיומית בימי הביניים (2). הניתוח הספרותי של שני החלקים של תפילת "עלינו לשבח" מגלה רבות על אופיה ומגמתה (3). לבסוף נתאר את הפולמוס עם הנוצרים בנוסח תפילת "עלינו" (4).

1. המקורות של תפילת "עלינו" ומחברו (א. בתרשים)

בתלמוד הירושלמי¹⁰⁷ נזכרת "תקיעתא דבי רב" ("סדר התקיעות מבית מדרשו של רב") כחלק מסדר תפילת מוסף של ראש השנה. מדובר ככל הנראה על תפילה מיוחדת לראש השנה, אך נוסח התפילה עדיין לא נמסר שם. בסידורו של רב עמרם גאון [נפטר 870 בסורא, בבל] נמצא לראשונה נוסח מלא של "תקיעתא דבי רב", וכפתיחה לסדר "מלכויות" של ראש השנה מובאת גם תפילת "עלינו לשבח". עשר פעמים מופיע בה השורש "מלך", אולי כנגד "אין פוחתין מעשרה מלכויות" (משנה ראש השנה פ"ד מ"ו). החכם התלמודי רב (מאה ג' לספירה, בבל), המחבר של 'סדר מלכויות', סובר שבתשרי נברא "העולם", ואכן גם תפילת "עלינו" עוסקת בנושא של תיקון "העולם" במלכות שד-י.

לגבי זמן חיבורה של תפילת "עלינו" הועלו הסברים רבים, במיוחד בעקבות הפולמוס עם הנוצרים (ראה בהמשך). לדעת חלק מן החוקרים התפילה חוברה עוד בזמן הבית, כי אין בה בקשה של בניין המקדש, אלא של עקירת עבודה זרה מארץ ישראל (על פי הגמרא ברכות נ"ז ע"ב). לפי מספר ראשונים¹⁰⁸ חיבר יהושע בן נון את התפילה בכניסתו לארץ ישראל, ורבי יעקב בן אשר בעל "הטורים" (1270-1343, אשכנז-ספרד) מייחס את נוסח התפילה לספרות ההיכלות והמרכבה של חכמי הקבלה.¹⁰⁹ לשונות רבים של תפילת "עלינו" לקוחים מהמקרא וממקורות חז"ל ושובצו בה באופן אומנותי, אך אין כאן המקום להסביר שימושם של מקורות אלה ופרשנותם בתפילת "עלינו לשבח".¹¹⁰

2. "עלינו לשבח" כתפילה של מקדשי שם שמים וכניסתה לתפילות של חול (ב. בתרשים)

לפי רב עמרם גאון (מאה ט'), הרמב"ם (מאה י"ב), רבי דוד אבודרהם (מאה י"ד), רבי יוסף קארו (מאה ט"ז) ועוד תפילת "עלינו" מופיעה רק בתפילת מוסף של ראש השנה, אך לא בסיום כל התפילות של ימות חול. אמירת תפילת "עלינו" בסוף כל התפילות יסודה מתקופת מסעי הצלב, כשמקדשי השם בחרו להתפלל דווקא תפילה זאת בדרכם האחרונה על המוקד, כפי שמתעד רבי אפרים בן יעקב מבון [1132-1197] בחיבורו 'ספר זיכרון', אשר מתאר

* פורסם בעיתון "הארץ" במוסף "תרבות וספרות" באוגוסט 2003 (בדיוק 300 שנה לאחר הצנזורה של חלק מתפילת "עלינו"), ובהמשך המאמר גם פורסם בעיתון "המשפחה".

¹⁰⁷ ראש השנה פ"א ה"ה, עבודה זרה פ"א ה"ב, ויקרא רבה כט: א.
¹⁰⁸ "ושמעתי שיהושע תקנו בשעה שכבש יריחו וחתם בו שם קטנותו למפרע, ע' עלינו ש' שלא שם, ו' ואנו כורעים ה' הוא א-להינו" (ספר כלבו סי' ט"ז), וכך כתב בעל "ערוגת הבושם" (ח"ג, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תשכ"ב, עמוד 468-471), ור' אלעזר מוורמס (בפירוש על התפילות, כ"י פאריס 772, 151 ב). ראה נפתלי וידר "בעטייה של גימטריה אנטי-נוצרית ואנטי-איסלאמית בתפילה 'עלינו לשבח'" בספרו "התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב", כרך שני, ירושלים תשנ"ח, עמ' 453-468.
¹⁰⁹ טור אורח חיים סי' קל"ג: "ומושב יקרו וכן הוא הנוסח ב' היכלות ונפטרין לבתיהן לשלום...".
¹¹⁰ המקורות מובאים באתר הני"ל.

בפרוטרוט את חורבן קהילות אירופה ואת מותם של היהודים במסעי הצלב.¹¹¹ בשעה שיהודי בלוי (Blois) שבצרפת הוצאו למות על קידוש השם בשנת 1171, הם אמרו את תפילת "עלינו" ובקשו את תיקון העולם במלכות שדי-י עם התקוה של "לְהַפְנוֹת אֱלֹהֵיךָ כָּל רְשָׁעֵי אֶרֶץ": "וכמה מן הסובלנות בלי דוגמא יש לראות בסגנון תפילות כאלה, שהיהודי האמלל הנפגע כל ימיו מרשעת פועלי און - הולך בקרב צרה ודואג לאחרית מציקו גוזלי משפטו כמו לאחרית עצמו והוא עומד ומתפלל עליהם בכובד ראש שיזכו גם המה להכיר את האמת לאור באור החיים כמונו" (רבי אריה ליב גורדון, מאה י"ט, בפירוש 'עיון תפילה'). רבינו יעקב תם [1100-1171], גדול הרבנים של אותו דור, קבע לפי רבי אפרים בן יעקב מבין תענית ביום כ' סיון לזכרם של קהילות אלה, ובעקבות נוהג זה של ממקדשי השם להתפלל תפילת "עלינו" בדרכם האחרונה התקבלה התפילה כנראה בדורות הבאים כסיום כל התפילות בימות חול. רבי שמחה מויטרי (צרפת, מאה הי"א-י"ב), מתלמידיו של רבי שלמה יצחקי (רש"י, סוף מאה י"א) מזכיר לראשונה את תפילת "עלינו" כסיום של תפילת שחרית בימות חול: "ויאמרו 'עלינו לשבח', 'על כן נקוה לך', ונפטרין לבתיהם לשלום" ("מחזור ויטרי" סי' קצ"ג), והדבר התקבל על ידי רבנים רבים (הרוקח, כלבו והטור, הרמ"א, ועוד). הטעם לקביעת תפילת "עלינו" בסיום התפילה הוא "לתקוע בלבבנו קודם שנפטרים לבתינו יחוד מלכות שמים ושיחזיק בלבבנו אמונה זו שיעביר הגלולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתון לתקן עולם במלכות שדי-י..." (בית חיים על טור שם). כיון שהתפילה נכנסה לסידור בעקבות הצהרת האמונה של מקדשי השם באותה תקופה, המילה "הוא אֱ-לֹהֵינו אֵין עוֹד" מודגשת בכמה סידורים של ימי הביניים, כי היא מהווה מעין הצהרת קבלת עול מלכות שמים.

3. צורה ותוכן של תפילת "עלינו" (← ג. בתרשים)

קיימים שינויי נוסח רבים בתפילת "עלינו", וניתוחנו מבוסס על נוסח אשכנז. התפילה מורכבת משני חלקים כמעט שווים (82 מול 77 מילים), כשבכל קטע יש 9 שורות (בכל אחת שני חלקים) עם קצב בולט. בדרך כלל יש ארבע מילים בכל משפט, ועל פי רוב יש הקבלה עניינית בין המשפטים. שני הקטעים מסתיימים בפסוק מהתורה ("כְּפָתוּב בְּתוֹרָתוֹ" בסוף הקטע הראשון; "כְּפָתוּב בְּתוֹרָתְךָ" בסוף הקטע השני). הפסוק בסוף התפילה מספר זכריה ("יד, ט) הוא לא חלק של תפילת "עלינו" המקורית, אלא כנראה צירוף מתקופה יותר מאוחרת על פי 'סדר מלכויות' לראש השנה, בו מתוארת תקוות הנביא של קבלת עול מלכות שמים על ידי כל העמים לעתיד לבוא (על פי פירושו של הגאון אליהו מווילנא, הגר"א).

שני החלקים של תפילת "עלינו" קשורים זה בזה על דרך הדמיון והניגוד (ראה טבלה): בקטע הראשון עם ישראל נותן שבח לה' על שהבדילנו מכל העמים, ומוטלת "עלינו" החובה להתבונן ולהכיר ולשבח את עושה שמים וארץ. הפסוק החותם את הקטע מדגיש את חובת הידיעה וההפנמה - "וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל לְבָבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֱ-לֹהִים" (דברים ד', ט). הקטע השני מתאר כפועל יוצא ("וְעַל כֵּן") את התקווה, שבמהרה כל העמים יקבלו עליהם את עול מלכות שמים, וכולם ביחד יעבדו את ה' שכם אחד, כמו לאחר יציאת מצרים כשעם ישראל וכל העמים הכירו את שלטון ה' בעולם - "ה' יְמַלֵּךְ לְעוֹלָם וָעֶד" (שמות ט"ו, יח).

המצב הנוכחי המתואר בחלק הראשון מתורגם בחלק השני לתפילה ולתקווה לעתיד לבוא. מספר מושגים המופיעים בחלק הראשון, חוזרים בחלק השני כשכל העמים יקבלו עליהם את עול מלכות שמים (ראה צבעים בתמונה 2): בחלק הראשון אנו מכירים בה' כיוצר בראשית עושה שמים וארץ בניגוד לשאר "גוֹיֵי הָאֲרָצוֹת", והפסוק המצוטט מסביר את ידיעת ה' של יחידי סגולה על ידי התבוננות במעשה שמים וארץ. החלק השני מתמקד בתיקון העולם עלי אדמות על ידי הכרת ה' ב'יחד עם כל העמים. השמים אינם נזכרים כלל בחלק השני, ובמקום "שכינת עֲזוֹ בגבהי מרומים" מדובר בחלק השני על "תפארת עֲזָךְ" עלי אדמות. היום היהודים הם היחידים היודעים את ה' ו"כּוֹרְעִים" לפניו (חלק ראשון), אך לעתיד לבוא כל יושבי תבל ידעו את ה' ו"כָּל בְּרֵךְךָ" "תִּכְרַע" לפניו

¹¹¹ מ.הברמן 'ספר גזירות אשכנז וצרפת', ירושלים, תשל"א, קמ"ו. אותו רבי אפרים גם מתעד את סיפורו של רבי אמנון ממגנצא "מצאתי מכתב ידו של ה"ר אפרים מבונא בר יעקב, שר' אמנון ממגנצא יסד 'ונתנה תוקף' על מקרה הרע שאירע לו וז"ל..." (ספר אור זרוע ח"ב - סוף הלכות ראש השנה סי' רע"ו).

(חלק שני). היום היהודים הם היחידים המכירים במלך מלכי המלכים כ"מלכנו", ועם ישראל פונה לה' השוכן במרומים בגוף שלישי, כי בחלק הראשון מלכותו טרם התגלתה בפי כל הבריות. אך לאחר תיקון העולם במלכות שדי-י כל העמים יקבלו עליהם עול מלכות שמים, וה' יהיה למלך על כל הארץ. כיון שאז כולם ידעו את ה' ויכירו בו ("וְכָל בְּנֵי בְּשָׂר יִקְרְאוּ בְשֵׁם יְהוָה"), עם ישראל פונה בקטע זה אל ה' ישירות בגוף שני, כי בשלב זה "מְלֻכּוֹתָךְ" תהיה גלויה לכל יושבי תבל.

ברוב המחזורים תפילת "עלינו" מופיעה גם בתפילת מוסף של יום כיפור, אך בחלקם מופיע רק החלק הראשון של "עלינו". הניתוח הספרותי של שני חלקי התפילה יכול להסביר את המנהג הזה: ראש השנה הוא יום בריאת העולם ויום קבלת עול מלכות שמים של ישראל יחד עם כל העמים ("וידע כל פעול כי אתה פעלתו..."), אך ביום כיפור רק עם ישראל עומד לפני ה' על מנת להיטהר, ולכן אומרים רק את החלק הראשון העוסק בחובות עם ישראל בלי החלק השני המתאר גם את התהליך האוניברסלי של עמים אחרים.

4. המקורות של תפילת "עלינו" במקרא ובחז"ל (א. ד. בתרשים)

לשונות רבים של תפילת "עלינו" לקוחים מהמקרא וממקורות חז"ל (ראה טבלה), ואין כאן המקום להסביר שימושים של מקורות אלה ופרשנותם בתפילת "עלינו לשבח".

5. תפילת "עלינו" בפולמוס עם הנוצרים (א. ה. בתרשים)

בחלק הראשון של תפילת "עלינו" מתוארים העמים כעובדי עבודה זרה בניגוד ליהודים, אשר מחזיקים בדת האמת. לעתיד לבוא עם ישראל יוביל את כל אומות העולם להכיר במלכות שדי-י, וכל העמים יכירו במלכות ה' בזכות ישראל. תפישה דתית-היסטורית זו מתנגשת באופן מהותי עם התפישה הנוצרית,¹¹² ובמיוחד המילים "שהם משתחווים להבל וריק ומתתפללים אל אל לא יושיע" גרמו לתגובות קשות מצד הנוצרים. לפי מומר מהמאה הי"ד בגרמניה (שמו פסח פטר), המילה "ורייק" באה לגנות את "ישו", כי לשתי המילים יש אותה גימטריה של 316. רבנים בני אותה תקופה שללו פרשנות זו מכל וכל, כיון שהניסוחים "הַבֵּל וְרִיק" ו"מִתְפַּלְלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ" לקוחים מספר ישעיה (ל', ז; מ"ה, כ), אשר נכתבו מאות שנים לפני לידתו של ישו, והדברים מתייחסים לעובדי עבודה זרה בתקופה המקראית (רבי ליפמן מילהויזין ב'ספר הנצחון', ועוד). כנגד הוכחה זו טענו שונאי ישראל, שכבר ישעיה הנביא גינה את הנצרות ברוח הקודש, אך טענה זו נדחתה על ידי הרבנים בלעג, כי הרי על פי פרשנות זו, הנצרות מוגדרת על פי הנבואה של הברית הישנה כ"הַבֵּל וְרִיק". בעקבות פולמוס זה חסרות המילים בסידורים רבים או המקום מסומן בנקודות. בסידורים אחרים נמצא במקום "שהם משתחווים" כנראה התיקון היהודי "שהיו משתחווים...". דהיינו רק בעבר (אך לא היום!) העמים נחשבו לעובדי עבודה.¹¹³

מחברים אנטישמיים לדורותיהם חזרו על הפולמוס הנ"ל מהמאה הי"ד, כמו פרופסור יוהנס בוכסטורף (באזל, שווייץ; 1599-1664), ובמיוחד יוהן אנדריאס אייזנמנגר [1650-1703], פרופסור לשפות שמיות באוניברסיטת היידלברג, אשר השמיץ את היהודים קשות על תפילת "עלינו" בספרו האנטישמי (1700) "Entdecktes Judentum" ("היהדות החשופה"). מחבר זה השקיע שנות מחקר רבות לאחר שנודע לו, ששלושה נוצרים התגירו. הוא העמיד פנים שברצונו להתגייר, ולכן יהודים רבים בפרנקפורט על נהר מיין עזרו לו באיסוף מקורות רבנים נגד הנצרות. ספרו האנטישמי המקיף נהפך לאבן היסוד של האנטישמיות המודרנית, וזכה למהדורות רבות. אייזנמנגר השקיע את כל כספו להדפסת 2000 עותקים של ספרו, אך יהודי פרנקפורט הצליחו למנוע את הפצת ספרו האנטישמי תמורת תשלום גבוה לקיסר. הקיסר פרידריך הראשון מפרוסייה (1657-1713) אסר את הפצת ספרו של אייזנמנגר, אך על פי החלטתו ב-28 לאוגוסט 1703 על יהודים למחוק עד סוף כל הדורות את המילים "שֶׁהֵם

¹¹² כך למשל המוטיב Ecclesia et Synagoga שימש כסמל של היהדות והנצרות באומנות אירופה בימי הביניים; ראה ערך זה ב-Encyclopedia Judaica.

¹¹³ "דכל שמקיימן שבע מצות דינם אצלנו כדינן אצלם ומעתה אין צריך לומר באומות הגדורות בדרכי דתות ונמוסים" (רבי מנחם המאירי, בבא קמא ל"ח ע"א, מודפס גם בשטמ"ק המודפס על הדף שם).

מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וְרִיק וּמִתְפַּלְלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ" מתפילת "עלינו". גם נאסר על היהודים לירוק לאחר אמירת מילים אלה, כפי שהיה נהוג בקהילות רבות. פרידריך שלח מפקחים לבתי הכנסת, ואיים על היהודים בעונש אם יפירו את פקודתו. בעקבות הצנזורה הנוצרית בגרמניה, מילים אלה חסרות ברוב הסידורים האשכנזים החל מאותה תקופה עד ימינו.

לסיכום: תפילת "עלינו" מקורה בסדר תפילת 'מלכויות' של ראש השנה, והיא מתארת את קבלת עול מלכות שמים של ישראל בהווה (חלק ראשון) ואת תיקון העולם לעתיד לבוא כשכל אומות העולם יקבלו עליהם את מלכות הבורא (חלק שני). בעקבות מקדשי השם בתקופת מסעי הצלב התפילה זכתה למקום מכובד בנוסח הסידור היומיומי בימי הביניים, אך גרמה לפולמוסים רבים עם הנוצרים ויד הצנזורה ניכרת בו. תוכנה המרום כתפילה לעם ישראל (חלק ראשון) יחד עם חזון אוניברסלי לכל אומות העולם (חלק שני) הקנה לתפילה "עלינו" מקום נכבד כחתימה של כל ימות השנה.

שאלות לחזרה ולעיון

1. מה המקור של תפילת "עלינו לשבח" לפי התלמוד? הסבירו כיצד התוכן של תפילת "עלינו" מתאים לאותו ההקשר!
2. כיצד נכנסה תפילת "עלינו" לסוף כל התפילות היומ-יומיות? הסבירו כיצד התוכן של תפילת "עלינו" מתאים להקשר הזה!
3. מה המבנה והתוכן של תפילת "עלינו"? מה הן המושגים שחוזרים בשני החלקים ומה משמעות החזרה שלהם בשני החלקים?
4. על מה היה הפולמוס סביב לתפילת "עלינו"? מה מלמד "שהיו משתחוים..." בהקשר זה?

המדרש רואה קשרים רבים בין מזמור כ"ז ובין חגי חודש תשרי,¹¹⁴ ואולם רק באחרונים מובא המנהג לומר את המזמור החל מראש חודש אלול עד שמיני עצרת.¹¹⁵ נושא המזמור הוא התמודדות והכנה נפשית של התקרבות האדם לה', וייתכן שזאת הסיבה שחז"ל קבעו לומר פרק זה החל מראש חודש אלול לקראת חגי תשרי.

מבנה ותוכן: המזמור מתחלק לשלושה חלקים: המשורר מתאר את מצבו האישי ומתוך ביטחון עמוק בה' - הוא מתבונן בחסדי ה' עליו בגוף שלישי (א-ו);¹¹⁶ במצבו הקשה המשורר מבקש את עזרת ה' ופונה אליו בגוף שני (ז-יב); בחתימת המזמור פונה המשורר שוב אל עצמו, וקורא לעצמו להתחזק ולקוות אל ה' (יג-יד). בעקבות כך, לדעת חוקרים רבים "המזמור מורכב משני חלקים הטרוגניים לגמרי שלא היה מן הראוי לצרפם יחד" למזמור אחד, דהיינו שיר בטחון בה' (א-ו) ותיאור הצרות והמצוקות של המשורר (ז-י).¹¹⁷

פרופ' מאיר וייס¹¹⁸ מנתח את המזמור על פי שיטת האינטרפרטציה הכולית, שלפיה שלושת חלקי המזמור משקפים יחדיו את מאבקו הנפשי של המשורר: המשורר מנסה לשכנע את עצמו להאמין בה' מתוך בטחון גמור בה' (א-ו), אך מאידך הסכנות הרבות מצדיקות לבקש את עזרתו של ה' (ז-יב); בפניית המשורר לבסוף אל עצמו - הוא למעשה מעודד את עצמו להתחזק ולקוות אל ה' (יג-יד), ובכך מתחברות שתי החוויות השונות של המזמור למקשה אחד.

עניינית שני החלקים לא ממש נפרדים זה מזה, כי בחלק הראשון (א-ו) מתוארים גם האויבים והסכנות, והחלק השני (א-ו) מתייחס לעזרתו ולישועתו של ה'; כמו כן קיים דימיון לשוני ברור בין שני חלקי המזמור, כדי להשוות את תחושת הביטחון והפחד זה מול זה, ולחבר בין שתי התחושות האלה:¹¹⁹

המילה "לבי" מופיעה בשלושת חלקי המזמור (ראה בתרשים למטה), וחזרה זו משקפת את התהליך הנפשי שעובר המשורר: הוא משכנע את עצמו "לא יִרְא לִבִּי" (א), ובפנייתו אל ה' לבו אומר לו לבקש את פני ה': "לֵךְ אָמַר לִבִּי בְקִשׁוּ פָנַי" (ח; ראה למטה בפירושו). בחתימת המזמור פונה המשורר אל לבו להתחזק ולקוות אל ה'; גם אם בפועל הוא עדיין לא תמיד בוטח בה' בכל לבו, קיים אצלו הרצון להתחזק באמונתו בה': "חֲזַק וַיֶּאֱמַץ לִבִּי וְקִוְיָה אֶל ה'" (יד).

בשני החלקים יש כמה חזרות לשוניות, והמשמעות של המונחים משתנה על פי השינוי במצבו הנפשי של המשורר:

- בתחילת המזמור המשורר פונה בביטחון אל ה' בניסוח "ה' אורי וישעי" (א), אך בתפילתו אל ה' הוא מבקש את עזרתו: "אַל תִּטְּשֵׁנִי וְאַל תִּעַזְבֵּנִי אֶל־לֵהִי יִשְׁעֵי" (ט);
- בזכות ביטחונו בה', המשורר אינו מפחד בהתחלה כלל מצריו ("צָרִי וְאֵיבֵי לִי הֵמָּה כְּשִׁלּוֹ וְנִפְלְאוֹ" – ב) גם בשעת מלחמה: "אִם תִּקּוּם עָלַי מִלְחָמָה – בְּזֹאת אֶנִּי בּוֹטֵחַ" (א); אך בחלק השני מבקש המשורר את עזרת ה' דווקא במצב הזה: "אַל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרִי כִּי קָמוּ בִי עֲדֵי שֶׁקֶר וַיִּפְחַח חִמְסִי" (יב); בקשת המשורר בתחילה היא לשבת בבית ה': "אַחַת שְׁאַלְתִּי מֵאֵת ה' אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ שְׁבֵתִי בְּבֵית ה'" (ד); בחלק השני מבקש המשורר לראות ישירות את פני ה': "לֵךְ אָמַר לִבִּי בְקִשׁוּ פָנַי אֶת פְּנֵיךְ ה' אֲבַקֵּשׁ" (ח);
- בחלק הראשון בוטח המשורר בחסותו של ה': "...בְּיָוִם כְּעָה יִסְתַּרְנִי בְּסִתְּרֵי אֱהָלוֹ" (ה), אך בחלק השני הוא חושש מהסתרת פני ה': "אַל תִּסְתֵּר פְּנֵיךְ מִמֶּנִּי" (ט), והמשמעות של השורש "ס-ת-ר" היא הפוכה בהקשר הזה.

¹¹⁴ ראה מדרש תהלים, מזמור כז [ד]: "רבנין פתרי קרא בראש השנה וביום הכפורים. אורי בראש השנה, שהוא יום הדין, שנאמר והוציא כאור צדק ומשפט כצהרים (תהלים ל"ז, ו). וישעי ביום הכפורים, שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו..."

¹¹⁵ ראה שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקפ"א במשנה ברורה [ב]; קיצור שולחן ערוך קכ"ח, ב: "מיום ב' ד"ח אלול עד שמיני עצרת אומרים בבוקר ובערב לאחר התפלה את המזמור לדוד ה' אורי וישעי".

¹¹⁶ החלק הראשון דומה מאוד למזמור כ"ג; ראה גם מזמור ס"א.

¹¹⁷ ראה Hermann Gunkel, Die Psalmen, Göttingen 1926, והפניות נוספות אצל מאיר וייס (הערה 118).

¹¹⁸ ראה מאיר וייס, "תהלים כ"ז", תרביץ, סד (תשנ"ה), עמ' 323-330 (פורסם אחר כך בספרו אמונות ודעות במזמורי תהלים, ירושלים תשס"א, עמ' 61-70); הוספנו על דבריו פירושים מעטים.

¹¹⁹ ראה גם בחלק העליון של הדף הגרפי את חמש המקבילות הלשוניות.

מזמור כ"ו-כ"ח: על ידי מילים מנחות (ראה מקבילות בדף הגרפי) מזמור כ"ז מתחבר לשני המזמורים הצמודים פרק כ"ו ופרק כ"ח.

פירוש הפסוקים

(א) **לְדוֹד ה' אֹרֵי וְיִשְׁעֵי – מִמִּי אֵיךָ...** – המילה הראשונה של המזמור (לאחר מילת הייחוס "לדוד") היא שם ה' בהקשר של הצהרת הביטחון בה: "ה' אֹרֵי וְיִשְׁעֵי", והפרק גם חותם במילה זו: "וְקָנָה אֶל ה'" (יד). המילים "אֹרֵי" ו"אֵיךָ" יוצרות משחק מילים הבא לבטא שהביטחון בה' דוחה את פחדו של המשורר.¹²⁰

(ב) **בְּקֶרֶב עָלֵי מְרַעִים לֹאכַל אֶת בְּשָׂרִי** – "אכילת הבשר" יכולה להיות ביטוי לקניבליזם¹²¹ או, על פי המקבילה ל"עדי שקר" (יב), המונח יכול להתפרש כהלשנה.¹²² הרשעים המאיימים על המשורר – סופם ליפול (תהלים ז', טז).

(ג) **אִם תַּחֲנֶנָּה עָלַי מַחֲנָה – לֹא יִירָא לְבִי, אִם תִּקְוֶם עָלַי מִלְחָמָה – בְּזֹאת אֲנִי בּוֹטָח** – הפסוקים מבטאים את הביטחון בה'; לאחר הדגשה על דרך השלילה: "מִמִּי אֵיךָ... מִמִּי אֶפְחָד" (ב), "לֹא יִירָא לְבִי" (ג), באה הצהרה חיובית: "בְּזֹאת אֲנִי בּוֹטָח" (ג).

(ד) **...שְׁבַתִּי בְּבֵית ה' כִּלְ יָמַי חַיִּי לַחַזוֹת בְּנַעַם ה' וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ** – פירוש הבקשה לשבת בבית ה' היא להיות קרוב לה'.¹²³ ייתכן שהמילה "וּלְבַקֵּר" יוצרת משחק מילים עם "בְּקֶרֶב עָלֵי מְרַעִים", כי הביקור בבית ה' מבטל את הפחד מהאויבים.

(ה-ו) **כִּי יִצְפְּנֵנִי בְּסִכָּה בְּיוֹם רָעָה יִסְתַּרְנִי בְּסִתְרֵי אֱהָלוֹ בְּצוֹר יְרוּמָמְנִי: וְעַתָּה יְרוּם רֹאשִׁי עַל אֵיבֵי סְבִיבוֹתַי וְאַזְבְּחָה בְּאֱהָלוֹ זִבְחֵי תְרוּעָה אֲשִׁירָה וְאַזְמֶרָה לֵה'** – "סִכָּה" ו"צוֹר" יכולים להיות רמזים למקדש בירושלים (תהלים ע"ו, ג; איכה ב', ו; ישעיה ל', כט, ועוד). המחסה שמוצא המשורר באוהלו של ה' – "בְּצוֹר יְרוּמָמְנִי" – יתבטא בניצחונו על האויבים: "וְעַתָּה יְרוּם רֹאשִׁי עַל אֵיבֵי סְבִיבוֹתַי".¹²⁴ זבחי תרועה הם סמל הניצחון על האויבים (איוב ח', כא).

(ז) **שָׁמַע ה' קוֹלִי אֶקְרָא וְחֲנִנִי וְעֲנִנִי** – הניגוד בין הפסוק הקודם, המפרט את המצב המבוקש, ובין הפסוק הזה, המתאר את המצב הנתון של המשורר, יוצר מעבר הגיוני בין שני חלקי הפרק, וכך קולות של שירה וזמרה נהפכים לקולות של תפילה ותחינה.

(ח) **לֵךְ אִמֵּר לְבִי בְּקִשׁוֹ פָּנֵי אֶת פְּנֵיךָ ה' אֲבַקֵּשׁ** – בקשת פני ה' פירושה הרצון להתקרב אל ה' (תהלים כ"ד, ו; ק"ה, ד; הושע ה', טו). המשורר מתעד כביכול את שיחת לבו, לבקש את פני ה': "לֵךְ ה'" אמר לבי את הנדרש על ידך ממני: "בְּקִשׁוֹ פָּנֵי",¹²⁵ בעקבות כך המשורר אכן מבקש את פני ה': "אֶת פְּנֵיךָ ה' אֲבַקֵּשׁ", וממשיך להתפלל: "אֵל תִּסְתַּר פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי". ייתכן שהמילים "בְּסִכָּה" ו"בְּצוֹר" רומזות דווקא לירושלים.¹²⁶

(י-יא) **כִּי אֲבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וְה' יֹאסִפֵּנִי: ה' דָּרְבָךְ...** – אפילו אם יקרה דבר שאינו מתקבל על הדעת, שהורי יעזבו אותי, ה' ודאי יאסוף אותי ויקבל אותי תחת חסותו.¹²⁷ אולי בעקבות כך פונה המשורר בפסוק הבא אל ה' בלשון "ה' דָּרְבָךְ", הרומזת למילה "הורים".

(יא) **ה' דָּרְבָךְ וְחֲנִנִי בְּאֵרֶחַ מִישׁוֹר לְמַעַן שׁוֹרְכֵי** – נוצר משחק מילים "בְּאֵרֶחַ מִישׁוֹר לְמַעַן שׁוֹרְכֵי", כי בלכתו בדרך ישרה, לא יוכלו אויביו להתקיפו בעתיד.¹²⁸

¹²⁰ דוגמה דומה ראה בישיעה י"ב, ב: "הִנֵּה אֶל-יְשׁוּעָתִי אֲבַטַח וְלֹא אֶפְחָד כִּי עֲזָב וְזָמַרְתָּ זֶה-ה' וְנִיחֵי לִי לִישׁוּעָה"; ראה תהלים ל"ו, י: "...כִּי עִמָּךְ מְקוֹר חַיִּים בְּאֹרֶךְ נְרָאָה אֹרֵי".

¹²¹ ראה ויקרא כ"ו, כט; דברים כ"ח, נג-נד; איכה ב', כ; ד', י ועוד.

¹²² ראה דניאל ג', ח; ו', כה; ראה גם איוב י"ט, כב.

¹²³ ראה תהלים כ"ג, ו: "אֵךְ טוֹב נַחֲסֵד יִרְדְּפוּנִי כֹל יָמַי חַיִּי וְשַׁבְתִּי בְּבֵית ה' לֹאֲרֹךְ זְמַיִם" (ראה גם תהלים מ"ב, ג; נ"ב, י; ס"א, ה).

¹²⁴ המילים "אֲשִׁירָה וְאַזְמֶרָה לֵה'" מזכירות את שיר הניצחון לאחר קריעת ים סוף: "אֲזֹ יִשְׁרֵי מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵה' וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אֲשִׁירָה לֵה' כִּי גָאָה גָאָה סוּס וְרָקְבוּ כְמֵה בַיָּם: עֲזָב וְזָמַרְתָּ זֶה-ה' וְנִיחֵי לִי לִישׁוּעָה זֶה אֶל-לִי וְאַנְוָהוּ אֶל-לִי אֲבִי וְאִמִּי מִמֶּנִּי" (שמות טו, א-ב); ראה גם תהלים ל"א, כא; ס"א, ה.

¹²⁵ ראה שמואל ב' כ"א, א; מלכים א' י', כד; הושע ה', טו; תהלים כ"ד, ו; ק"ה, ד; משלי כ"ט, כו; דברי הימים ב' ז', יד. מבחינה תחבירית רש"י פירש את הפסוק בכיוון דומה: "לֵךְ אִמֵּר לְבִי בְּקִשׁוֹ פָּנֵי – בשבילך בשליחותיך אומר (לו) לבי בקשו כלכם ישראל את פני ואני שומע לו, את פניך ה' אבקש: לך – ...לך אמר לבי במקומך בא אלי לבי לומר כן"; כך פירשו גם ראב"ע, רד"ק, בעל "מצודת דוד" ועוד.

¹²⁶ ראה תהלים ע"ו, ג; איכה ב', ו; ישעיה א', ח; ל', כו ועוד.

¹²⁷ ראה בדומה "הַתְּשִׁיכָה אִשָּׁה עוֹלָה מִרְחֹס בֶּן בְּטָנָה גַם אֵלֶּה תִּשְׁפָּחָה וְאֲנֹכִי לֹא אֶשְׁפָּחֵךְ" (ישעיה מ"ט, טו); ראה גם תהלים ב', ז.

¹²⁸ ראה בדומה: "ה' נְחִנֵּי בְּצַדִּיקֶיךָ לְמַעַן שׁוֹרְכֵי הַיָּשָׁר לְפָנֵי דָרְבָךְ" (תהלים ה', ט); "וְנִתְבַּט עֵינַי בְּשׁוֹרְכֵי בְּקָמִים עָלַי מְרַעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזִנִּי... לְהַגִּיד כִּי יִשָּׁר ה' צוּרֵי וְלֹא עוֹלְתָה בּוֹ" (תהלים צ"ב, יב-טז).

(יב) **אַל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרִי כִּי קָמוּ בִי עֲדֵי שֶׁקֶר וַיִּפַּח חֲמָס** – המשורר מסיים את תפילתו לה' בתיאור מצוקתו הקשה. בניגוד להצהרת הביטחון שלו במצב מעין זה בחלק הראשון של המזמור(ג), כאן מודגשים הפחד מהאויבים והסכנה הקיומית שמרגיש המשורר.¹²⁹

(יג) **לוֹלֵא הָאֱמָנְתִּי לְרֵאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים** – בשני הפסוקים האחרונים מדבר המשורר שוב אל עצמו, ומסכם את הלקחים: המשורר אינו רוצה לפרט את העדר האמונה בה', ולכן הוא קורא לעצמו מיד לקוות אל ה' ולהתחזק בכך.¹³⁰ מבחינה תחבירית ניתן להבין את הפסוק בשתי דרכים: "אם לא שהאמנתי בהקב"ה - כבר קמו בי אותם עדי שקר וכלונני" (רש"י), דהיינו הפסוק קשור ישירות לפסוק הקודם: בזכות האמונה של המשורר בה' (יג) - המשורר ניצל מאויביו (יב); או הפסוק עומד בפני עצמו, ומדרכי כבוד לה' ואיסור הכפירה בו - הסיפא בכוונה לא מפורש כל צורכו: אם לא אאמין בה' – אז...¹³¹ הפסוק הבא ממשיך את הרעיון, שרצוי וראוי להתחזק באמונת ה' (יד). ייתכן שדו-משמעות של המילה "לוֹלֵא" מכוונת,¹³² והיא מתאימה במדויק למתח של הפרק כולו: בטחון מוחלט בה' (א-ו) מול פחדים ובקשות לה' (ז-יב).

"ראה ב-" מציין ראייה של שמחה,¹³³ ו"בְּאֶרֶץ חַיִּים" הוא כינוי של העולם הזה, שבו אנו חיים.¹³⁴

(יד) **קְוֵה אֶל ה' חֲזֵק וַיֵּאֱמַץ לִבְךָ וְקוֹה אֶל ה'** – לאחר הקריאה הראשונה אל עצמו "קְוֵה אֶל ה'", המשורר מרגיש שעליו להתחזק, ורק אז הוא יוכל לדרוש מעצמו באמת "קְוֵה אֶל ה'".¹³⁵ המילים "חֲזֵק וַיֵּאֱמַץ" מזכירים את דברי העה' של ה' ומשה ליהושע בן נון.

שאלות לחזרה ולעיון

1. כיצד מתחלק הפרק ומה הניגוד ב"אווירה" ובניסוחים דומים של שני החלקים (= פסוקים א-ו מול ז-יב)?
2. כיצד ניתן להסביר ששני חלקי המזמור התחברו יחדו לפרק אחד ומה תורמים הפסוקים יג-יד ליצור מסר אחיד של הפרק כולו?
3. מה משמעות המילה "לב" וחזרתה שלוש פעמים בפרק? כיצד מסביר רש"י את המילים "לִבְךָ אֱמַץ לִבְךָ וְקוֹה אֶל ה' פְּנִיךָ אֶבְקֵשׁ" (ח)?

¹²⁹ על "עֲדֵי שֶׁקֶר" ראה שמות כ', יב; דברים י"ט, יח.

¹³⁰ על דברי מוסר והתחזקות ראה גם תהלים מ"ב, ו; נ"ה, כג; ק"ז, מב; הושע י"ד, ג, ועוד.

¹³¹ ראה שמות ל"ב, לב ורש"י שם.

¹³² המילה "לוֹלֵא" מנוקדת על כל אות, והיא חסרה בכמה נוסחים של המסורה ואינה מתורגמת בתרגומים עתיקים, אך היא חלק בלתי נפרד של הפרק. ייתכן שבעלי המסורה סברו למחוק את המילה, כי היא מביעה את האפשרות של חוסר אמונה בה', וכך גם פירש רש"י: "לוֹלֵא – נקוד עליו למדרש, שדרשו רבותינו יודע אני שאתה נותן שכר לצדיקים לעולם הבא, אבל איני יודע אם יש לי חלק עמם אם לאו". ראה תיקון דומה באיוב י"ג, טו: "הן יקטלני <לא> לו איחל אך דרכי אל פניו אוכחי", ודרשת חז"ל במשנה סוטה ה, ה ובבלי שם; ראה גם מגילה כ"א ע"א תוספות ד"ה אילמלי.

¹³³ ראה ירמיה כ"ט, לב; תהלים קכ"ח, ה; קהלת ב', א ועוד.

¹³⁴ ראה ישעיה ל"ח, יא; נ"ג, ח; ירמיה י"א, יט; יחזקאל כ"ו, כ; ל"ב, כג-כז, לב; תהלים נ"ב, ז; קט"ז, ט; קמ"ב, ו; איוב כ"ח, יג ועוד.

¹³⁵ בדומה לכך סבור המלבי"ם: "...על ידי הקווי לה' חזק ויאמץ לבך שהיא תתן חוזק ואימוץ לב... הקווי לה' היא תכלית לעצמה עד שתכלית הקווי הוא שיחזק ליבו ויחזור ויקוה עז"א קוה חזק וקוה אל ה'".

קבלת שבת

במאמר זה נסקור את תולדות חייו של המחבר ונעיר לגבי כניסת הפיוט "ידיד נפש" לסידור התפילה (א). נעיין במשקל ובתוכן הפיוט על פי הנוסח המקורי בכתב ידו של המחבר (ב), ונפרש את הפיוט על פי המקורות השונים מהמקרא ומספרות חז"ל (ראה בתמונה) ועל פי השקפת עולמו של המחבר, הבאה לידי ביטוי בין השאר בחיבורו המפורסם **ספר חרדים** (ג).¹³⁶

א. מחבר הפיוט: רבי אלעזר אזקרי¹³⁷

מחבר הפיוט הוא רבי אלעזר בן משה אזקרי (או אזקירי, או אזכרי) (1533-1600), שהיה מקובל, דרשן ומחברם של ספרים רבים. הוא חי כל ימיו בצפת¹³⁸ והיה מוקף בגדולי הרבנים בדורו: רבו היה המקובל רבי יוסף סאגיס (נפטר 1572), מתלמידי רבי יוסף קארו (פורטוגל 1488 – צפת 1575). רבי אלעזר הוסמך על ידי רבי יעקב בירב (1474-1546) ועמד בקשרים עם המב"ט, רבי משה די טראני (סלוניקי 1500 – ירושלים 1580), ועם בנו המהרי"ט, רבי יוסף מטראני (1568-1639).¹³⁹ בתקופתו חיו בצפת גם רבי דוד בן זמרא, הרדב"ז (1479-1573), רבי שלמה אלקבץ (1500-1576), רבי משה קורדובירו (1522-1570), רבי חיים ויטל (1542-1620), רבי משה אלשיך (נפטר 1593) ורבי ישראל נג'ארה (1550-1625). תורתו של רבי אלעזר הושפעה מתורת האר"י, רבי יצחק לוריא (1534-1572). רבי אלעזר כתב יומן אישי, שממנו אפשר ללמוד רבות על תולדות חייו.¹⁴⁰ כבעל נטייה דתית נלהבת הוא היה רגיל לדרוש לפני הקהל ולעוררם לתשובה. הוא הדגיש את הרעיונות של תיקון המידות ותיקון העולם, כדי להגיע לידי "דבקות בה'" (בהקדמה לספרו). בערך בשנת 1588 הוא יסד "חברה קדושה", דהיינו אמנה חברתית, בשם "סוכת שלום", שתכליתה הייתה להחזיר את העם בתשובה ולהביא לידי עבודת ה' בשמחה ובדבקות.¹⁴¹ למענה חיבר את ספרו המפורסם **ספר חרדים**,¹⁴² ועם "חברים מקשיבים" הוא למד ליד קברו של רבי שמעון בר יוחאי את אמרותיו (הקדמה ל**ספר חרדים**).¹⁴³ הספר מיוסד על הפסוק "כָּל עֲצֻמוֹתֵי תְאֻמָּנָה ה' מִי כְמוֹךָ" (תהלים ל"ה, י), והמצוות מחולקות בו לפי איברי הגוף: מצוות התלויות בלב, בעיניים, באוזן, בפה, בקנה, בוושט, בחוטם, בידיים, ברגליים – בכל הגוף. הוא מעודד לשיר שירי דבקות בה', וממליץ לשיר לשם כך את השירים של רבי יהודה הלוי ושל רבי אברהם אבן עזרא (פרק ט', אות ו' ועוד). רבי אלעזר הדגיש את חשיבות האחדות והשלום בישראל, ולכן הוא קרא ל"חברה הקדושה" שלו "סוכת שלום": "כשישראל בשלום

¹³⁶ תודתי לדי"ר יוסף עופר (כרמי צור), לאברהם שמידמן ולרב יונתן גרוסמן (אלון שבות) ולפרופ' ראובן קימלמן (אוניברסיטת ברנדייס) על הערותיהם והארותיהם. למיטב ידיעתי טרם פורסם ניתוח ספרותי של "ידיד נפש" על פי המקורות, הביוגרפיה של המחבר והשוואה ל**ספר חרדים** של המחבר.

¹³⁷ ש"י הורודצקי, "רבי אליעזר אזכרי – מח"ס חרדים", בתוך **ציונים – קובץ לזכרו של י.נ. שמחוני**, ברלין תרפ"ט, עמ' 149-158; מרדכי מרגליות (עורך), **אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל**, תל אביב תשל"ג, כרך א, עמ' 209-207.

¹³⁸ היו שייחסו את השיר בטעות לרבי יהודה הלוי או לרבי ישראל נג'ארה, כפי שציין ישראל דאווידזאן, **אוצר השירה והפיוט**, ב, עמ' 277, סימן 407.

¹³⁹ שו"ת המב"ט, חלק א, סימן רלה; שו"ת מהרי"ט, חלק א, סימן יז וסימן צו.

¹⁴⁰ יומן קבלי של רבי אלעזר אזקרי, אשר נשתמר ונמצא בניו יורק, JTS Ms. Adler 74 (פנקס ירושלים), ובו נמצא גם הפיוט "ידיד נפש" בכתב ידו של המחבר; מרדכי פכטר, "חייו ואישיותו של רבי אלעזר אזכרי בראי יומנו המיסטי וספר חרדים", **שלם**, ג (תשמ"א), עמ' 127-147.

¹⁴¹ וכך בהקדמת המחבר: "ויהי היום אמרנו עת לעשות לה' א-להינו יתברך הבטיחנו 'הבא לטהר מסיעין אותו' (שבת קד ע"א) ואמר 'פתחי לי אחותי רעיתי פתח קטן כשל מחט ואפתח לכם כפתחו של אולם' (שהש"ר ה'), לכו ונשובה אל ה' בכל עז וגם נשיב רבים מעוון כאשר צונו יתברך. פה צפת עשינו חברה קדושה קראנו שמה **סוכת שלום** ורבים מתקבצים לשוב בכל לב, גם מעת לעת העבד דורש בכל קהל וקהל על התשובה... **יחדו** לשוב בכל לב מעוון אליו יתברך ולהתחזק במצוותיו לעשותם"; ראה למטה בפירושו על "סוכת שלומך" בבית הרביעי.

¹⁴² הספר התקבל בתפוצות ישראל. רבי אברהם דאנציג (1748-1820), המחבר של **חיי אדם**, הוציא מהדורה מקוצרת של הספר בשם **מצוות משה** (שנת תקע"ז).

¹⁴³ רבי שמעון בר יוחאי נזכר פעמים רבות ב**ספר חרדים**, ועל דרך הדרוש פירשו שהגימטרייה של "ידיד נפש" אי"ב הרחמ"ן היא "רבי שמעון ב"ן יוחאי" (בשם זה הוא נזכר בספרות חז"ל, ולא בשם "בר יוחאי").

זה עם זה אין שטן נוגע בהם... ושכינתו אינה מסתלקת מביניהם אפילו הם עובדים עבודה זרה" (פרק ז').

רבי אלעזר היה מצאצאיהם של מגורשי ספרד. בחיבוריו הוא מתייחס רבות לנושא הגלות והגאולה ומבטא את אהבתו העזה לארץ ישראל: "צריך כל ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה כבן השב אל חיק אמו, כי תחילת עווננו, שנקבעה לנו בכיה לדורות, יען מאסנו בה... ובפדיון נפשנו מהרה יהיה כתיב 'פי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו', ושם נאמר 'אתה תקום תרחם ציון פי עת לחננה פי בא מועד' (תהלים ק"ב, יד-טו), לפיכך היו האמוראים מנשקים עפרותיה ואבניה בבואם אליה (כתובות קיב ע"ב), ומה טוב ומה נעים לשיר **שיר ידירות**, אשר יסד רבי יהודה הלוי עליה באהבה רבה... ומוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטרויות של חוץ לארץ..."¹⁴⁴ המחבר חיבב את פייטני ספרד (ריה"ל, ראבי"ע), והפיוט "ידיד נפש" כתוב במשקל ספרדי; בכך הוא הביא את מסורת הפייטנים של ספרד לארץ ישראל. חיבתו לארץ ישראל הביאה אותו גם להתעמק בתלמוד הירושלמי, שהיה מוזנח עד הדורות ההם, ופירושו למסכת ברכות וביצה תרם רבות לעיסוק בתלמוד הירושלמי.¹⁴⁵ הוא גם חיבר פירוש "קול בוכים" על מגילת איכה, פירוש על התלמוד הבבלי (מסכת נדרים, גיטין) וקונטרס "מילי דשמיא" על מוסר ועבודת ה'.

בספרו **ספר חרדים**, אשר נדפס לראשונה בשנת 1600 זמן מועט לאחר פטירתו, מובאים שלושה פיוטים של המחבר. לפני הפיוט "ידיד נפש" כתוב: "בקשה על הייחוד וחשק האהבה". הפיוט התקבל בסידורים על פי נוסח ספרד כתפילה זכה לאחר "התפילה קודם התפילה" בעת עליית השחר,¹⁴⁶ כפיוט לפני קבלת שבת וכזמירה של סעודה שלישית של שבת, אך בסידורים האשכנזיים של אותה תקופה הפיוט עדיין חסר.¹⁴⁷ רבי יעקב בן צבי עמדן (יעב"ץ, 1697-1776, אלטונה) מביא את הפיוט בסידורו "בית יעקב", ולפני הפיוט הוא מעיר: "זמר לעורר הנפש לאהבת השי"ת, היה רגיל בו אמ"ה [אבי מורי הרב] ז"ל בייחוד בלילה". אביו רבי צבי בר יעקב הוסמך להוראה בסלוניקי על ידי רבנים ספרדים,¹⁴⁸ ודרכם חדר הפיוט לסידורים אשכנזיים בהשפעת נוסח ספרד של צפת.¹⁴⁹

ב. המשקל והתוכן של הפיוט

נוסח הפיוט מובא כאן על פי כתב ידו של המחבר¹⁵⁰ ועל פי הנוסח בדפוס הראשון של **ספר חרדים** משנת 1600;¹⁵¹ על פי הנוסח המקורי מתבררים הרבה קשיים ואי-הבנות בפיוט. **מבנה הפיוט ומשקלו**: ארבע מחרוזות, בכל אחת שלושה טורים של שתי צלעיות, ובכל צלעית שמונה תנועות (כולל שוואים וחטפים). החרוז של שני הטורים הראשונים בכל בית הוא "דָּךְ", אשר מטביע את רושם ההשתייכות לה'.¹⁵² נושא הפיוט הוא אהבת ה' והתשוקה להתחבר אליו ("מְשׁוֹךְ עֲבָדְךָ אֶל

¹⁴⁴ **ספר חרדים**, פרק נ"ט. המושג "ידידות" מופיע בהקשר של ארץ ישראל בתהלים פ"ד, ב-ג: "מה ידידות משְׁכֹנְוֹתֶיךָ ה' צְבָאוֹת: נְכֻסְפָה וְגַם כְּלֵתָה נְפִשִׁי לְחֻצְרוֹת ה' לְבִי וּבְשָׁרֵי יִרְבֵנוּ אֶל אֶל-חֵי"; ראה בראשית רבה (וילנא) לט, ח: "מוטב ללון במדברות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטרויות של חוץ לארץ".

¹⁴⁵ מסכת ברכות נדפסה בדפוס זיטומיר, מסכת ביצה יצאה לאור בפעם הראשונה על ידי ישראל פרנצוס, **תלמוד ירושלמי מסכת ביצה עם פירוש אחד הקדמונים רבינו אלעזר אזכרי בעל ספר חרדים**, ניו יורק תשכ"ז, בהוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה. על הייחוד והתרומה של פירושו על הירושלמי ראה שאול ליברמן, "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי", בתוך **ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס**, ניו יורק תש"י, עמ' שד-שיג. בספר **מלאכת שלמה** נזכרים פירושו על הירושלמי למסכת פאה, דמאי, תרומות ופסחים, אך הפירוש לא נשמר.

¹⁴⁶ בסידור "תפילות החודש", ליוורנו תר"כ, ובסידור "בית עובד", שנת תבר"ך, עמ' 75, הערה 3 מובא לפני השיר כך: "בקשה נאה על דרך הסוד שנוהגים בארץ ישראל לאומרה בעת עליית השחר" (שם ה ע"א, ושם כח ע"א).

¹⁴⁷ השיר חסר בסידורים "אוצר התפילות", "עבודת ישראל", "שפת אמת" ועוד.

¹⁴⁸ גם התואר "**חכם צבי**" משקף את הסמכתו על ידי רבנים ספרדים.

¹⁴⁹ יעקב אליהו אפרתי, "על אודות הפיוט ידיד נפש", **שמעתין**, 124-123 (תשנ"ו), עמ' 75-80, והתגובות של דוד תמר, "הערות למאמר על ידיד נפש", שם, 126, עמ' 127-129, ו"תשובה לידיד", שם, 130-131.

¹⁵⁰ ראה הערה 140.

¹⁵¹ בספרייה של גרשום שלום, באוניברסיטה העברית בירושלים (גבעת רם), נמצא הדפוס הראשון משנת 1600 ללא הבדלים משמעותיים בנוסח.

¹⁵² ראה אפרים חזן, "פיוטים וקטעי תפילה מן הסידור – עיון ודרכי הוראה", סדרת הספרייה למורה הדתי, משרד החינוך והתרבות/אגף החינוך הדתי, ירושלים תשל"ט, עמ' 33-37.

רְצוֹנָךְ", ולכן האקרוסטיקון של ארבעת הבתים הוא לא שמו של המחבר, אלא שמו של הקב"ה. המחבר בחר דווקא בשם הוי"ה (מידת הרחמים), כי הוא פונה אל רחמי ה' ("אֲבֵי הַרְחֵמֶנּוּ" – 1; " יְהִמוּ נָא רַחֲמֶיךָ" – 7).¹⁵³

מבחינת התוכן יש התפתחות הדרגתית לאורך ארבעת הבתים: לאחר הפתיחה של דברי התעוררות למשורר עצמו להידבק בה' המכונה "יָדִיד נֶפֶשׁ" (בית ראשון), מבקש המשורר מה' להראות לו את "נוֹעַם זַיִןךָ"; דבר זה יגרום לרפואת נפשו של המשורר, אשר חולה באהבתו את ה' (בית שני). לאחר בקשה לרחמי ה' וכיסופים "לְרֵאוֹת בְּתַפְאֶרֶת עֵינֶיךָ", דהיינו תיקון העולם (בית שלישי), מצפה המשורר להתגלות ה' עם שמחת הגאולה, והפיוט חותם בשילוב פסוקים על בניין ירושלים ושיבת עם ישראל לארצו (בית רביעי).

לאורך הפיוט יש **חזרות רבות על מושגים מרכזיים ומשחקי מילים**, אשר משקפים מהלכים רעיוניים (ראה גם בפירושים למטה):

- "יָדִיד נֶפֶשׁ" (1): המחבר מחפש את ידידות ה' ("יַעֲרֵב לוֹ יָדִידוֹתֶךָ" – 3), כי בהעדר קרבת ה' הוא חולה – "נֶפֶשִׁי חוֹלֵת אֶהְבֶּתְךָ" (4).
- הפנייה אל ה' בכינוי "אֲבֵי הַרְחֵמֶנּוּ" (1) מתפרשת בהמשך השיר, שבו המשורר מבקש את רחמי ה' ומכנה את עצמו "בן" של "אב" הרחמן: "וְתִיק, יְהִמוּ רַחֲמֶיךָ וְחוּס נָא עַל בֶּן אוֹהֶבְךָ" (7).
- לאחר השתחויות "מוֹל הַדָּרְךְךָ" (2) המשורר מתקרב כביכול אל ה' ופונה אליו בהמשך בלשון "הַדּוֹר, נָא, זֵיו הָעוֹלָם" (4).
- לאחר פנייה כללית אל ה' בלשון "הַדּוֹר, נָא, זֵיו הָעוֹלָם" (4) מבקש המשורר מה' להראות לו את "נוֹעַם זַיִןךָ" (5), כביכול התגלות ה' אישית אל המשורר. בעקבות כך המשורר משתעבד לה' ומבקש כי נפשו תהיה לו בעתיד "שִׁפְחַת עוֹלָם" (6), ובכך הוא מצפה לחסדי ה' לתמיד: "וְחִנֵּי כִימֵי עוֹלָם" (12).
- בתחילה מבקש המשורר את רפואת ה' "בְּהֵרָאוֹת לָהּ נוֹעַם זַיִןךָ" (5, בניין הפעיל), כי נפשו "חולת אהבה" (4). אך לאחר שהוא התחזק בבית השני ("אֲזוּ תִתְחַזַּק וְתִתְרַפֵּא" – 6), הוא מבקש בבית השלישי "לְרֵאוֹת בְּתַפְאֶרֶת עֵינֶיךָ" בכוחות עצמו (8, בניין קל).
- מתוך אהבת ה' חזקה "נֶפֶשִׁי חוֹלֵת אֶהְבֶּתְךָ" (4) פונה המשורר אל ה' ומבקש את עזרתו: "וְחוּס נָא עַל בֶּן אוֹהֶבְךָ" (7), דהיינו בהבאת הגאולה: "מִהָרָ, אֶהוֹב, כִּי בָא מוֹעֵד" (12).
- לאחר בקשה לשמירת ה' עליו בלשון "וְחוּס נָא" (7), מבקש המשורר גם את עזרתו המהירה "חוֹשֶׁה נָא" (9 – ראה שם בפירוש).
- התגלות ה' בזמן הגאולה ("הַגְּלָה נָא" – 10) תיהפך לשמחת המשורר ("וְנִגְלָה וְנִשְׁמַחָה בְּךָ" – 11).

ג. פירוש הפיוט על פי מקורותיו

לאור בקיאותו של המחבר במקרא, בספרות חז"ל ובקבלה, עיון במקורות אלו יתרום להבנת ניסוחיו הייחודיים של הפיוט, אשר נתחבר "בדרך הסוד"¹⁵⁴. כמה מהמושגים מתבררים גם מתוך השקפת עולמו של המחבר המובאת בחיבורו **ספר חרדים**.

פירוש הבית הראשון

הבית הראשון פותח את הפיוט בדברי התעוררות של המשורר להידבק בה'.

¹⁵³ ראה ראובן קימלמן, **לכה דודי וקבלת שבת – המשמעות המיסטית**, ירושלים תשס"ג, עמ' 51.
¹⁵⁴ ראה סידור "תפילות החודש", ליוורנו תר"כ, ובסידור "בית עובד", שנת תבר"ך.

הפנייה בראש הפיוט "יָדִיד נָפֵשׁ" (1) תואמת את דברי רבי אלעזר בספר **חַרְדִּים**, שחלק חשוב של עבודת ה' הוא לשיר "שירי ידירות" וכיסופים לה': "ומה טוב ומה נעים לשיר **שיר ידירות**".¹⁵⁵ המונחים "יָדִיד" ו"יָדִידוֹת" מבטאים במסכת מנחות נג ע"א-ע"ב את החיבה המיוחדת בין ישראל לקב"ה באמצעות בניין המקדש: "יבא יָדִיד בן יָדִיד ויבנה יָדִיד לַיָּדִיד בחלקו של יָדִיד ויתכפרו בו יָדִידים; יבא יָדִיד – זה שלמה המלך, דכתיב וישלח ביד נתן הנביא ויקרא שמו יָדִיד בעבור ה' (שמואל ב י"ב), בן יָדִיד – זה אברהם, דכתיב 'מה לידידי בביתי' (ירמיהו י"א), ויבנה יָדִיד – זה בית המקדש, דכתיב: 'מה ידירות משכנותיך' (תהלים פ"ד), לַיָּדִיד – זה הקב"ה, דכתיב 'אשירה נא לידידי' (ישעיהו ה'), בחלקו של יָדִיד – זה בנימין, שנאמר 'לבנימין אמר ידד ה' ישכן לבטח עליו' (דברים ל"ג), ויתכפרו בו יָדִידים – אלו ישראל, דכתיב 'נתתי את ידירות נפשי בכף אויביה' (ירמיהו י"ב). ייתכן שהביטוי "יָדִיד נָפֵשׁ" רומז לקשר המיוחד של עם ישראל לארץ ישראל גם בזמן הגלות, על פי מקור המונח במקרא: 'עֲזַבְתִּי אֶת בֵּיתִי נְטִשְׁתִּי אֶת נַחְלָתִי נָתַתִּי אֶת יָדִידוֹת נְפֹשִׁי בְּכַף אֲיֻבֵיָהּ' (ירמיהו י"ב, ז).

לשון הפניה לה' "אֵב הַרְחֵמֵנִי" מתאימה לנוסח ספרד "אב הרחמן שמע קולנו" (תפילת עמידה), ובמקרא הלשון הזאת מופיעה כבקשה של יראי ה': 'כָּרַחֵם אֵב עַל בָּנִים רַחֵם ה' עַל יְרֵאָיו' (תהלים ק"ג, ג).¹⁵⁶

הבקשה מה' "מִשְׁחַךְ עֲבָדְךָ", ועמה דברי העה' למשורר עצמו "יָרוּץ עֲבָדְךָ", לקוחים מהפסוק בפתיחת שיר השירים: "מִשְׁכָּנִי אַחֲרַיךָ נְרוּצָה הִבְיֵאֲנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בְּךָ נִזְכִּירָה דָּדִיךָ מִיַּן מִיִּשְׂרָאֵל אֶהְבֹּדְךָ" (שיר השירים א', ד); המשורר פותח (1) וחותרם (11) את הפיוט בפסוק זה מתחילת שיר השירים, אשר משמש מסגרת לכל הפיוט (ראה גם למטה בפירוש הבית הרביעי).

כאמור, מיד לאחר הבקשה מה' "מִשְׁחַךְ עֲבָדְךָ אֶל רְצוֹנְךָ" מופיעים דברי העה' למשורר עצמו "יָרוּץ עֲבָדְךָ כְּמוֹ אֵיל" (2-1), ויש בניסוחים אלו לשון נופל על לשון ("אֶל רְצוֹנְךָ – יָרוּץ"). שתי הצלעות בנויות אפוא במבנה כיאסטי ("עֲבָדְךָ... רְצוֹנְךָ – יָרוּץ עֲבָדְךָ"), שכן הבקשה להתחבר אל רצון ה' (1) מלווה בכוונת המשורר לרוץ אל ה' (2); המחבר כביכול מפחד ומהסס, ולכן הוא מבקש מה' למשוך אותו בידירות אל אהבתו, כדי לרוץ אליו מיד בהתלהבות רבה.¹⁵⁷

המשל לאייל הוא על פי הפסוק "כְּאֵיל תַּעֲרֹג עַל אַפְיָקִי מִיָּם כֵּן נְפֹשִׁי תַּעֲרֹג אֶלֶיךָ אֶלֶיךָ אֶלֶיךָ" (תהלים מ"ב, ב),¹⁵⁸ והניסוח "יִשְׁתַּחֲוֶה מוֹל הַדָּרְךְ" הוא על פי הפסוק "הָבֹו לְה' כְּבוֹד שְׁמוֹ הַשְׁתַּחֲוֶה לְה' בְּהַדְרַת קִדְשׁ" (תהלים כ"ט, ב).¹⁵⁹

המליצה "מְנַפֵּת צוּף" (3) לקוחה מדברי השבח וההלל על התורה: "הַנְּחַמְדִּים מְזֶהָב וּמְפֹז רָב וּמְתוֹקִים מְדַבֵּשׁ וְנִפְתַּת צוּפִים" (תהלים י"ט, ט), כי הידירות עם ה' ערבה בזכות לימוד התורה.¹⁶⁰ יש בביטוי הזה גם רמז לבניין בית המקדש: "משחרב בית המקדש בטל השמיר ונפת צופים ופסקו אנשי אמנה... (משנה סוטה ט, יב). וייתכן שהמשורר רומז כאן לאהבת ה' העזה אפילו יותר מלימוד תורה ומבניין המקדש.

¹⁵⁵ מצוטט למעלה (הערה 144).
¹⁵⁶ בהקשר דומה גם במדרש: "אנא הא-ל אב הרחמן חמול על עמך ועל נחלתך ואל תמסור בני בריתך ביד העמים אשר לא ידעוך, למה יאמרו הגוים איה א-להיהם, וברוב גאונך תהרוס קמִיךָ" (אוצר המדרשים, אייזנשטיין, עמ' רג, ד"ה 'ויהי ממחרת').
¹⁵⁷ בזוהר יש דיונים אם התעוררות מתחילה מצד ה' ("אתערותא דלעילא") או מצד ישראל ("אתערותא דלתתא"); ראה קימלמן (הערה 198), עמ' 69 ואילך.
¹⁵⁸ ראה משנה אבות ה, כ: "יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים...".
¹⁵⁹ חז"ל דרשו מהמילה "הדרת" את חובת העמידה בכבוד ראש בתפילה: "אלא אמר רבי יהושע בן לוי מהכא: 'השתחוה לה' בהדרת קדש' (תהלים כ"ט, ב) – אל תקרי בהדרת אלא **בחרדת**" (ברכות ל' ע"ב), ואולי המחבר רומז בכך לספר **חַרְדִּים**.

פירוש הבית השני

המשורר מתאר בבית זה את התשוקה החזקה אל ה'. נפשו חולת אהבה, והיא תתרפא בעזרת התגלות ה' אליה.

הביטויים "זיו העולם" ו"נועם זינך" (4-5) קשורים לפי הזוהר דווקא למתן תורה וללימוד התורה של עם ישראל: "בשעתא דקודשא בריך הוא יתב אורייתא לישראל נפק נהורא מההוא נעם ואתער ביה קודשא בריך הוא ומההוא נעם אבהיקו זיוון דכלהו עלמין".¹⁶¹ המדרש מקשר את המילים "חולת אהבה" עם ה"זיו" של בני ישראל: ה' נתן לישראל את התורה רק שבועות אחדים אחרי שעבוד מצרים, כי רק אז חזר אליהם ה"זיו" של בני חורין.¹⁶²

המליצה "נפשי חולת אהבתך" לקוחה משיר השירים: "סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני" (שיר השירים ב', ה), ובמדרש הפסוק מתפרש על לימוד התורה דווקא בזמן הגלות: "כי חולת אהבה אני... אמר רבי לוי לשעבר היתה פרוטה מצויה והיה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהן חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות" (שיר השירים רבה ב, א).¹⁶³ לימוד התורה של עם ישראל במאה ה-16 לקוי בגלל סבל הגלות, והמחבר מבקש בהמשך את גאולת ישראל כדי לשקם את הלימוד.

לימוד התורה הוא רפואת הנפש, ולכן גם הבקשה "אנא אל נא רפא נא לה" (5) היא על פי נוסח תפילת משה, שקיבל תורה מסיני: "ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה" (במדבר י"ב, יג).¹⁶⁴ הניסוח "שפחת עולם" (5)¹⁶⁵ לקוח מדין עבד עברי: "והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוּ לְעֹלָם" (שמות כ"א, ו); "ולקחת את המרצע ונתתה באָזְנוֹ וּבַדְלֶת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאֵף לְאַמְתְּךָ תַעֲשֶׂה כֵן" (דברים ט"ו, יז). לפי המדרש התחנך משה להיכנס לארץ ישראל ולהיות "עבד עולם" לישראל,¹⁶⁶ והשוואה זו (בשורה 6) מתאימה לתפילת משה (בשורה 5). המשורר אכן מכנה את עצמו "עבד" (2-1), אך מכיוון שמדובר פה בנשמה (בלשון נקבה), הניסוח הוא בלשון נקבה, כלומר "שפחת עולם".

פירוש הבית השלישי

בבית זה מבקש המשורר את רחמי ה' על עם ישראל, והוא נכסף "לקראות בתפארת עֲזֶיךָ".

¹⁶⁰ גם הניסוח "יערב" מזכיר את הברכה על לימוד התורה: "(ו)הערב נא ה' אֶל־לְהִינֵנוּ אֶת דְּבָרֵי תוֹרָתְךָ... (ברכות יא ע"ב).

¹⁶¹ זוהר שמות, פרשת בשלח, דף נו ע"ב. תרגום: "רבי חייא אמר: יש לנו מסורת, שבשעה שהקדוש ברוך הוא נתן את התורה לישראל, יצא אור מאותו נועם, והתער בו הקדוש ברוך הוא, ומאותו נועם יצא הזיו לכל העולם".

¹⁶² "כי חולת אהבה אני אמר ר' לוי משל לבן מלך שעמד מחליו אמר פדגונו ילך לו לאסכולי אמר המלך עדיין לא באה זיו של בני, והוא הולך לו לאסכולי אלא יתעדן בני שנים ושלשה חדשים במאכל ובמשתה, ואחר כך הוא הולך לאסכולי; כך כיון שיצאו ישראל ממצרים היו ראויין לקבל את התורה והיו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים. אמרו הקב"ה עדיין לא באן זיון של בני והן מקבלין את התורה, אלא יתעדנו בני שנים ושלשה חדשים בבאר ומן ובשלו ואחר כך מקבלין את התורה אימתי בחדש השלישי" (ילקוט שמעוני, יתרו, רמז רעא).

¹⁶³ וכך במקבילות: "כי חולת אהבה אני, אמר ר' יצחק לשעבר כשהייתה הפרוטה מצויה, היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה" (מסכת סופרים טז, ד); "ויכל דא למה כי חולת אהבה אני – בגלותא... (זוהר, פרשת שמיני, דף מ ע"א).

¹⁶⁴ גם ספרו ספר חרדים מבוסס על הפסוק "כל עצמותי תאמרנה... (תהלים ל"ה, ו), כי המצוות הן כנגד גוף האדם.

¹⁶⁵ בהרבה סידורים מופיע במקום "שפחת עולם" (5) – "שפחת עולם", ופולמוסים מעניינים השתלשלו בעקבות כך, אך בכתב ידו של המחבר ובדפוס ראשון של ספר חרדים כתוב "שפחת עולם". על תיקונים בשיר ראה ר' יהונתן הלוי אייבעשיטץ, אהל ברוך, לאדז תרצ"ג, עמ' 43: "עלה על דעת המו"ל שלאסבערג להדפיס את סדורו 'בית יעקב' כמנהג ספרד שנוהגים בו החסידים בפולין... ואני הייתי מגיה את הסדור ונכנס בלבי השטות להגיה בפיוט ידיד נפשי בשני מקומות על פי נוסח ישן שמצאתי, ונסחתי ירחם עם אהובך' תחת 'בן אהובך', ונסחתי 'והיתה לך שפחת עולם' תחת 'והיתה לך שמחת עולם'. מדי הגיע הסדור לידי החסידים צווחו ככרוכיא ואמרו: 'בא זה המגיה לשחק בנו ועשה את הנפש לשפחה' ועל פי רבם הה"ק מהר"ח (ר' חיים) מצאנו ז"ל נפסל הסדור. והייתי יכול לבוא על ידי זה לנוק לולא רבם נשא לי פנים והבטחתי כי בתם לבי עשיתי זאת... ובטובו בטל מיד את הפסול בתנאי שאשיב הנוסחה הנהוגה מכבר על מכוונה ומובן מעצמי שעשיתי כמצוותו" (מובא על ידי י' יעקבסון, נתיב בינה, חלק ב, עמ' 367, בשם נפתלי בן מנחם).

¹⁶⁶ "ואתחנן למה כדי שאכנס לארץ... א"ל משה, רבש"ע, אתה קראתני משה עבדי, ילא כן עבדי משה' (במדבר י"ב, ז), אני עבד ולויתן עבד, אני מתחנן לפניך... 'היכרות עמך ברית תקחנו לעבד עולם' (איוב מ, כח) ואני עבדך... (דברים רבה, פרשת ואתחנן, ד"ה 'ואתחנן למה').

המליצה **"יְהִימוּ רַחֲמֵיךָ"** (7) לקוחה מפרקי הנחמה של ירמיהו (ל"א, יט), שם מדובר בגלות ישראל, והניסוח **"בֶּן אוֹהֶבְךָ"**¹⁶⁷ מזכיר את הכינוי לעם ישראל היושב בארצו בטח: **"הֲלֹא אֶתָּה אֶל־לְהִינוּ הוֹרֶשֶׁת אֶת יִשְׂרָאֵל הָאֶרֶץ הַזֹּאת מִלְפָּנַי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְתִתְּנָה לְזָרַע אֲבָרְהָם אֶהְבֶּךָ לְעוֹלָם: וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ וַיִּבְנוּ לָךְ בָּהּ מִקְדָּשׁ לְשִׁמְךָ לְאִמֶּר"** (דברי הימים ב כ', ז-ח).

הכיסופים בלשון **"נִכְסְףְּ נִכְסְףְּ"** לקוחים מסיפור יעקב, אשר ביקש לחזור אל בית אביו לארץ ישראל: **"וַעֲתָה הֲלֹךְ הֲלַכְתָּ כִּי נִכְסְףְּ נִכְסַפְתָּה לְבֵית אָבִיךָ לָמָּה גִבַּתְּ אֶת אֱלֹהֵי"** (בראשית ל"א, ל); כך גם בפיוט מבקש המשורר שעם ישראל יחזור לבית אביו.

הבקשה **"לְרֹאוֹת בְּתַפְאֲרֶת עֲזֶךָ"** כוללת גם ציפייה להרמת קרן ישראל על פי הפסוק **"כִּי תַפְאֲרֶת עֲזָמוֹ אֶתָּה וַיִּבְרָצְנֶךָ תְּרוֹם קֶרְנֶנּוּ"** (תהלים פ"ט, יח), **"לְרֹאוֹת מֵהֵרָה בְּתַפְאֲרֶת עוֹזְךָ"** (תפילת עלינו).

הבקשות **"וְחוֹס נָא"** (7) ו**"חוֹשָׁה נָא"** (9) הן לשון נופל על לשון: הבקשה הראשונה לקוחה מתפילת תחנון (של שני וחמישי), והמשורר מבקש בה מה' שישמור על עמו ועל נחלתו: **"חֲמוֹל עַל עַמְּךָ וְרַחֵם עַל נַחֲלֶתְךָ חוֹסֵה נָא כִּרַב רַחֲמֵיךָ"**. גם המילים **"וְאֵל תִּתְּעַלֵּם"** (9) מבטאות בקשה מצד עם ישראל הנמצא בצרה, על פי מקורן כתפילה **"מַעֲיֵן הַמְּאוֹרֵעַ"** (בתענית ציבור): **"יַחֲיד בְּתַעֲנִית צִיבּוֹר צְרִיךְ לְהִזְכִּיר מַעֲיֵן הַמְּאוֹרֵעַ... עֵינֵינוּ ה' עֵינֵינוּ בַּעַת וּבַעוֹנָה הַזֹּאת כִּי בַצָּרָה גְדוֹלָה אֲנַחְנוּ אֵל תִּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ וְאֵל תִּתְּעַלֵּם מִתַּחַנְתָּנוּ"**¹⁶⁸ כי אתה ה' עונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת מצוקה ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יוציאם ברוך אתה ה' עונה בעת צרה" (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג; ח, א); תחושת הגלות אפוא מעיקה על המשורר, והוא מבקש מאת בוראו גאולה מהירה. המילים **"חוֹשָׁה נָא"** (9) הן בקשה לעזרה דחופה מצד ה' על פי תהלים ע"ב, ו: **"אֶל־לְהִים לְהַצִּילֵנִי ה' לְעֲזָרְתִּי חוֹשָׁה... וְאֲנִי עֲנִי וְאֲבִיוֹן אֶל־לְהִים חוֹשָׁה לִי עֲזָרִי וּמְפַלְטִי אֶתָּה ה' אֵל תִּפְאַחֲרֵי"**¹⁶⁹.

פירוש הבית הרביעי

בבית האחרון מבקש המשורר את התגלות ה', אשר תביא אותו לידי שמחת הגאולה; יש לשון נופל על לשון בבקשות אלו: התגלות ה' (**"הַגְּלָה נָא"**) תביא לשמחת הגאולה (**"נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בְּךָ"**).

הבקשה **"וּפְרֹשׁ, חֲבִיב, עָלַי אֶת סִפְתַּי שְׁלוֹמְךָ"** (10) לקוחה מתפילת מעריב של שבת, אשר מסתיימת בתפילה לשלום ירושלים. גם המשורר מתייחס בבית זה לירושלים.

התוספת **"חֲבִיב"** מתפרשת על פי דרישתו של המחבר לקיים את המצוות מתוך חביבות (הקדמה ל**"ספר חרדים"**)¹⁷⁰ אות ט', **"חֲבִיבָה מִצְוֵה בִשְׁעֵתָה"**, (ועוד).

נראה שהמילים **"סִפְתַּי שְׁלוֹמְךָ"** משקפות את תולדות המחבר ואת פעילות חייו, שכן רבי אלעזר יסד בצפת את החברה הקדושה בשם **"סוכת שלום"** כדי למשוך דרכה בעלי תשובה.¹⁷⁰ בפעילותו התורנית במסגרת **"סוכת שלום"** הוא ביקש להרבות שלום בעם ישראל, אשר לו תפקיד חשוב בבניין ירושלים ובתהליך הגאולה.¹⁷¹ הוא מונה את המצווה **"לרדוף אחר השלום"** (פרק ח'), ובדברי כיבושין הוא משתמש בניסוח **"סוכת שלום"**: **"בן אדם סוכת שלום פרוס על ראשך וביתך בכל עז ותקף והלכת בדרכיו דכתיב 'עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמְרוֹמָיו' (איוב כ"ה, ב) ופירש בזוהר מדכתיב עושה ולא עשה שתמיד עושה – לכן גם אתה תמיד תעשה שלום כמותו"** (פרק ס"ו, אות ק"א).

¹⁶⁷ הגרסה **"בֶּן אוֹהֶבְךָ"** מופיעה בסידורים מאוחרים, אך בכתב יד של המחבר ובדפוס הראשון מופיע **"בֶּן אוֹהֶבְךָ"**, ונוסח זה מתקבל על הדעת, כי המחבר של **"ידיד נפש"** הוא אוהב ("בקשה על הייחוד וחשק האהבה"), ולא מתאים שיכנה את עצמו **"בן אוהבך"**, וגם הפסוק בישעיהו תומך בגרסה זו: **"וְאֶתָּה יִשְׂרָאֵל עֲבָדִי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ זָרַע אֲבָרְהָם אֶהְבִּי"** – ישעיהו מ"א, ח.

¹⁶⁸ על פי הפסוק: **"הֲאִזְיִנָּה אֱלֹהִים תִּפְלְתִי וְאֵל תִּתְּעַלֵּם מִתַּחַנְתִּי"** (תהלים נ"ה, ב).

¹⁶⁹ **"דרך החושק לקרוא לתשוקתו – לבבִי לומר, כי כל מחשבות לבו לעשות כל שלבה חפץ ולבבו ולבבה באהבה נקשרו, וכן קורא ליוצרו אוהבו הנאמן לו שנאמר 'צור לבבי וחלקי א-להים לעולם' (תהלים ע"ג, כו)... וכן דרך החושק לקרוא לתשוקתו 'נפשי לומר, כי קשה לפרוש ממנה כפרישת נפשו מגופו, כי מיד ימות, וכן האוהב הנאמן ליוצרו קורא לו 'נפשי'..." (ספר חרדים, פרק ט', אות ח').**

¹⁷⁰ ראה למעלה בתולדות המחבר, ובספרו של יהושע בר-יוסף, **סוכת שלום**, תל אביב תשמ"ח.

¹⁷¹ ראה ציטוט מחיבוריו למעלה בתולדות המחבר.

המילים "תִּיאִיר אֶרֶץ מְכַבֹּדָךְ" (11) לקוחות מהפסוק בספר יחזקאל (מ"ג, ב), המתאר את התגלות ה' בירושלים בזמן הגאולה: "וְהָיָה כְבוֹד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא מִדְּרָגְתְּ הַקְּדִים וְקוּלוֹ קָקוּל מִים רַבִּים וְהָאֶרֶץ הָאֵיִרָה מְכַבְּדוֹ"¹⁷².

המילים "נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בְּךָ" בסוף הפיוט לקוחות הן מתיאור שמחת הגאולה (ישעיהו כ"ה, ט) והן מתיאור אהבת ה' בשיר השירים (א', ד), אשר עליו מבוססים מושגי יסוד בפתיחת הפיוט ובחתימתו: "מִשְׁכְּנֵי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה הֵבִיאֵנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בְּךָ נִזְכְּרָה דְדִיךָ מֵיַיִן מִיִּשְׁרָיִם אֶהְבֹּד"¹⁷³. בפיוט "ידיד נפש" ישנו כאן מעבר ללשון רבים, אף על פי שיש במקרא פסוקים דומים בלשון יחיד,¹⁷⁴ כי המשורר הצטרף לאורך הפיוט לחסידים אחרים העוסקים בשירי ידודות¹⁷⁴ והוא מתפלל עמם לגאולת ישראל ולישועת כל הארץ. אך לבסוף הוא חוזר למוקד האישי, וחותרם בו את הפיוט: "וְחִנְנֵנִי כִימֵי עוֹלָם" (12).

הפיוט מסתיים בבקשת המשורר לגאולת ישראל ולבניין ירושלים, ושתי הצלעות של השורה האחרונה (12) מבוססות על שני פסוקים במקרא: בצלע הראשונה הוא מבקש לגאול את ירושלים על פי הפסוק "אַתָּה תִּקְוֶה תִּקְוֶה תִּקְוֶה צִיּוֹן כִּי עַתָּה לְחִנְנֶה כִּי בָּא מוֹעֵד" (תהלים ק"ב, יד).¹⁷⁵ בצלע השנייה הוא מתפלל להחזרת העבודה ומלכות בית דוד לירושלים: "וְעָרְבָה לָהּ מְנַחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם כִּימֵי עוֹלָם וְכִשְׁנֵים קְדָמְנֵי" (מלאכי ג', ד), "בַּיּוֹם הַהוּא אֶקִּים אֶת סֵבֶת דְּוִיד הַנְּפֹלֶת וְגִדְרָתִי אֶת פְּרָצִיקָהּ וְהִרְסֵתִיו אֶקִּים וּבְנֵיתֶיהָ כִּימֵי עוֹלָם: לְמַעַן יִירָשׁוּ אֶת שְׂאֵרֵי אֲדוֹם וְכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עֲלֵיהֶם נָאִם ה' עֲשֵׂה זֹאת" (עמוס ט', יא-יב).

דברי סיום

בפיוט "ידיד נפש" באה לידי ביטוי השקפת עולמו של המחבר רבי אלעזר אזקרי, מגדולי הרבנים בצפת במאה ה-16. הוא עסק בפירוש התלמוד הירושלמי, המדרש והקבלה. בפעילותו הציבורית הוא השתדל לעורר את המוני ישראל לתשובה ולדבקות בה', ולשם כך הקים את החברה הקדושה "סוכת שלום" וחיבר את ספר חרדים, הכולל שירי ידודות לה'. בפיוטו "ידיד נפש" הוא שילב מקורות מן המקרא, מספרות חז"ל ומן הזוהר,¹⁷⁶ ואפשר לזהות בו מקורות מרבדים שונים. לדבריו, הדבקות בה' תביא לידי תיקון המידות ותיקון העולם, ועל ידי כך לשיבת עם ישראל לארצו ולגאולת ישראל. הפיוט "ידיד נפש" התקבל בתפוצות ישראל ונהוג לאומרו בקבלת שבת ובסעודה שלישית.

שאלות לחזרה ולעיון

1. מה ידוע על מחבר הפיוט, וכיצד משתקפים חייו ומשנתו העיונית בפיוט "ידיד נפש"?
2. מה המבנה והתוכן של ארבעת הבתים של "ידיד נפש"?
3. בחר שתי מליצות בפיוט וציין את מקורן. פרט את משמעותן המיוחדת בפיוט על פי המקורות שהובאו לעיל.

¹⁷² בשיר "אומר שירה לפני יוצרי", המופיע בספר חרדים ליד "ידיד נפש", המחבר מצטט מהפסוק בספר יחזקאל: "עוטה אורה והוא נשגב לבדו. והארץ האירה מכבודו. זיו שכינה אשרי הבא לסודה".

¹⁷³ "אֵגִילָה וְאֶשְׂמָחָה בְּחֶסֶדְךָ אֲשֶׁר רָאִיתָ אֶת עֵינַי יִדְעָתָ בְּצִרּוֹת נַפְשִׁי" (תהלים ל"א, ח).

¹⁷⁴ ואולי עקב כך הוא מעדיף את הפסוק משיר השירים ומספר ישעיהו המדברים בלשון רבים.

¹⁷⁵ המחבר מזכיר פסוק זה גם בהקדמתו לספר חרדים.

¹⁷⁶ ייתכן שאפשר למצוא רמזים קבליים בפיוט, המזכירים את שלושת האבות ואת מלכות ה': הביטוי "נכסוף נכסף" בבית השלישי (שורה 8) לקוח מסיפור יעקב, והניסוח "תפארת עזך" (שורה 8) מתאים לספירת "תפארת" המיוחסת ליעקב. בבית הראשון יש רמזים לאברהם, המכונה "ידיד" (מנחות נג ע"א-ע"ב), ואברהם היה הראשון שהכיר את בוראו ונמשך אל רצונו (עם זה בבית השני לא מצאנו רמזים ליצחק או לספירת "גבורה"). בבית האחרון נרמזת ספירת "מלכות" במילים "תאיר ארץ מכבודך", כי הביטויים "ארץ" ו"כבוד ה'" משמשים לעתים כשמות נרדפים לספירת "מלכות" (בשם הרב יונתן גרוסמן, אלון שבות).

א. המקורות לקבלת שבת ולשיר "לכה דודי" (← א.).

המקורות בתלמוד

במסכת שבת קי"ט ע"א מסופר על ההכנות השונות של רבי חנינא ורבי ינאי לקראת השבת: רבי חנינא עסק בהכנת האדם לצאת לקראת שבת המלכה ולקבל עליו עול "מלכות" שמים ("בואן ונצא לקראת שבת המלכה"), אך רבי ינאי מזמין את השבת כ"כלה" לבוא ולהתחבר עם ישראל ("בואני כלה בואי כלה"). הם מציגים, אם כן, שתי תפישות שונות של קבלת השבת.¹⁷⁷

במקור המקביל במסכת בבא קמא ל"ב ע"א-ע"ב מדובר על נזקים של הליכה מהירה בערב שבת עקב הכנות לקראת השבת. לפי רש"י והרמב"ם דומה יציאתו של רבי חנינא לקראת השבת לקבלת פני המלך, אשר לפי רבנו חננאל [המאה העשירית] היה מלווה בריקודים של מצווה ("מאי ברשות פירוש ברשות מצווה"). התעטפותו של רבי חנינא בבגדים נאים לכבוד השבת עשתה כנראה רושם גדול בעיני תלמידיו, וכשרבי יוחנן שמע על מותו של רבו חנינא, הוא לבש בגדי שבת יקרים וקרעם.¹⁷⁸ אך לפי הרמב"ם לא מדובר על ריקודים, והוא מסביר את שתי הסוגיות בדרך אחרת: קיים חיוב כללי של "כבוד" שבת דהיינו שמתעטף "בציצית ויושב בכובד ראש מייחל להקבלת פני השבת". בניגוד לריקודים של מצווה (לפי פירוש רבנו חננאל), מדגיש הרמב"ם על פי שיטתו את "כובד הראש" של קבלת השבת.¹⁷⁹ לפי הרמב"ם הסוגיה במסכת שבת לא דנה כלל במעשה מצווה של קבלת שבת, ולכן גם הסוגיה במסכת בבא קמא מתייחסת לפי פירושו לנזקים שנגרמים עקב הליכה מהירה בערב שבת "כדי שלא תכנס השבת והוא אינו פנוי".

בכל אופן, לפי כל הראשונים אין נוסח תפילה קבוע או מעשה מצווה מוגדר של "קבלת שבת", וגם בפסקי הרא"ש (שבת פט"ז, ה'), בטור ובשולחן ערוך (או"ח סי' רס"ב ס"ג) מובאים דברי רבי חנינא ורבי ינאי בהקשר של מנהג טוב: "ילבש בגדיו הנאים וישמח בביאת שבת כיוצא לקראת המלך וכיוצא לקראת חתן וכלה דרבי חנינא מעטף וקאי בפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא ר' ינאי אומר בואי כלה בואי כלה". עד לתקופתם של מקובלי צפת לא הייתה תפילה קבועה של "קבלת שבת";¹⁸⁰ תפילת מעריב (תוספות) או הדלקת הנרות (בה"ג) נחשבה מבחינה הלכתית כהתחלה של קדושת השבת (ראה בית יוסף שם).

ב. המבנה של קבלת שבת (← ב.).

קבלת שבת בסידורנו מורכבת מששה מזמורי תהלים (צ"ה-צ"ט, ק') לפני השיר "לכה דודי" ולאחריו שני מזמורים (צ"ב-צ"ג). בולטת המקבילה בין ששת ימי חול (ששה מזמורי תהלים), קבלת השבת

¹⁷⁷ הבדל זה מובא כבר במהרש"א בבא קמא ל"ב ע"א.
¹⁷⁸ ירושלמי בבא מציעא פ"ב הי"א: "ידע רבי יוחנן דהוא רבי חנינא שלח ואייתי מאנין טבין דשובתא ובזעון", ובדומה בבבלי מועד קטן כ"ד ע"א: "אמרו ליה לרבי יוחנן נח נפשיה דרבי חנינא קרע עליה תליסר אצטלי מלתא אמר אזיל גברא דהוה מסתפינא מיניה".

¹⁷⁹ הרמב"ם לשיטתו ש"כבוד" הוא דווקא "כובד ראש": "כל מי שיושב לפני ספר תורה ישב בכובד ראש באימה ופחד, שהוא העד הנאמן לכל באי עולם שנאמר והיה שם בך לעד, ויכבדתו כפי כחו..." (הלי תפילין ומזוזה וספר תורה פ"י הי"א); "כל בית דין של ישראל שהוא הגון שכינה עמהם, לפיכך צריכין הדיינים לישב באימה ויראה ועטיפה וכובד ראש ואסור להקל ראש או לשחק או לספר בשיחה בטלה בבית דין אלא בדברי תורה וחכמה" (הלי סנהדרין פ"ג ה"ז), ואכמ"ל.

¹⁸⁰ בסידורים ובפירושים של הגאונים, אבודרהם ועוד אין אזכור של קבלת שבת.

בערב שבת עם חשכה (השיר "לכה דודי")¹⁸¹ ויום שבת קודש ("מזמור שיר ליום השבת") עם מזמור צ"ג, המתאר את "מלכות" ה' של "שבת המלכה": "ה' מלך גאות לבש...".¹⁸² מלכות ה' היא נושא מרכזי של "קבלת השבת". "לכה דודי" משלב בדרך אומנותית את מקורות הגמרא עם פרשנות מקורית של מקובלי צפת. בטבלה א. וב. מסומנות בצבעים שונים המקבילות בין מקורות התלמוד (א.) ובין נוסח "קבלת שבת" בסידורנו (ב.).

ג. "קבלת שבת" והמקובלים של צפת¹⁸³ (← ג.)

מקובלי צפת פעלו בדורות שלאחר גלות ספרד [1492] שעה שארץ ישראל היתה תחת שלטון זר. העמקה בלימוד התורה ובתורת הנסתר, שאיפה להתחבר להקב"ה, ציפייה לישועה וכיסופים לגאולה תופסים מקום חשוב במשנתם. עצם ההתחברות להקב"ה כשלעצמה מהווה שלב חשוב של גאולת הנפש - ממש כלשון הפסוק המשובץ בשיר "לכה דודי": "קַרְבָּה אֶל נַפְשִׁי גְאֹלָה לְמַעַן אֵיבִי פְּדִינִי" (תהלים ס"ט, יט). מקובלי צפת עסקו בהכנה נפשית לפני קיום המצוות, ובעקבות כך הם נהגו לקבל את השבת בשדות מתוך שמחה של מצווה, בשירה ובריקוד (וזה ע"פ פירוש רבנו חננאל). **רבי שלמה הלוי אלקבץ** [1505-1584, ראה למטה על "לכה דודי"] חיבר את השיר "לכה דודי" (נדפס לראשונה בשנת 1584). גיסו ותלמידו **רבי משה קורדובירו** [1522-1570] תיקן את אמירת המזמורים של "קבלת שבת" כחלק של "קבלת שבת".

גדול המקובלים **רבי יצחק לוריא, האריז"ל** [1534-1572], הכיר את רבי שלמה הלוי אלקבץ, שהיה רבו, והעריך אותו מאוד. הוא קיבל את השיר "לכה דודי" כחלק מקבלת שבת. בעקבות כך זכה סדר "קבלת שבת" תוך זמן קצר להפצה מהירה ורחבה בכל קהילות ישראל באשכנז ובספרד. "וכן רבים פה ירושלים תוב"ב מחזיקים במנהג הקדמונים ויוצאים מחוץ לעיר השדה ... ועושים סדר קבלת שבת שם",¹⁸⁴ "סדר קבלת שבת שנוהגים בו חדשים מקרוב באו הוא מנהג יפה וטוב ... ולומר המזמורים והשיר בבית הכנסת".¹⁸⁵ אך כיוון שמקורו בתורת הקבלה, היו גם מעוררים ומתנגדים למנהג זה; ואפילו רבי יוסף קארו, אשר העריץ את רבי שלמה הלוי אלקבץ,¹⁸⁶ לא רצה לקבוע להלכה לכל קהילות ישראל את אמירת "לכה דודי" כחלק מקבלת שבת, שכן אמירת "מזמור שיר ליום השבת" נחשבת כבר כקבלת השבת.¹⁸⁷ הרמ"א חלק אף על אמירת מזמורים: "במדינות אלה אין נוהגים לומר מזמור בכניסת השבת לכן עניית ברכו הוי קבלת שבת" (דרכי משה רס"א ב). אך מאוחר יותר זכה סדר "קבלת שבת" לתוקף הלכתי.¹⁸⁸ ייתכן שהמנהג שהחזן לא עומד בזמן קבלת שבת במקומו הרגיל אלא על הבימה, ורק אחר כך הוא עובר לפני התיבה לתפילת מעריב, אף הוא משקף התנגדות מסויימת לאמירת סדר קבלת שבת.¹⁸⁹

¹⁸¹ תפילת "אנא בכח..." לפני "לכה דודי", הנאמרת בקצת קהילות ישראל, מתארת את קבלת עול מלכות שמים והשגחת ה' על עמו ישראל.

¹⁸² ס"ה הפסוקים של ששה מזמורים אלה הם כנגד גימטריא של אדני"י, כי מדובר בהם על קבלת עול מלכות שמים, דהיינו "אדנות" ה' על הבריאה.

¹⁸³ ראה יצחק יוסף כהן, 'סדר קבלת שבת ופזמון לכה דודי' בתוך ספרו מקורות וקורות, ירושלים תשמ"ב, עמוד 74-106.

¹⁸⁴ ספר "חמדת ימים" חלק א', עמוד מ"ד.

¹⁸⁵ שו"ת יוסף אומץ סי' תקפ"ח, שנת 1630.

¹⁸⁶ בשו"ת "אבקת רוכל" סימן נ"א רבי יוסף קארו קורא לרבי שלמה הלוי אלקבץ בתארים "מאור ישראל וקדושו עטרת בני הגולה".

¹⁸⁷ "מכי אמר מזמור דשבת קבליה לשבת עליה" (או"ח סי' רס"א בית יוסף וכך פסק בשו"ע שם ס"ד) בלי הזכרת השיר "לכה דודי".

¹⁸⁸ וכך פסק במשנה ברורה סי' רס"א סקל"א: "במקומות שנוהגין לומר לכה דודי ומסיימין בואי כלה הוי קבלת שבת ממש".

¹⁸⁹ דבר שהוסבר גם בדרך הפוכה: עקב חשיבותה עומד החזן בתפילת "קבלת שבת" על הבימה כמו בקריאת התורה.

א. היחידה הספרותית של מזמורים צ"ה-ק' (א. בתרשים)¹⁹⁰

פרק צ"ה הוא הפתיחה של כל היחידה. בפתיחה זו יש פנייה לעם ישראל בציווי "היום אם בקולו תשמעוני" (צ"ה, ח) המלווה בדברי תוכחה מתולדות עם ישראל במדבר (צ"ה, ט-יא). היחס ההדוק בין ה' לישראל ("כי הוא א-להינו ונאנחנו עם מרעיתו וצאן גדו") מלווה בתנאי של "היום אם בקולו תשמעוני".¹⁹¹

פרק ק' הוא החתימה של כל היחידה, ויש בו מקבילות לשוניות רבות לפרק צ"ה (בצבע אדום). פרק ק' פונה אל "כל הארץ", כדי שכל העמים יכירו וידעו כי "ה' הוא א-להים".¹⁹² כל העמים מוזמנים לבוא אל "שערי בְּתוּדָה" (ק', ד), בניגוד לפרק צ"ה, שבו רק עם ישראל "מקדמים" את פני ה' בתודה. תפקידו הסופי של עם ישראל הוא להביא את "כל הארץ" לידי ההכרה שה' הוא הא-לוהים וישראל הוא עם בחירו. בהקשר זה לא שייכים ציווי ודברי תוכחה לעם ישראל כמו בפרק צ"ה. בשלב זה כל העמים עומדים להכיר במלכות ה' ובבחירת ישראל עמו.

הפתיחה "לכו ... נקדמה פניו..." (צ"ה, א-ב) היא קריאה אל ישראל להתחבר ולהתקרב ביחד לה' ולקדם את פניו בתודה (הקריאה על פי רוב בגוף ראשון רבים). לעומת זאת מזמין פרק ק' את "כל הארץ" לעבור בשערי המקדש ולהיכנס לחצרות ה': "באו לפניו בְּרִנָּה ... באו שערי בְּתוּדָה..." (קריאה בגוף שני רבים).

בין הפתיחה לחתימה יש שני מזמורי עמים (פרק צ"ו-צ"ז) ושני מזמורי עם ישראל (פרק צ"ח-צ"ט) הבנויים במבנה דומה ויש בהם מקבילות רבות (בצבע כחול): שני החלקים פותחים בקריאה "שירו לה' שיר חדש", והמזמור הראשון בכל אחד מצמד המזמורים חותם בפסוק כמעט זהה. המזמור השני בכל צמד פותח בהכרזה "ה' מלך" וחותם במילה "קדשו". המקבילות מראות את הגישה הדומה כלפי מלכות ה' של ישראל והעמים ואת המשותף ביניהם – בבחינת "כי אז אֶהְפֶּךְ אֶל עַמִּים שָׁפָה בְּרוּחַ לְקִרְאָ כָּל־שָׂם ה' לְעַבְדוֹ שָׂכֵם אַחַד" (צפניה ג', ט).

במזמורי העמים נזכרות שמחת ציון ובנות יהודה באופן שולי, כדי להמחיש "כי אֲתָה ה' עֲלִיּוֹן עַל כָּל הָאָרֶץ מֵאֵד נְעֻלֶיךָ עַל כָּל אֶ-לֹהִים" (צ"ז, ח-ט).¹⁹³ לעומת זאת במזמורי עם ישראל מפורטים חסדי ה' לעם ישראל (צ"ח, ג), מלכות ה' תתגלה בציון (צ"ט, ב) וקדושת ה' בהר קודשו בירושלים (צ"ט, ט). הפנייה אל ה' מבחינה באופן עקבי בין "א-להים" ובין "א-להינו" (מסומן בצבע ירוק בטקסט ובכותרת לפרקים): במזמורי העמים פונה המשורר אל ה' בכינוי הכללי "א-להים" בהדגישו את עליונות ה' "על כל א-להים" (צ"ו, ד; צ"ז, ט) ואת אפסותם של "האלילים" (צ"ו, ה; צ"ז, ז). במזמורי עם ישראל הפנייה אל ה' היא בכינוי המיוחד לעם ישראל "א-להינו" (חמש פעמים). בפרק הפתיחה משולבות שתי הגישות הדתיות: בתחילה מכיר המשורר את ה' כבורא העולם "כי א-ל גדול ה' ומלך גדול על כל א-להים" (צ"ה, ג), ורק בשלב מאוחר יותר מזדהה המשורר עם הקשר ההדוק בין עם ישראל ובין ה': "כי הוא א-להינו ונאנחנו עם מרעיתו וצאן גדו" (צ"ה, ז).

¹⁹⁰ ראה: יעקב בזק, **מזמורי תהלים בתפילות שבת**, ירושלים תשנ"א, עמ' 41-113; יעקב ליכט, "קבוצה של מזמורים לכבוד מלכות ה' (מזמור צ"ה-ק)", **קריית ספר** (תשט"ו), עמ' 157-166.
¹⁹¹ הרעיון של פסוק זה בניסוחים שונים נמצא כבר באזהרות רבות בתורה: "וַיַּדְבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הִסְכַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נְהִייתָ לְעַם לֵה' אֶ-לֹהֵיךָ: וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֶ-לֹהֵיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת מִצְוֹתָיו וְאֵת חֻקָּיו אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם" (דברים כ"ז, ט-י; ראה גם דברים כ"ח, א, טו; ל', ח). ולא "כי הוא א-להינו" כמו בפרק צ"ה, ז.
¹⁹² הניסוח "עליון" מזכיר את הופעתו הראשונה בספר בראשית י"ד, יח-כב. ראה גם תהלים מ"ז, ג ובספרו של מאיר
¹⁹³ וייס, **מקראות כוונתם**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 182-195.

ב. המזמורים של קבלת שבת (צ"ה-צ"ט, כ"ט) ומזמור ק' בתפילת שחרית (ב. ב.)¹⁹⁴

המזמורים צ"ה-צ"ט נבחרו לקבלת שבת, ולכאורה פלא הוא למה הושמט פרק ק' כחתימה של יחידה ספרותית זו והוחלף בפרק כ"ט. מזמור ק' התקבל בפסוקי דזמרה, אך לא נאמר בשבתות ובחגים¹⁹⁵ – וזה בניגוד בולט לשאר הפרקים שביחידה הספרותית הזאת, אשר נבחרו דווקא לקבלת השבת. לדעתנו, אפשר ליישב תמיהה זו בפשטות על פי עיון במזמורים אלו ובהקשרם בספר תהלים ובתפילות השבת: בספר תהלים שיאה של היחידה הספרותית הוא צירוף כל הארץ לעבודת ה' (פרק ק'). בניגוד לכך מציינת תפילת "קבלת שבת" את הקשר ההדוק בין עם ישראל לה', הנמשל לידידות בין הדוד לכלתו (ראה פיוט "לכה דודי"). התפילה היא הכנה לקראת קבלת השבת "תוך אמוני עם סגולה"¹⁹⁶ והשראת השכינה בעם ישראל היא השיא. מזמור כ"ט מתאר את התגלות ה', הישרדות עם ישראל וברכת ה' לעמו ישראל, ונושאים אלו מתאימים היטב לתפילת קבלת שבת. בעקבות כך הוכנס מזמור כ"ט, הדומה לתהלים צ"ו, ז-ט (המקבילות מסומנות בצבע אפור), וממשיך אותם כביכול כשיא של תפילת קבלת שבת. הפסוקים האחרונים של מזמור צ"ט וכל מזמור כ"ט נאמרים גם בהוצאה ובהכנסה של ספר תורה (בשבת), כי הם מבטאים את החיבה בין ישראל לקב"ה. בפסוקי דזמרה אנו מהללים את ה' כבורא העולם; "כל הארץ" וכל הבריאה מצטרפת לעבודת ה', וייעודו של עם ישראל הוא להוביל את כל העמים לעבודת ה'.¹⁹⁷

שאלות לחזרה ולעיון

1. מה המבנה של המזמורים צ"ה-ק' ומה ההוכחות הספרותיות לחלוקה זו?
2. מזמורים צ"ו-צ"ז דומים למזמור צ"ח-צ"ט – מה המסרים של שתי היחידות, מה הדימיון ומה ההבדלים?
3. מזמורים צ"ה-ק' דומים – מה המסרים של שתי היחידות, מה הדימיון ומה ההבדלים?
4. למה מזמור כ"ט מחליף בקבלת שבת את מזמור ק'? היכן בסידור מופיע מזמור ק' ולמה?

¹⁹⁴ יש לקפל את תחתית העמוד ממול על פי ההוראות שמאחוריו, "ולהחליף" את פרק ק' בפרק כ"ט. הסבר אחר ראה בטור, אורח חיים, סימן רפא: "ובאשכנז אין אומרים מזמור לתודה בשבת לפי שאין תודה קרבה בשבת ואינו טעם של עיקר", וראה גם בטור, סימן נ"א.

¹⁹⁶ הפסוקים האחרונים של מזמור צ"ח נאמרים גם לאחר הוצאת ספר תורה לפני קריאת התורה, כי הם מציינים את קבלת השכינה בעם ישראל.

¹⁹⁷ מעלתו של מזמור לתודה כחזון העתיד מתבטא גם בספרות ההלכה: "מזמור לתודה יש לאומרה בניגונה שכל השירות עתידות ליבטל חוץ ממזמור לתודה" (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן נא, סעיף עט), "ויש מקומות שאומרים מזמור לתודה בר"ה ויה"כ משום דכתיב בו הריעו לדי' כל הארץ" (משנה ברורה שם, בשם מגן אברהם, אורח חיים, סימן נא, סעיף קטן י).

השיר "לכה דודי" של רבי שלמה אלקבץ עומד במרכז של תפילת "קבלת שבת". נתייחס בניחותו למחבר ולתקופתו (א.), למבנה השיר ולרעיונות מנחים של "לכה דודי" (ב.), ולבסוף לפירוש המילים והעניין כקריאה צמודה.¹⁹⁸

א. רבי שלמה בן משה הלוי אלקבץ [1505-1584] - המחבר ותקופתו

רבי שלמה אלקבץ [רש"א], מחברו של השיר "לכה דודי", היה מגדולי המקובלים בצפת. הוא נולד בשאלוניקי לאביו רבי משה, שהיה ממגורשי ספרד, למד אצל רבי יוסף טייטאצק בעירו (1465-1546), בעל הלכה ומקובל בשאלוניקי.¹⁹⁹ בשנת 1517 השתלטה תורכיה על מצרים ועל ארץ ישראל, וכך יהודים תושבי תורכיה יכלו לעלות ולהתיישב בארץ ישראל. בשנת 1529 רש"א עלה ארצה, ובשנת 1535 הוא התיישב בצפת. בשנת 1546 פקדה רעידת אדמה קשה את ארץ ישראל. רש"א היה גיסו ורבו של המקובל רבי משה קורדובירו [1522-1570]. רבי יוסף קארו [1488-1575], מחברו של פירוש "בית יוסף" על הטור ושל "שולחן ערוך", העריך מאוד את רש"א. רש"א חיבר פירושים על התנ"ך,²⁰⁰ מספר תפילות²⁰¹ ופירושים על התפילות.²⁰² בקיאותו במקרא, בספרות חז"ל והקבלה ניכרת בחיבוריו ובשיריו. רש"א נהג להשתטח על קברי צדיקים ולהתבודד בחיק הטבע. הוא היה בין הראשונים לקבל את השבת בשדות וחיבר את הפיוט "לכה דודי" בערך בשנת 1548; מהר מאוד התקבל הפיוט בכל תפוצות ישראל. בשיר משתקפת תקופת הגלות של מגורשי ספרד, תקופת השמד והרדיפות של עם ישראל ("עמק הבכא", "המהפכה"),²⁰³ אך היסורים מתפרשים כ"חבלי משיח". העלייה לארץ ישראל כמקום התגלות השכינה היא ביטוי של הצפייה המתמדת לבניין ירושלים ולגאולת ישראל בארצו. דווקא בתקופה זאת של צרות מדיניות רבות יש חשיבות רבה לציפייה בישועה; אף בהעדר סימני הגאולה המדינית, עצם האמונה והציפייה לישועה ה' היא הנותנת כח לעמוד ולהתקיים בתקופות קשות של שמד ורדיפות, ובכך קיימת "גאולת הנפש": "קְרָבָה אֶל נַפְשִׁי גְאֻלָּה לְמַעַן אֵיבִי פְדִינִי" (תהלים ס"ט, יט) (וראה למטה בפירוש הבית הרביעי).

ב. מבנה השיר ורעיונות מנחים של "לכה דודי"

(1) הצורה הספרותית

השיר מורכב מפזמון בן שתי שורות, ומתשעה בתים בני ארבע שורות. שמו של המשורר "שלמה הלוי" מונצח כאקרוסטיכון באותיות הראשונות של שמונת הבתים. בכל בית יש חרוז אחיד בשלוש השורות הראשונות, והשורה הרביעית של כל בית מסתיימת בחרוז "לה" - כמו שני החרוזים של הפזמון "לְכָה דוֹדִי לְקְרֵאת כֹּל-לָהּ, פְּנֵי שַׁבַּת נִקְבְּ-לָהּ", וכך נוצר רצף של כל בית עם הפזמון. רק בבית האחרון גם כל ארבע הצלעות של הבית מסתיימות בחרוז "לה", ללמדנו שלאחר ההצהרות החוזרות לצאת לקראת השבת (= פזמון) וברכת השלום של קבלת השבת "תוֹךְ אֲמוּנִי עִם סִגְלָה" (= בית ט) - נוצרה התאחדות של הַכֹּלָה עִם בְּעֵלָה בְּשִׁמְחָה וּבְצִהְלָה; הן

¹⁹⁸ רבות למדתי מספרו של פרופ' ראובן קימלמן "לכה דודי וקבלת שבת – המשמעות המיסטית", ירושלים, מאגנס, תשס"ג ומההפניות שם.

¹⁹⁹ ראה שו"ת "אבקת רוכל" סימן נ"א.

²⁰⁰ "אילת אהבים" פירוש על שיר השירים (1552), "שורש ישי" פירוש על מגילת רות (1566), "מנות הלוי" על מגילת אסתר (1585), "דברי שלמה" על נביאים, "נעים זמירות" על תהלים, "פצעי איוב" על ספר איוב; ספרים בתורת הקבלה: "אוצר נחמד", "אמרות טהורות", ועוד.

²⁰¹ "סוכת שלום", "עבותות אהבה", "שומר אמונים", ועוד.

²⁰² "אפריון שלמה", "בית ה'", "בית תפילה", ופירוש "ברית הלוי" על הגדה של פסח.

²⁰³ ראה למטה בפירוש.

מבחינת התוכן והן מבחינת הצורה הספורותית של השיר כולו יש כאן ייחוד של הכֵּלָה עם בְּעֵלָה, והרי ה"כלה" של תחילת השיר נהייתה עכשיו "עֲטָרַת בְּעֵלָה".

(2) מבנה השיר "לכה דודי": השבת (בית א, ב, ט) וגאולת ישראל (בית ג-ח)

באומנות רבה מצליח רש"א לשלב ברעיון של "קבלת השבת" פסוקים מהמקרא, מקורות חז"ל והזוהר, אשר משקפים את משנת המחבר על גאולת ישראל ואומות העולם.²⁰⁴ מהלך הרעיונות חשוב מאוד להבנת השיר כולו על פי השקפת עולמו של המחבר:

רק שני הבתים הראשונים והבית האחרון מתייחסים לשבת, שאר הבתים מוקדשים לתהליך הגאולה של עם ישראל, אך יש רצף רעיוני לאורך כל תשעת הבתים של השיר, ובסוף שני הנושאים משתלבים באופן הרמוני: שמירת השבת נאמרה בסיני כיעוד לייחוד השם לעיני כל העמים (בית א), ולכן אנו מזדרזים היום לקבל ולשמור את השבת (בית ב); כדי לקבל את השבת במחשבה הנכונה ("סוף מַעֲשֵׂה בְּמַחְשָׁבָה תִּחְלָה"), עלינו להבין את תהליכי הגאולה, אשר מתוארים באופן הדרגתי (בית ג - בית ח): לאחר בקשה כללית לחמלת ה' על המצב הנוכחי, אשר מוגדר כ"הִפְכָּה" וכישיבה "בְּעַמְק הַבְּכָא" (בית ג), עם ישראל יתנער "מֵעֶפְר" הגלות, כדי לעבור לעידן המשיחי (בית ד); אז מוחשת החוויה הדתית של גילוי "כְּבוֹד ה'" (בית ה), ובעקבות כך תיבנה ירושלים "עַל תִּלְהָ" כמקום מחסה לעם ישראל (בית ו); האויבים יתמו, וה' ישיש על עם ישראל (בית ז), יישוב ארץ ישראל ישגשג ובכך תתגשם השמחה של תקופת המשיח לעולם כולו, כולל לאומות העולם (בית ח).

הבית האחרון משלב באופן אומנותי את קבלת השבת עם האמונה בגאולת ישראל: שמחת הגאולה, המתוארת במילים "וַיִּשְׂמְחָה וַיִּגְלֶה" (בית ח), היא היסוד לקבלת השבת הנוכחית "בְּשִׂמְחָה" (בית ט), כי בזכות הייעוד המשיחי עם ישראל מכונה "עַם סְגֻלָּה". שמחת הגאולה נמשלת לשמחת "חֲתָן עַל פִּלָּה" (בית ז), ובשביל "אֲמוּנֵי עַם סְגֻלָּה" זה למעשה גם הרעיון המרכזי של השבת, אשר נמשלת אף היא לכלה - "בּוֹאֵי כָּלָה בּוֹאֵי כָּלָה" (בית ט).

מדרשים רבים מדרגים את הקשר בין השבת לגאולת ישראל, ועל פיהם רש"א אכן שילב את שני הנושאים בצורה אומנותית בשירו "לכה דודי".²⁰⁵

"אם שמרתם נרות של שבת אני מראה לכם נרות של ציון שנאמר 'וְהָיָה בְּעֵת הַיָּמִים אֲחַפְּשֶׁ אֶת יְרוּשָׁלַם בְּנֵרוֹת' ואיני מצריך לכם (צפניה א', יב)" (ילקוט שמעוני תורה, פרשת בהעלותך, תשי"ט)
"אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן - מיד נגאלין" (שבת קי"ח ע"ב)
"אמר רבי חייא בר אבא: אין ישראל נגאלים אלא בזכות שבת" (קהלת רבה פרשה ד')
"הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים" (סוף תפילת ערבית לשבת)²⁰⁶

מסר נוסף במהלך של גאולת ישראל בא לידי ביטוי לאורך השיר: עם ישראל משתף את אומות העולם בתהליך הגאולה. עם ישראל מייחד את שם ה' בעולם, ומודיע את שם ה' גם לאומות העולם שכפרו בהקב"ה (פזמון, ראה בפירוש למטה). בבית הראשון ה' מכונה "אֶ-ל הַמְיַחֵד", דהיינו ה' שעם ישראל מיחדים את שמו בעולם, כדי להוביל את כל העמים כולם להכרה ולהצהרה של ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד, כי ישראל יהיו לכל אומות העולם "לְשֵׁם וְלִתְפָאֶרֶת וְלִתְהַלָּה" (בית א); בזכות זאת כל העמים יצטרפו לאמונתם של ישראל בא-ל אחד ("לְקִרְאָת שְׁבַת לְכוּ וְנִלְכָה") (בית ב). לאורך תהליך הגאולה של בניין ירושלים בזמן הגאולה (בית ג - בית ח) ירושלים ישמש כמרכז דתי לכל אומות

²⁰⁴ ראה בדף הגרפי בצד שמאל, ועיין בהמשך במקורות ובפירוש השיר.

²⁰⁵ ראה כמה מדרשים בדף המקורות בצד שמאל.

²⁰⁶ במקום הנוסח של ימות החול: "שומר עמו ישראל לעד", נוסח התפילה שונה בתפילת מעריב על פי הירושלמי (ברכות פ"ד ה"ה), שמקשרת את שמירת ישראל עם שלום ירושלים: "בקרית שמע פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים..."; מסדרי הסידור אימצו את נוסח הירושלמי למעריב של שבת, כדי להדגיש את הקשר המיוחד בין השבת ושלום ירושלים; ראה גם ישראל תא-שמע "הפורש סוכת שלום" - ברכה וגלגוליה" בתוך ספרו "מנהג אשכנז הקדמון", ירושלים, מאגנס, תשנ"ד, 142-156.

העולם (ראה בפירוש בית ג). על ידי שמחת הגאולה ("וְנִשְׂמְחָה וְנִגְיֵלָה" – סוף בית ח) תווצר גם השמחה האמיתית לקבלת השבת בכוונה נכונה ("גַּם בְּשִׂמְחָה וּבְצִהְלָה" – בית ט). בהיותנו "עַם סְגֻלָּה" בעיני כל אומות העולם (הניסוח בבית ט לקוח מספר דברים כ"ו, יח-יט) מערכת היחסים בין ה', בין ישראל והשבת באה לידי שיאה והשלמתה,²⁰⁷ ובשלב זה ה"כלה", דהיינו עם ישראל, נקראת "עטרת בעלה".

רש"א משלב, אם כן, במסגרת הפיוט "לכה דודי" לשם "קבלת השבת" (בית א-ב ובית ח) את התקווה של בניין ירושלים וגאולת ישראל (בית ג – בית ח).

(3) "דודי ... פלה ... חתן" כנסת ישראל, השבת והקדוש ברוך הוא

"תני רבי שמעון בן יוחאי: אמרה שבת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, לכולן יש בן זוג, ולי אין בן זוג? א"ל הקב"ה: כנסת ישראל היא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני - אמר להם הקב"ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת: כנסת ישראל היא בן זוגך היינו דבור: 'זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ' (שמות כ', ח)" (מדרש רבה בראשית י"א, ח)

במקור התלמודי הקדום בעניין "קבלת שבת" במסכת שבת קי"ט ע"א.²⁰⁸ רבי ינאי התכוון לקבלת השבת במילים "בואי כלה, בואי כלה", אשר משולבות בסוף הפיוט "לכה דודי" ומהוות כביכול את השיא של קבלת שבת והחתימה של הפיוט כולו.

היחס בין ישראל והשבת נמשל גם במדרש הנ"ל לחתן וכלה, ועליו בנוי המשל של חתן וכלה בפיוט "לכה דודי". כבר בנבואותיו של ישעיהו (ס"ב, ה) ה' וישראל נמשלים בזמן הגאולה לחתן וכלה, ודברי הנביא משולבים בפיוט: "יְשִׁישׁ עֲלֶיךָ אֶל-לֵהֲיֶךָ כְּמִשׁוֹשׁ חֲתָן עַל פֶּלֶה" (בית ז).

החרוז של הפיוט ושל ארבע צלעות הבית האחרון – אחיד (ראה למעלה).
207
208 ראה למעלה.

ג. פירוש המילים והעניין

רש"א היה בקי במקרא ובמדרשי חז"ל. הניסוחים ב"לכה דודי" שאובים מתוך מקורות שונים ומשולבים ב"לכה דודי" באופן אומנותי להפליא. מסתבר שהמחבר רמז למקורות השונים, מהם שאב רעיונות וניסוחים לפיוט "לכה דודי". בעקבות כך נציין בפרושו את המקורות של הניסוחים השונים,²⁰⁹ וננסה להסביר את המסרים העולים מהפיוט.

הפזמון: לְכָה דוּדִי לְקִרְאת פֶּלֶה. פְּנֵי שַׁבַּת נְקַבְּלָה:

"לכה דודי"

"לְכָה דוּדִי נִצָּא הַשְּׁדָה נְלִינָה בְּכַפְּרִים" (שיר השירים ז', יב)

"דרש רבא מאי דכתיב 'לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים': נשפיקמה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דדי לך' (שיר השירים ז', יב) - 'לכה דודי נצא השדה' אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהן גזל ועריות ושבועת שוא ושבועת שקר; 'נצא השדה' - בא ואראך תלמידי חכמים שעוסקין בתורה מתוך הדחק; 'נלינה בכפרים' - אל תקרי בכפרים אלא בכופרים, בא ואראך אותם שהשפעת להן טובה והן כפרו בך; 'נשפיקמה לכרמים' - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות; 'נראה אם פרחה הגפן' - אלו בעלי מקרא; 'פתח הסמדר' - אלו בעלי משנה; 'הנצו הרמונים' - אלו בעלי גמרא; 'שם אתן את דדי לך' - אראך כבודי וגודלי שבח בני ובנותי" (עירובין כ"א ע"ב)

"לכה דודי נצא השדה רוח הקדש צווחת ואומרת נצא ונטייל בדימוסין של עולם נלינה בכפרים בכופרים בו אלו כרכי אומות העולם שכפרו בהקב"ה...". (מדרש שיר השירים רבה ז: יח)

היציאה לשדות ולכרמים הוא יסוד חשוב במשנתו הקבלית של רש"א, ולכן הפתיחה משיר השירים היא נקודת מפתח לשיר כולו. הפירוש של חז"ל על הפסוק אף הוא משקף יפה את גישתו של המחבר, בו יש התייחסות למצבו של עם ישראל בין אומות העולם ועיסוק בלימוד התורה אף בתנאים קשים ביותר. מדרש שיר השירים מדגיש גם את הייעוד של עם ישראל להיות אור לגוים, הכופרים במלכות שמים, ומסר זה משתקף גם בשיר "לכה דודי".

"לקראת פלה"

"במתניתא תנא מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה מאי מברכין אמר רב יהודה: מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת" (ברכות נ"ט ע"ב)

כבר חז"ל השתמשו בניסוח יציאת חתן "לקראת כלה" כמשל לקבלת ברכה מן השמים, דהיינו ירידת גשמים. בשיר הניסוח מציין את הברכה של השבת, של שכינת ה' והציפיה לישועה. היפוך האותיות של "פלה" לאחר הקריאה לדוד "לכה" הוא רמז סיפורתי עדין להדדיות שבין חתן לכלה - בבחינת "בצאתי לקראתך - לקראתי מצאתיך".

"פני שבת נקבלה"

דאמר רבי חנינא: 'בואו ונצא לקראת כלה מלכתא', ואמרי לה 'לקראת שבת כלה מלכתא' רבי ינאי מתעטף וקאי ואמר: 'בואי כלה בואי כלה' " (בבא קמא ל"ב ע"א-ע"ב) רש"י: "בואו ונצא - כאדם המקבל פני מלך" "גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה דכתיב... " (שבת קכ"ז ע"א) "חייב אדם להקביל את פני רבו ברגל" (ראש השנה ט"ז ע"ב)

²⁰⁹ מצוטטים רק מקורות ספורים מספרות הקבלה, ולא השוינו את הניסוחים לכתבים המרובים של רבי שלמה אלקבץ, ועוד חזון למועד.

חז"ל עוד לא הכירו את המושג ההלכתי "קבלת שבת" כדוגמת התפילה "קבלת שבת"²¹⁰ במובן של הסכמת חובות מסויימים,²¹¹ כמו "קבלת עול מלכות שמים", "קבלת תענית" וכדומה (ראה למעלה על "המקורות לקבלת שבת ולשיר "לכה דודי"). למעשה כבר רש"י בפירושו על התלמוד קישר את מנהגם של רבי חנינא ורבי ינאי למושג של "קבלת פני מלך",²¹² אך לפי הפירוש הקבלי של רבי שלמה הלוי אלקבץ מדובר על שינוי נפשי עמוק יותר כדוגמת "קבלת פני השכינה", כפי שמפורט בשיר "לכה דודי". יתרה מזו, "קבלת" השבת על ידי הכנה נפשית נכונה היא המסר המרכזי של תנועת "הקבלה", ו"קבלת שבת" הינה דוגמה ותרומה מעשית של תנועת הקבלה לתפילות השגורות בכל כול.

הבית הראשון: ש' מור וזכור בדבור אחד. ה' אחד ושמו אחד. השמיענו א-ל המיוחד. לשם ולתפארת ולתהלה:

ש' מור וזכור בדבור אחד.
 "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ', ח); "שמור את יום השבת לקדשו" (דברים ה', יב)
 "והתניא זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע..."
 (ראש השנה כ"ז ע"א, שבועות כ' ע"ב)

לפי פשוטו של מקרא ניתן ליישב את הסתירה בפשטות:²¹³ בספר שמות בני ישראל זוכרים את השבת עדיין כחוויה אישית במצרים "והשבתם אתם מסבלתם" (ה', ה) ובמיוחד בפרשת המן, המתוארת בניסוח מקביל:

<p>שמות ט"ז, כג-כו ויאמר אלהים הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר ... ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו:</p>	<p>שמות כ', ז-י זכור את יום השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: ויום השביעי שבת לה' א-להיך ...</p>
--	--

מתוך זיכרון השבת השבועי בני ישראל לומדים בעשרת הדברים בספר שמות את מצות השבת, כפי שהיא זכורה להם ממצרים ומפרשת המן. אך בספר דברים לא מדובר עוד על זיכרון העבר בלבד, אלא גם על תכנון העתיד בארץ ישראל. לכן, מודגשת פה דווקא השמירה לדורות הבאים,²¹⁴ כשם ששמירת המצוות בדורות הבאים מודגשת לעיתים קרובות בספר דברים.²¹⁵ "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו"²¹⁶ הוא, אם כן, השילוב של זיכרון העבר יחד עם תכנון העתיד.²¹⁷ רבי שלמה הלוי אלקבץ הקדים את המילה "שמור" לפני "זכור", כדי להנציח את שמו בשיר "לכה דודי".

²¹⁰ שו"ע אורח חיים סי' רס"ג סעיף ג': "לבה"ג כיון שהדליק נר של שבת חל עליו שבת ונאסר במלאכה ועל פי זה נוהגות קצת נשים שאחר שברכו והדליקו הנרות משליכות לארץ הפתילה שבידן שהדליקו בה ואין מכבות אותה וי"א שאם תתנה קודם שהדליקה שאינה מקבלת שבת עד שיאמר החזן ברכו מועיל וי"א שאינו מועיל לה ויש חולקים על בעל ה"ג ואומרים שאין קבלת שבת תלוי בהדלקת הנר אלא בתפלת ערבית שכיון שאמר החזן ברכו הכל פורשין ממלאכתם ולדידן כיון שהתחילו מזמור שיר ליום השבת הוי כברכו לדידהו"
²¹¹ השווה גם "קבלת עול מלכות שמים", "קבלת תענית" וכדומה.
²¹² וגם מסביר הרמב"ם את "קבלת השבת" זמן רב לפני קביעת "קבלת שבת" כחלק של תפילות שבת: "איזה הוא כיבוד זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מייחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת, ומתעטפין; ואומרין בואו ונצא לקראת שבת המלך" (רמב"ם הלכות שבת פ"ל ה"ב).
²¹³ ראה 'דיוקי תורה' לספר דברים פרשת 'ואתחנן' על הבדלים נוספים בין תיאור עשרת הדברות בספר שמות ובספר דברים.
²¹⁴ "וְאָבְיו שְׁמֵר אֶת הַדְּבָרִי" (בראשית ל"ז, יא).
²¹⁵ ראה דברים ד' ב.מ; ה', כה; ו', ב; ו', יז; ז', ט; ח', ב.ו.יא; י', יג; י"א, א; י"ג, ח.יט; כ"ו, יז-יח; כ"ח, א.ט.ט.מח; ל', ו.
²¹⁶ ראה ראש השנה כ"ז ע"א.
²¹⁷ כמו כן תפילין בספר שמות י"ג, ט.טז "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך" - טטפות לפי תרגום השבעים היא "שמירה".

"הַשְּׁמִיעֵנוּ אֶ-ל הַמִּיחָד"

"אָבִינוּ מִלְכֵנוּ. עֲשֵׂה לְמַעַן הַרוּגִים עַל שֵׁם קִדְשֶׁךָ: אָבִינוּ מִלְכֵנוּ. עֲשֵׂה לְמַעַן טְבוּחִים עַל יְחֻדְךָ: ... מִהָר יִקְדְּמוּנוּ רַחֲמֶיךָ בַּיּוֹם צְרַתְנוּ. וְאִם לֹא לְמַעַנְנוּ לְמַעַנְךָ פֶּעַל. וְאַל תִּשְׁחִית זִכְרֵךְ שְׂאֲרֵיתְנוּ וְחוֹן אִם הַמִּיחָדִים שְׂמֶךָ פְּעַמִּים בְּכָל יוֹם תְּמִיד בְּאַהֲבָה וְאוֹמְרִים שְׂמַע יִשְׂרָאֵל. ה' אֶ-לֵהֵינוּ. ה' אֶחָד... שׁוֹמֵר גּוֹי אֶחָד. שְׂמֹר שְׂאֲרֵית עִם אֶחָד. וְאַל יֵאבֵד גּוֹי אֶחָד. הַמִּיחָדִים שְׂמֶךָ ה' אֶ-לֵהֵינוּ ה' אֶחָד" (תפלה, סדר תחנון)
"מִמְקוֹמוֹ הוּא יִפֹּן בְּרַחֲמִים וְיַחֲוֶן עִם הַמִּיחָדִים שְׂמוֹ עֲרַב וְבִקֵּר בְּכָל יוֹם תְּמִיד. פְּעַמִּים בְּאַהֲבָה שְׂמַע אוֹמְרִים" (קדושה של תפילת מוסף בשבת)

"אֶ-ל הַמִּיחָד" הוא רמז לייחוד השם על ידי בני ישראל, דהיינו "עם המייחדים שמו". ניסוחים אלה מתפילת תחנון ומהקדושה של תפילת מוסף משקפים את תקופת השמד, ואת אמונתו וייעודו של עם ישראל לקדש שם שמים דווקא בתקופות קשות אלה.²¹⁸ על ידי ייחוד השם של עם ישראל, כל העמים "יקראו בשִׁמְךָ... ויקבלו כָּלם אֶת עַל מַלְכוּתְךָ" (ניסוח של תפילת "עלינו"), עד שיבואו לידי ההצהרה בסוף הבית הראשון - "ה' אֶחָד וְשְׂמוֹ אֶחָד" (ראה למעלה "ג. מבנה השיר והרעיונות המנחים של "לכה דודי").

"ה' אֶחָד וְשְׂמוֹ אֶחָד" -

"שְׂמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֶ-לֵהֵינוּ ה' אֶחָד" (דברים ו', ד)
"וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יֵצְאוּ מִיַּם חַיִּים מִירוּשָׁלַם חֲצִיִּים אֶל הַיָּם הַקָּדְמוֹנִי וְחֲצִיִּים אֶל הַיָּם הָאַחֲרוֹן בְּקִיץ וּבְחֶרֶף יִהְיֶה: וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשְׂמוֹ אֶחָד ... וְיָשְׁבוּ בְּהַ וְחָרָם לֹא יִהְיֶה עוֹד וְיָשְׁבָה יְרוּשָׁלַם לְבִטְחָה" (זכריה י"ד, ח-יא)
"ה' אֶ-לֵהֵינוּ ה' אֶחָד - ה' שֶׁהוּא אֶ-לֵהֵינוּ עֵתָה וְלֹא אֱלֹהֵי הָעוֹבְדֵי כּוֹכְבִים הוּא עֵתִיד לְהִיּוֹת ה' אֶחָד שְׂנֵאמַר כִּי אִזְ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה לְקִרְוֹא כּוֹלָם בְּשֵׁם ה' וְנֵאמַר בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשְׂמוֹ אֶחָד" (רש"י על דברים ו', ד בשם חז"ל).
"וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשְׂמוֹ אֶחָד. וְכֵן יִהְיֶה רְצוֹן מִלְּפִינְךָ ה' אֶ-לֵהֵינוּ וְאֶ-לֵהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתִּרְאוּנוּ בְּבִנְיַה שֶׁל יְרוּשָׁלַם בְּמַהֲרָה בְּיַמֵּינוּ אֲמֵן" (תנא דבי אליהו רבה פרק ל"א)
"אַתָּה אֶחָד וְשְׂמֶךָ אֶחָד וְיָמֵי פְעַמְךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ" (תפילת מנחה לשבת)

עם ישראל מייחדים את השם באמירת "שְׂמַע יִשְׂרָאֵל", ולעיתים לבוא גם אומות העולם יצטרפו לקבלת עול מלכות שמים כמאמר הנביא (זכריה י"ד, ט; רש"י על דברים ו', ד; תפילת "עלינו"). ייחוד השם קשור באופן מהותי למלכות ה' בירושלים, כפי שכבר משתמע מהקשר הפסוקים בספר זכריה, ולכן גם בקדושה של הציבור מובא בהמשך דווקא הפסוק של מלכות ה' בירושלים: "יִמְלֶךְ ה' לְעוֹלָם אֶ-לֵהֵיךָ צִיּוֹן לְדֹר וְדֹר הַלְלוּיָהּ" (תהילים קמ"ו, ז). ייחוד השם על ידי כל אומות העולם מותנה, אם כן, בבניין ירושלים (ראה תנא דבי אליהו רבה פרק ל"א), ועל פי רעיון זה מתוארים גם בהמשך השיר "לכה דודי" גאולת ישראל ובניין ירושלים.

אחדות ה' ואחדותו של עם ישראל הן שני רעיונות מהותיים בהקשר להשבת, כפי שהוא מנוסח בתפילת מנחה לשבת. רש"י א שילב כאן את הרעיון של אחדות ה', ובהמשך הפיוט מפורטת הייחודיות של עם ישראל בהיותו "גּוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ".

"לְשֵׁם וְלִתְפָאֶרֶת וְלִתְהַלָּה"

"אֶת ה' הַאֲמִירָת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לְךָ לֹא-לֵהֵיךָ וְלִלְכֶת בְּדַרְכֵיךָ וְלִשְׂמֹר חֻקֵיךָ וּמִצְוֹתֶיךָ וּמִשְׁפָּטֶיךָ וְלִשְׂמַע בְּקוֹל: וְה' הַאֲמִירָת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ וְלִשְׂמֹר כָּל מִצְוֹתֶיךָ: וְלִתְהַלָּךְ עֲלִיּוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתִהְלָה וְלִשְׂמֹר וְלִתְפָאֶרֶת וְלִהְיֶיךָ עִם קִדְשֵׁךָ ה' אֶ-לֵהֵיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבַּר" (דברים כ"ו, יז-יט)

"כִּי כְּאֲשֶׁר יִדְבַק הָאָזוּר אֶל מִתְנֵי אִישׁ כֵּן הַדְּבָקִתִּי אֵלַי אֶת כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל בֵּית יְהוּדָה נֶאֱמַר ה' לְהִיּוֹת לִי לְעַם וְלִשְׂמֹר וְלִתְהַלָּה וְלִתְפָאֶרֶת וְלֹא שְׂמַעוּ" (ירמיה י"ג, יא)

²¹⁸ הניסוחים מתפילת תחנון לכל יום ומהקדושה של תפילת מוסף בשבת; שתי התפילות משקפות את תקופת השמד ואת אמונתם של עם ישראל בייחוד השם דווקא בתקופות הקשות האלה.

"וְהִיְתָה לִי לְשֵׁם שְׁשׁוֹן לְתַהֲלָה וּלְתַפְאֲרָתָה לְכָל גּוֹיֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ אֶת כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר אֲנִי עוֹשֶׂה אִתְּם וְיִחַדּוּ וְיִגְזְזוּ עַל כָּל הַטּוֹבָה וְעַל כָּל הַשְּׁלוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עוֹשֶׂה לָּהּ: כֹּה אָמַר ה' עוֹד יִשְׁמַע בְּמָקוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר אִתְּם אֲמָרִים חָרָב הוּא מֵאֵין אָדָם וּמֵאֵין בְּהֵמָה בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם הַנְּשֻׁמוֹת מֵאֵין אָדָם וּמֵאֵין יוֹשֵׁב וּמֵאֵין בְּהֵמָה" (ירמיה ל"ג, ט-י)

המילים "לְשֵׁם וּלְתַפְאֲרָתָה וּלְתַהֲלָה" מוסבות בהקשר זה על ה' דווקא, אשר "הוא אחד ושמו אחד". אך בפסוק בספר דברים מילים אלה מתייחסות לעם ישראל (ובשל טעמי החריזה המחבר שינה את סדרם), הזוכים למעמד מיוחד של "עם סגולה" מבין "כל העמים" בשל קיום המצוות לעיני כל אומות העולם. הפסוק בספר דברים מבליט את ההדיות בין ישראל לה' ("הָאֲמִירָתָה נְהִי הָאֲמִירָתִי"), וגם ירמיה מדגיש בנבואתו את הקשר ההדוק בין ישראל ובין ה' במילים "וּלְשֵׁם וּלְתַהֲלָה וּלְתַפְאֲרָתָה" (ירמיה י"ג, יא) ומקשר את הנבואה לבניין ירושלים בעתיד (ירמיה ל"ג, ט-י).

המחבר מכנה בהמשך את גאולת עם ישראל היושב בציון במילים "לְבָשִׁי בְּגָדֵי תַפְאֲרָתְךָ עִמִּי", כי על ידי ייחוד השם מתחזקת הזיקה בין ישראל ובין ה' - בבחינת "כִּי שָׁמַךְ נִקְרָא עַל עִירְךָ וְעַל עַמְּךָ" (סדר נפילת אפים).²¹⁹ כשעם ישראל מבין ומקיים את הייעוד שלו, להיות "לְתַהֲלָה וּלְשֵׁם וּלְתַפְאֲרָתָה" לעיני כל הגוים (בית א) - הם ראויים לכינוי "עַם סְגֻלָּה", ולכן המחבר סוגר את המעגל הזה ומכנה את עם ישראל בסוף השיר "אֲמוּנֵי עַם סְגֻלָּה" (בית ט) על פי הפסוק בדברים כ"ו, יח-יט.

הבית השני: **לְ קְרֵאת שְׁבַת לָכוּ וְנִלְכָה. מֵרֵאשׁ מִקְדָּם נְסוּכָה. כִּי הִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה. סוֹף מַעֲשֵׂה בְּמַחְשָׁבָה תַחֲלָה:**

"לָכוּ וְנִלְכָה" "לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל כֹּה אָמַר הָאֵישׁ בְּלָכְתוֹ לְדְרוֹשׁ אֶ-לֵהִים לָכוּ וְנִלְכָה עַד הָרָאָה כִּי לִנְבִיא הַיּוֹם יִקְרָא לְפָנִים הָרָאָה" (שמואל א' ט', ט)
"הַדְּבָר אֲשֶׁר חָזָה יִשְׁעִיהוּ בֶן אֲמוֹץ עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם: וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֵאשׁ הַהָרִים וְנִשָּׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֹו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עִמָּיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלָה אֵל הַר ה' אֶל בֵּית אֶ-לֵהִי יַעֲקֹב וְיִרְנֹו מִדְּרָכָיו וְנִלְכָה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם: וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים וְכָתְתוּ חֻבּוֹתֵם לְאֵתִים וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חָרָב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה: בֵּית יַעֲקֹב לָכוּ וְנִלְכָה בְּאוֹר ה': כִּי נִטְשָׁתָה עַמְּךָ בֵּית יַעֲקֹב כִּי מָלְאוּ מִקְדָּם וְעַנְנִים כְּפֹלְשֵׁתִים וּבְגִלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ" (ישעיה ב', א-ו)

הקריאה "לָכוּ וְנִלְכָה" לקוחה מן המקרא: לפנים בישראל היתה זו הקריאה לדרוש בא-להים (שמואל א' ט', ט), ובאחרית הימים תהיה זו הקריאה לאומות העולם ולכל ישראל לקבל את תורת ה' מירושלים וללכת "בְּאוֹר ה'" (ישעיה ב', ג.ה).
רבי שלמה הלוי אלקבץ משתמש פה במכוון בניסוח זה, כי לפי השקפתו יש בקבלת השבת מסר הן לישראל והן לכל העמים כולם, להכיר את ה' הבוחר בירושלים: תפקיד עם ישראל הוא לייחד את ה', לקדש שם שמים בפני העמים, להיות להם "לְשֵׁם וּלְתַפְאֲרָתָה וּלְתַהֲלָה" (בית א), כדי שיזכו לתואר "עַם סְגֻלָּה" (בית ט).

²¹⁹ ראה גם ישעיה נ"א, ז: "ולאמר לציון עמי אתה...".

"מקור הברכה"

"שְׁתֵּה מִיָּם מְבוֹרָךְ וְנִזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךְ: יִפְצוּ מַעֲיֵנֶיךָ חוּצָה בְּרַחְבוֹת פְּלָגֵי מַיִם: יִהְיוּ לְךָ לְבַדְּךָ וְאֵין לְזָרִים אֲתָךְ: יְהִי מְקוֹרְךָ בְּרוּךְ וְשִׁמְח מֵאֲשֶׁת נְעוּרֶיךָ" (משלי ה', טו-יח)

"אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: כל המענג את השבת - נותנין לו נחלה בלי מצרים שנאמר 'אז תתענג על ה' והרפיתך... נחלת יעקב אביך וגו' (ישעיה נ"ח, יד) - לא כאברהם שכתוב בו: 'קום התהלך בארץ לארפה וכו' (בראשית י"ג, יז), ולא כיצחק שכתוב בו 'כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה' (בראשית כ"ו, ג) אלא כיעקב שכתוב בו 'ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה' (בראשית כ"ח, יד)

רב נחמן בר יצחק אמר: ניצול משעבוד גליות, כתיב הכא 'והרפיתך על במותי בְּמַתִּי אֶרֶץ' (ישעיה נ"ח, יד) וכתוב התם 'וְאֲתָה עַל בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ' (דברים ל"ג, כט)

אמר רב יהודה אמר רב: כל המענג את השבת - נותנין לו משאלות לבו, שנאמר 'והתענג על קנק ויתן לך משאלת לבך' (תהלים ל"ז, ד) - עונג זה איני יודע מהו, כשהוא אומר 'וקראת לשבת ענג' (ישעיה נ"ח, ג) - הוי אומר זה עונג שבת" (שבת קי"ח ע"א - ע"ב)

בזכות שמירת השבת עם ישראל יזכו לברכה ה'.²²⁰ הניסוח "מקור הברכה" לקוח מספר משלי (ה', טו-יח), וההקשר שם מתאים בדיוק להקשר של "לכה דודי": לעם ישראל יש תפקיד חשוב להפיץ את מעינותיו חוצה לכל העמים כולם, אך בו בזמן עליו לשמור על הערכים הייחודיים שלו "יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך: יהי מקורך ברוך".

"מראש מקדם נסוכה"

"ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז: מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ: באין תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי מים: בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי" (משלי ח', כב-כה)

"ואני נסכתי מלפי על ציון הר קדשי" (תהלים ב', ו)

הניסוח לקוח ממשלי, בו מדובר על החכמה, ולפי חז"ל הכוונה היא לתורה דווקא.²²¹ השבת היא הזמן להתחבר לבריאת העולם של ששת ימי בראשית (בראשית ב', א-ג) ולמתן תורה בהר סיני, וקשר הזה מודגש בספר משלי: "ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז" (משלי ח', כב). המליצה "נסוכה" מופיעה גם בתהלים ב', ו בהקשר של מלכות בציון. רש"א משלב ניסוח זה בשיר "לכה דודי", בו מדובר על השבת ובניין ירושלים "עיר מְלוֹכָה". השילוב של קבלת "שבת המלכה" (בית א-ב, ט) עם בניין ירושלים "מלפי על ציון הר קדשי" (בית ג-ח) הוא עיקר עניינו של השיר, והמילה "נסוכה" מקשרת את שני הענינים האלה דווקא בסוף הבית השני לפני המעבר לנושא של בניין ירושלים.

"סוף מעשה במחשבה תחלה"

מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך (תהלים צ"ב, ו)

השילוב "מעשה - מחשבה" מופיע ב"מזמור שיר ליום השבת", בו המשורר מתפעל ממעשי ה' ומתוך המעשים מבין עד כמה עמוקות מחשבותיו, והרי זה עיקר המסר של השבת; רש"א משלב את צמד המילים "מעשה - מחשבה" בפיוט דווקא בתפר בין הדיון על קבלת השבת (בית א-ב) לשאר הבתים העוסקים בגאולת ישראל (בית ג-ח).²²²

²²⁰ שבת קי"ח ע"א-ע"ב; ראה גם למטה על "ימין ושמאל תפרוצי".

²²¹ "שכן התורה נקראת ראש מעולם נסכתי מראש" (משלי ח', כג) "במדבר רבה ב: י).

²²² בשם בני יחזקאל שגא ישי נ"י; ראה גם בפירושו על מזמור צ"ב (הערה 237).

מ קדש מלך עיר מלוכה. קומי צאי מתוך ההפכה. רב לך שבת בעמק הבכא. והוא יחמול עליך חמלה:

"ויבית אל לא תוסיף עוד להנבא כי מקדש מלך הוא ובית ממלכה הוא" (עמוס ז', יג)
 "ויצא לוט וינדבר אל חתניו לקחי בנתיו ויאמר קומו צאו מן המקום הזה ... ויהי בשחת א-להים את ערי הכפר ויזכר א-להים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט" (בראשית י"ט, יד. כט)
 "ה' א-להינו דבר אלינו בחרב לאמר רב לכם שבת בהר הזה" (דברים א', ו)
 "אשרי יושבי ביתך עוד יהלונך סלה: אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם: עברי בעמק הבכא מען ושיתוהו גם ברכות יעטה מורה: ילכו מחיל אל חיל יראה אל א-להים בציון" (תהלים פ"ד, ה-ח)
 "כי מי יחמול עליך ירושלים ומי יגוד לך ומי יסור לשאל לשלם לך" (ירמיה ט"ו, ה)

מלכות ה' היא מילה מנחה ב"לכה דודי" ובמזמורים שנבחרו ל"קבלת שבת", והרי כבר בתלמוד השבת נקראת "שבת מלכתא" במקור של "קבלת שבת" (ראה למעלה); רש"א מכנה כאן בשם מלכות את המקדש ואת ירושלים - "מקדש מלך עיר מלוכה", ללמדנו שמלכות ה' תתגשם עלי אדמות בירושלים הבנויה.

כשם שבני ישראל למדו תורה בהר סיני ומשם המשיכו את דרכם לארץ ישראל (דברים א', ו) - כך בתקופת המחבר "עמק הבכא" הינו בסיס לעתיד טוב יותר, ועל עם ישראל לצאת לדרכם לארץ ישראל. אכן המשורר הופך את הניסוח של נבואת הפורענות בירמיה ט"ו, ה - להבטחת ה' לשקם את ישראל - "והוא יחמול עליך חמלה"

ייתכן שהניסוח "קומי צאי מתוך ההפכה" רומז לרעידת האדמה הגדולה, שפקדה את ארץ ישראל באותה תקופה, ורש"א נעזר בניסוח המקראי של הפיכת ה' את סדום ועמורה.
 "עיר מלוכה" ככינוי לירושלים, אשר אינה מוזכרת בשמה בכל השיר (וכך גם בהמשך "ונבנתה עיר על תלה"), אך כלשון נופל על לשון למילה "עיר" יש מספר מושגים מרכזיים עם צליל מאוד דומה בהמשך: "התנערי", "התעוררי התעוררי", "אורך ... אורי", "עורי עורי".²²³

ה תנערי מעפר קומי. לבשי בגדי תפארתך עמי. על יד בן ישי בית הלחמי. קרבה אל נפשי גאלה:

"עורי עורי לבשי עזך ציון לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקדש כי לא יוסיף גבא בך עוד עכל וטמא: התנערי מעפר קומי שבי ירושלים התפתחי מוסרי צנאך שבנה בת ציון" (ישעיה נ"ב, א-ב)
 "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה... והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עמד לגס עמים אליו גוים ודרשו והיתה מנחתו כבוד" (ישעיה י"א, א. יא)
 "ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך לי יצא להיות מושל בישראל ומוצאתיו מקדם מימי עולם" (מיכה ה', א)
 "ואל תסתפר פניך מעבדך כי צר לי מהר ענני: קרבה אל נפשי גאלה למען איבי פדני: אתה ידעת חרפתי ובשתי וכלמתי נגדך כל צוררי: חרפה שברה לבי ואנושה ואקנה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי" (תהלים ס"ט, יח-כא)

הפסוק בישעיה נ"ב מדבר על שחרור ירושלים השבויה מידי האויבים והזרים, והתיאור הזה מתאים מאוד למצב ההיסטורי והמדיני בימי רבי שלמה הלוי אלקבץ (ראה למעלה על תולדות חייו ותקופתו). כינוי המשיח בשם "בן ישי בית הלחמי" רומז לתפקידו הבינלאומי "אשר עמד לגס עמים אליו גוים ודרשו" (ישעיה י"א, א. יא), ולמעמדו המדיני "ממך לי יצא להיות מושל בישראל" (מיכה ה', א). עצם הציפיה לישועה והתקווה לגאולה נותנת לבעל המזמור ס"ט כח נפשי לעמוד בפני האויבים, וכך גם

²²³ לפי יעקב בזק "עיונים בלכה דודי", סיני, כרך ק"ב, ניסן-אלול תשמ"ח, עמוד קפ"ג ואילך.

רבי שלמה הלוי אלקבץ מוצא בימיו כוחות נפשיים דווקא בשבת, כדי להאמין בה' בימי גלותו הקשה.

"תפארתך" - על ניסוח זה ראה למעלה בבית הראשון על "לשם ולתפארת ולתהלה"; התפארת שם מתייחסת למקור השבת במתן תורה בהר סיני, ופה התפארת היא כביכול ההמשך - בניין ירושלים.

הבית החמישי: **ה תעוררי התעוררי. עורי עורי שיר דברי. כי בא אורח קומי אורי. כבוד ה' עליך נגלה:**

"וְאֲשֵׁים דְּבָרֵי בְּפִיךָ וּבְצֶל יָדַי כְּפִיתִיךָ לְנֹטַע שָׁמַיִם וְלִיסַד אֶרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עֲמִי אֲתָה: הַתְּעוֹרְרִי הַתְּעוֹרְרִי קוֹמִי יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר שְׁתִּית מִיַּד ה' אֶת כּוֹס חֲמָתוֹ אֶת קַבְּעַת כּוֹס הַתְּרַעְלָה שְׁתִּית מְצִית" (ישעיה נ"א, טז)
"קוֹמִי אֲוִרִי כִּי בָּא אֲוֶרְךָ וּכְבוֹד ה' עָלֶיךָ זָרַח: כִּי הִנֵּה הַחֲשֵׁךְ יִכְסֶה אֶרֶץ וְעֶרְפֶּל לְאֵמִים וְעֵלֶיךָ יִזְרַח ה' וּכְבוֹדוֹ עָלֶיךָ יִרְאֶה: וְהִלְכוּ גוֹיִם לְאוֶרְךָ וּמַלְכִים לְנֹגַהּ זָרַחְךָ: שְׂאֵי סָבִיב עֵינֶיךָ וְרָאִי כָּלֶם נִקְבְּצוּ בָּאוּ לְךָ בְּנִיךְ מִכְרוֹק נְבִאוֹ וּבְנִיתִיךָ עַל צַד תִּאֲמַנְהָ" (ישעיה ס', א-ד)
"עוֹרִי עוֹרִי לְבָשִׁי עַז זְרוּעַ ה' עוֹרִי כִּימִי קָדַם דְּזֵרוֹת עוֹלָמִים הֲלוֹא אֲתָּה הִיא הַמְחַצֶּבֶת רַהֵב מְחוֹלְלַת תַּנְיִן" (ישעיה נ"א, ט)
"עוֹרִי עוֹרִי דְּבוֹרָה עוֹרִי עוֹרִי דְּבָרֵי שִׁיר קוֹם בְּרַק וְשִׁבְהַ שְׁבִיךְ בֶּן אֲבִינֵעַם" (שופטים ה', יב)
"וּנְגִלָה כְּבוֹד ה' וְרָאוּ כָּל בְּשָׂר וְחָדְדוּ כִּי פִי ה' דִּבְרָ" (ישעיה מ', ה)

"קומי צאי מתוך ההפכה... התנערי מעפר קומי לבשי בגדי תפארתך עמי ... כי בא אורח קומי אורי" - שלוש פעמים מופיעה המילה "קומי" ויש בה התפתחות הדרגתית: יציאה מהגלות (בית ג), נייעור העפר לקראת לבישת בגדים חדשים (בית ד) וההתעוררות לקראת אור הגאולה (בית ה). המחבר העמיד את המסר המרכזי בדבר הגאולה הקרבה והולכת במרכזו של המזמור, אשר כולל 137 מילים: המילים "כי בא אורח קומי אורי" עומדות במרכז המספרי של הפיוט, והמילה "אורח" עומדת אם כך ממש במרכז הפיוט. הקריאה הכפולה "התעוררי התעוררי" מופיעה בתיבות ה-64 וה-65 מתחילת המזמור, ואילו הקריאה הכפולה המקבילה לה "עורי עורי" מופיעה בתיבות ה-64 וה-65 לאחור מסוף המזמור.²²⁴

הבית השישי: **ל א תבושי ולא תכלמי. בך יחסו עניי עמי. מה תשתוחחי ומה תהמי. ונבנתה עיר על תלה:**

"רְנִי עֲקָרָה לֹא יִלְדָה פֶּחָחִי רְנָה וְצַהֲלִי לֹא חָלָה כִּי רַבִּים בְּנֵי שׁוֹמְמָה מִבְּנֵי בְּעוֹלָה אָמַר ה': הֲרַחֲמֵנִי מִקּוֹם אֲהַלְךָ וִירֵיעוֹת מִשְׁפָּנוֹתֶיךָ יָטוּ אֶל תַּחֲשֻׁכִי הָאֵרִיכִי מִיַּתְרֶיךָ וַיִּתְדַתֶּיךָ חֲזָקִי: כִּי יָמִין וּשְׂמֹאל תִּפְרָצִי וְזָרְעֶךָ גוֹיִם יִירָשׁ וְעָרִים נְשֻׁמוֹת יוֹשִׁיבוּ: אֶל תִּירָאִי כִּי לֹא תְבוּשִׁי וְאֶל תִּכְלָמִי כִּי לֹא תַחְפִּירִי כִּי בִשְׁת עֲלוֹמֶיךָ תִּשְׁכַּחִי וְחֲרַפְתְּ אֶלְמְנוֹתֶיךָ לֹא תִזְכְּרִי עוֹד" (ישעיה נ"ד, א-ד)
"וַיִּשְׁרָאֵל נוֹשֵׁעַ בְּה' תִּשְׁוַעַת עוֹלָמִים לֹא תְבוּשׁוּ וְלֹא תִכְלְמוּ עַד עוֹלָמִי עַד" (ישעיה מ"ה, יז)
"מָה תִּשְׁתַּחֲוִּי נַפְשִׁי וּמָה תִּהְיֶה עָלַי הוֹחִילִי לֹא-לֵהִימ כִּי עוֹד אֲוֹדְנוּ יְשׁוּעַת פְּנֵי וְא-לֵהִי" (תהלים מ"ב, יב = מ"ג, ה)
"וּמָה יַעֲנֶה מְלֹאכֵי גוֹי כִּי ה' יִסַּד צִיּוֹן וּבָהּ יַחֲסוּ עַנְיֵי עַמּוֹ" (ישעיה י"ד, לב)
"לָכֵן כָּל אֲכַלְיָךְ יֵאָכְלוּ וְכָל צָרֶיךָ כָּלֶם בְּשִׁבִי יִלְכוּ וְהָיוּ שְׂאִסִּיךָ לְמִשְׁשָׁה וְכָל בְּזוּיֶיךָ אֲתָן לְבוֹ: כִּי אֲעֲלֶה אֶרְכָּה לְךָ וּמִמְכוֹתֶיךָ אֶרְפָּאךָ נָאִם ה' כִּי נִדְחָה קְרָאוּ לְךָ צִיּוֹן הִיא דִּרְשׁ אֵין לָהּ: כִּהֵּן אָמַר ה' הֲנִי שָׁב שְׁבוֹת אֲהֲלִי יַעֲקֹב וּמִשְׁכַּנְתִּיו אֶרְחַם וּנְבִנְתָה עִיר עַל תֵּלָה וְאֶרְמוֹן עַל מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב: וְיִצְא מֵהֶם תּוֹדָה וְקוֹל מִשְׁחָקִים וְהִרְבִּיתִים וְלֹא יִמְעָטוּ וְהִכְבַּדְתִּים וְלֹא יִצְעָרוּ" (ירמיה ל', טז-יט)

²²⁴ לפי יעקב בזק "עיונים בילכה דודי", סיני, כרך ק"ב, ניסן-אלול תשמ"ח, עמוד קפ"ג ואילך.

ו' היו למששה שאסיד. ישיש עליך א-להיך.

ורחקו כל מבלעידך. כמשוש חתן על פלה:

"לכן כל אכליך ואכלו וכל צריך כלם בשבי ולכו והיו שאסיד למששה וכל בזזיך אתן לבו: כי אעלה ארכה לך ומפכותיך ארפאך נאם ה' כי נדחה קראו לך ציון היא דרש אין לה: כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקוב ומשפנתי ארחם ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב: ויצא מהם תודה וקול משחקים והרבתיים ולא ימעטו והכבדתיים ולא יצערו" (ירמיה ל', טז-יט)
 "כי חרבתיך ושמתיך וארץ הרסתך כי עתה תצרי מיושב ורחקו מבלעידך" (ישעיה מ"ט, יא)
 "כי יבעל בחור בתולה ובעלוד בניד ומשוש חתן על פלה ישיש עליך א-להיך" (ישעיה ס"ב, ה)

ז מין ושמאל תפרוצי. על יד איש בן פרצי.

ואת ה' תעריצי. ונשמחה ונגילה:

"כי ימין ושמאל תפרצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושבו" (ישעיה נ"ד, ג)
 "אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: כל המענג את השבת - נותנין לו נחלה בלי מצרים שנאמר 'אז תתענג על ה' והרפתיך ... נחלת יעקב אביך וגו' (ישעיה נ"ח, יד) - לא כאברהם שכתוב בו: 'קום התהלך בארץ לארפה וכו' (בראשית י"ג, יז), ולא כיצחק שכתוב בו 'כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה' (בראשית כ"ו, ג) אלא כיעקב שכתוב בו 'ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה' (בראשית כ"ח, יד) (שבת קי"ח ע"א)
 "כי בראתו ולדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדוש יעקב ואת א-להי ישאל יעריצו" (ישעיה כ"ט, כג)
 "ואמר ביום ההוא הנה א-להינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו" (ישעיה כ"ה, ט)
 "זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא" (תהלים קי"ח, כד-כה)
 "משכני אחרית נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בן נזכרה דדיך מין מישרים אהבונך" (שיר השירים א', ד)

הניסוח "ימין ושמאל תפרוצי" לקוח מפרק נ"ד בספר ישעיה, בו משתמש המשורר גם בבית הקודם. מדובר בנבואה על שיבת ציון ועל בניין ירושלים. רבי שלמה הלוי אלקבץ מקשר את שמירת השבת לבניין ירושלים בשיר "לכה דודי" על פי הגמרא במסכת שבת קי"ח ע"א, בו הברכה של "ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" מוזכרת כשכר לשמירת השבת, ובפיוט השילוב בין שמירת שבת ושיבת ציון מתואר בפרוטרוט.

לפי תורת הסוד, "ימין ושמאל" הם רמוז לנצרות ולאיסלם, דהיינו יום שישי המקודש לאיסלם כביכול ממימינו של השבת, ושל יום ראשון המקודש לנצרות "משמאלו" לשבת.²²⁵ השם "בן פרצי" הוא לשון נופל על "תפרוצי" ללמדנו, שקיבוץ גלויות ובניין ארץ ישראל הוא קץ מגולה של ימות המשיח.

²²⁵ בדומה רבי יהודה הלוי בשירו "יקר יום השבת": "אדום מקדם - ליום ראשון, ערב מאחור - ליום הששי". יש לציין, שלמלכות אדום וישמעאל יש 35 אלופים (בראשית ל"ו), דהיינו כנגד שבעים אומות העולם, והגימטריא של החרוז הכפול "לי"ה" של "לכה דודי" אף היא שבעים; הפרשנות הנ"ל של "ימין ושמאל" מתאימה אם כן, גם לפי המקור המקראי, לרמז לשבעים אומות העולם.

**בואי בשלום עטרת בעלה.
תוך אמוני עם סגלה.**

**גם בשמחה ובצהלה.
בואי כלה. בואי כלה:
בואי כלה. שבת מלכתא:**

"אם את הדבר הזה תעשה וצונד א-להים ויכלת עמד וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום" (שמות י"ח, כג)
 "אשת חיל עטרת בעלה ... " (משלי י"ב, ד)
 "ואנפיקא נהירין בנהירו עלאה ואתעטרת לתתא בעמא קדישא. וכלהון מתעטרין בנשמתין חדתין קדין שירותא דצלותא. לברכא לה בחדנה בנהירו דאנפין" (זוהר)
 "כי יש יום קראו נצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון אל ה' א-להינו: כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה וצהלו בראש הגוים השמיעו הללו ואמרו הושע ה' את עמך את שארית ישראל: הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתיים מירכתי ארץ במ עור ופסח הרה וילדת יחדו קהל גדול ושובו הנח" (ירמיה ל"א, ה-ז)
 "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ" (שמות י"ט, ה)
 "כי עם קדוש אתה לה' א-להיך בך בחר ה' א-להיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה" (דברים ז', ו; י"ד, ב)
 "את ה' האמרת היום להיות לך לא-להים וללכת בדרכיו ולשמר חקיו ומצותיו ומשפטיו ולשמע בקלו: וה' האמריך היום להיות לו לעם סגלה כאשר דבר לך ולשמר כל מצותיו: ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת ולהייתך עם קדש לה' א-להיך כאשר דבר" (דברים כ"ו, יז-יט)

הניסוחים "בואי בשלום... עם סגולה" מזכירים את דברי יתרו לעם ישראל (שמות י"ח, כג) לפני מעמד הר סיני (י"ט, ה). ההכרה והברכה של אומות העולם להיות "סגלה מכל העמים" - היא רעיון מנחה של השיר "לכה דודי", ולכן הניסוחים של "קבלת השבת" בשיר "לכה דודי" (בשני הבתים הראשונים ובבית האחרון) לקוחים ממעמד הר סיני, והכרתם של אומות העולם את עם ישראל. הפיוט חותם בברכת השלום "בואי בשלום עטרת בעלה", וגם המזמור הסמוך לפני "לכה דודי" מסתיים בברכת שלום: "ה' עז לעמו יתן - ה' יברך את עמו בשלום" (תהילים כט, י-יא).²²⁶
 "בשמחה" - השיר חותם בשמחה: "אז כל השמחה מצויה למעלה ולמטה, והעולמות כולם בשמחה, ובאותה נשמה יתירה שוכחים כל עצב וחימה ואינה מצויה אלא שמחה למעלה ולמטה".²²⁷
 בתחילת השיר - היחס הוא ל"כלה", אך בסופו לאחר קבלת השבת - "בעלה"; כמו כן בתחילת השיר ישראל מוזמן ללכת לקראת ה"כלה", ואילו בבית האחרון המחבר קורא לשבת לבוא אליו "תוך אמוני עם סגלה".

²²⁶ ברכת "שבת שלום" מאפיינת את השבת: "אמר רבי חנינא מדוחק התיירו לשאול שלום בשבת" (ירושלמי שבת פט"ו ה"ג); הגמרא (שבת קי"ט ע"א) מספרת על אותו רבי חנינא, שהוא יצא לקראת שבת בערב שבת, ועל כך מבוססת "קבלת שבת" ושירו של רבי שלמה אלקבץ!
²²⁷ ראה הפניות לזוהר אצל יעקב בזק במאמרו על "לכה דודי" (ראה הערה 223).

המבנה והתוכן של הפרק (ראה בעמוד 123) ²²⁸

פתיחה: 'טוב להודות לה' (א-ד); התבוננות בחסדי ה' (ה-ז); הרשעים ועונשם (ח-י); הצלת המשורר (יא-יב); הצלחת הצדיקים (יג-טז)

המזמור בנוי בסדר כיאסטי, ובמרכזו עומד פסוק קצר בעל צלע אחת בלבד, המצהיר על קיומו ונוכחותו של ה': "וְיִאָתֶה מְרוֹם לְעֵלָם ה'" (ט); לפני הפסוק הזה מתוארת הצלחת הרשעים המדומה (ח) ואחריו מתואר עונשם (י). המשורר שמח להודות לבוראו בכל יום (א-ד) מתוך התבוננות של התפעלות בבריאה ובהשגחה הפרטית של ה' עליו (ה-ז; ראה בפירוש שם). לאחר כישלון הרשעים (ח-י) זוכה המשורר בעזרת ה' לניצחון על אויביו (יא-יב) ולשגשוג, לצד צדיקים אחרים, בחצרות בית ה' (יד-טו).

"לְהַגִּיד" היא מילת המסגרת של המזמור (ראה בפירוש פסוק ב). מתוך התבוננות מעמיקה במעשי הבריאה (ה-ז) מכיר המשורר ברוממות ה' ובהצלחתו מיד הרשעים (ח-י), וזוכה להרמת קרנו על אויביו (יא-יב) ולישיבה עם צדיקים אחרים בבית ה' (יג-טו).

גם מבחינה צורנית בנוי המזמור בסדר סימטרי: בהתעלם מפסוק הכותרת (א), המזמור בנוי משני חלקים שווים, המתארים את חסדי ה', שמחת המשורר והשמדת הרשעים (ב-ח), ובהמשך – את הצלת הצדיק המהלל את ה' בחצרותיו (י-טז). בכל חלק יש שבעה פסוקים המונים 52 מילים, ושמו של ה' מוזכר שלוש פעמים. ²²⁹ הפסוקים בשני החלקים הם כולם בני שתי צלעות. הפסוק המרכזי מתאר את רוממות ה' בצלע אחת בלבד, ובאמצעות הסגנון המקוצר משדר המשורר שקט וביטחון בה' – בבחינת "לֶךְ דְמִיָּה תְהִלָּה" (תהלים ס"ה, ב). שני הפסוקים העוטפים את הפסוק המרכזי (ח, י) ארוכים יותר (כל אחד מורכב משלוש צלעות), כי המשורר מוקף ברשעים מסביב ומאויים על ידם – "סָבִיב רְשָׁעִים יִתְהַלְּכוּ" (תהלים י"ב, ט), אך ה', הנמצא במרכז חייו של המשורר – ובמרכז המזמור כולו – מציל אותו ממצוקתו. ²³⁰

המשורר פונה לאורך כמעט כל המזמור אל ה' ישירות בגוף שני (ג-יב), אך במשפטי המסגרת (א-ב; יג-טז) הוא מדבר על ה' בגוף שלישי, משום שבהתחלת המזמור ובסופו הוא מהרהר והוגה בקשר שלו עם ה'. ²³¹

²²⁸ הניתוח מבוסס בין היתר על המקורות האלה: יעקב בזק, שיר של יום בתהלים – צורות ותכנים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 95-108; מאיר וייס, אמונות ודעות במזמורי תהלים, ירושלים תשס"א, עמ' 143-152; N.M. Sarna, The Psalm for the Sabbath Day, JBL, 81(1962), pp. 155-168; M.E. Tate, Psalms 51-100 (WBC XX), Dallas 1990, pp. 460-471.

²²⁹ על פי יעקב בזק שם (הערה 228).
²³⁰ ובכך נשמרת הסימטריה הצורנית של המזמור כולו, כפי שהוסבר למעלה.

²³¹ בהתחלה המשורר מודה לה' על חסדו (ב-ד) בבחינת "עבד שמסדר שבח לפני רבו", באמצע המזמור הוא מבקש עזרה מה' (ח-יב), ולבסוף הצדיק דבק בה' ומודה לו על חלקו (יג-טז) בבחינת "עבד שקבל פרס מרבו" (על פי ברכות לד ע"א. ראה גם ספרי 'וזאת הברכה', שמג).

(א) מְזֻמֹּר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת: המשורר מתפעל מהבריאה, מתבונן בַּצֶּדֶק וּבְרִשָׁע, ונושא תפילה לשהות בעתיד עם הצדיקים בחצרות בית ה'. התבוננות מעמיקה זו בבריאה (ראה הערה 238), המביאה לידי צדק חברתי ושלווה פנימית – אכן משקפת את מהות השבת, ולכן מזמור זה משויך דווקא ליום השבת.²³²

(ב-ג) טוֹב לְהַדוֹת לַה' וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֲלֵינוּ: לְהַגִּיד בְּבִקְרָה חֲסִדְךָ וְאַמּוֹנַתְךָ בְּלֵילוֹת: המשורר מבקש בפתיחה להודות לה' על חסדו ואמונתו (ג-ה),²³³ אך תוכן ההודאה יפורט רק בסוף המזמור באותו ניסוח: **"לְהַגִּיד כִּי יֵשֶׁר ה'..."** (טז). החוויה האישית המפורטת לאורך הפרק מחזקת את המשורר להאמין בה' בעתיד, יחד עם שאר הצדיקים בבית ה'. מילת המסגרת מקשרת בין פתיחת המזמור לחתימתו, דהיינו בין תחושתו הפרטית של המשורר להצטרפותו לשאר הצדיקים. הניסוח דומה מאוד ללשון **"הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ"**,²³⁴ אך בפסוקו **"טוֹב"** אינו מוסב על ה', אלא על חוויית ההודאה והשבח את ה', כי זהו המסר המרכזי המובע על ידי המשורר.²³⁵

(ד) עָלֵי עֲשׂוֹר וְעָלֵי נָבֵל עָלֵי הַגִּיּוֹן בְּכִנּוֹר: מלבד ההודאה האישית מבקש המשורר לפרסם את תהילת ה' בעזרת כלי נגינה (ראה תהלים ל"ג, ב; קמ"ד, ט) ולשתף עמו אחרים בחווייתו. ייתכן שבחזרה המשולשת על המילה **"עָלֵי"**, יש רמז למילה **"עֲלִיוֹן"** (ב).

(ה-ז) כִּי שִׁמְחַתְּנִי ה' בְּפַעֲלֶךָ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ אֲרֹנּוּ: מַה גָּדְלוֹ מַעֲשֵׂיךָ ה' מֵאֵד עֲמָקוֹ מִחֲשַׁבְתֶּיךָ: אִישׁ בְּעַר לֹא יָדַע וְכִסִּיל לֹא יָבִין אֶת זֹאת: המשורר מתאר את מעשי ה' (ה-ו),²³⁶ ומגיע על ידי כך לידי התבוננות בבריאה והתעמקות במחשבות הבורא.²³⁷ מסקנת המשורר היא, שהרשעים יאבדו והצדיקים יצליחו לפרוח יחדיו בזכות עזרתו של ה'.²³⁸

(ח-י) בְּפִרְחֵ רִשְׁעִים כָּמוֹ עֵשֶׂב וַיִּצְיָצוּ כָּל פְּעָלֵי אֹנֶן לְהַשְׁמֵדֵם עַד־יָעַד: וְאַתָּה מְרוֹם לְעֵלָם ה': כִּי הִנֵּה אֵיבִיךָ ה' כִּי הִנֵּה אֵיבִיךָ יֹאבְדוּ וְתִפְרְדוּ כָּל פְּעָלֵי אֹנֶן: הצלחת הרשעים היא חולפת ומדומה (ח), כי ה' משגיח על הבריאה במרומים (ט) ויגרום לכך שהרשעים ייכשלו בסופו של דבר (י).

²³² כך מפורש במשנה תמיד פ"ז מ"ד: "...בשבת היו אומרים 'מזמור שיר ליום השבת' – מזמור שיר לעתיד לבא, ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים" (ראה גם ראש השנה לא ע"א). ייתכן שהזכרת שם ה' שבע פעמים במזמור רומזת לכך, כפי שנדרש על ידי חז"ל: "שבע של שבת מניין?... כנגד שבע אזכרות שכתוב במזמור שיר ליום השבת" (ירושלמי תענית פ"ב ה"ב). חז"ל זיהו קשר בין תוכן המזמור ובין משמעות השבת: "מזמור שיר ליום השבת" – יום שכולו שבת, שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן ונוזנין מזיו השכינה... כמלאכי השרת" (אבות דרבי נתן, נ"א פ"א, ובדומה מכילתא דרבי ישמעאל 'כי תשא', פ"א, ועוד), וכך תרגם גם יונתן בן עוזיאל, שאדם הראשון אמר את המזמור כשיר ושבח על יום השבת (ראה גם הערה 237). לפי הרמב"ם (סדר תפילות כל השנה) המזמור נאמר בשבת בבוקר לפני פסוקי דזמרות. לפי השולחן ערוך, המזמור נאמר לפני תפילת מעריב של שבת, ומהווה מבחינה הלכתית מעין "קבלת שבת" (או"ח, רס"א, ד; רס"ג, ו), אף שבזמן המחבר סדר "קבלת שבת" עדיין לא התקבל לסידור התפילה ברוב קהילות ישראל.

²³³ ראה מקבילות תהלים י"ח, נ; ל"ד, ד; נ"ד, ח; פ"ו, יב; ק"ו, א; קמ"ה, א, ועוד.

²³⁴ תהלים ק"ו, א; ק"ז, א; קי"ח, א, כט; קל"ו, א, ועוד.

²³⁵ כמו כן פתיחת הפרק דומה מאוד לפסוק בפרק ק', ה: **"כִּי טוֹב ה' לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וְעַד דָּר אֲמוֹנַתוֹ"** (תהלים ק', ה), ולמעשה מסיים את היחידה כולה של פרק צ"ב-ק' (ראה בפרק על "פרקי קבלת שבת").

²³⁶ על מעשי ה' ופעולותיו ראה תהלים כ"ח, ה; ס"ד, י; קי"א, ב-ג; קמ"ג, ה, ועוד.

²³⁷ ייתכן שהניסוח **"מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך"** הוא המקור של הניסוח – ושל הרעיון – בפיוט "לכה דודי": **"סוף מעשה במחשבה תחלה"**, כי מהות השבת היא להתבונן במעשה בראשית ולהכיר את הבורא (בשם בננו יחזקאל שרגא ישי נ"י; ראה גם בהערה 232 ובפירוש על "לכה דודי" ליד הערה 222), ועל פי זה מתפרשת היטב הכותרת של המזמור **"מזמור שיר ליום השבת"**.

²³⁸ גם במזמור ק"ד, ההתבוננות בבריאה מובילה לשמחה במעשי הבורא ולבקשה לתיקון חברתי של הרשעים (ק"ד, לא-לה). **במזמור ק"ד מתאר המשורר בפרוטרוט את נפלאות הבריאה, ולכן הניסוח שם הוא "מה רבו מעשיך ה' כָּלֵם בְּחִקְמָה עֲשִׂיתָ" (ק"ד, כד), בניגוד לפרקנו המתאר את גדולתו של ה' היושב במרום (ט), ולכן הניסוח שונה בהתאם: "מה גדלו מעשיך ה'..."**; ראה מאיר וייס, "ברכי נפשי – תהלים קד", בתוך ספרו **מקראות ככוונתם**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 251-214.

המשורר חוזר בפסוק זה על השורש "פעל", שנזכר למעלה בהקשר אחר, ללמדנו ש"פעלי און" פוגעים במעשיו הנפלאים של בורא העולם וגם בשמחת המשורר על הבריאה: "כי שִׁמְחֵתִי ה' בְּפַעֲלֶךָ... (ה).²³⁹

(יא-יב) וַתֵּרָם כְּרָאִים קִרְנֵי בַלְתֵי בְשָׁמֵן רַעֲנָן: וַתִּבֹט עֵינֵי בְשׁוּרֵי בְקָמִים עָלֵי מְרַעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזַנֵי: המשורר מייחס את הצלחתו לה': בעקבות הכרת ה' היושב במרום "וַאֲתָה מְרוֹם לְעֵלָם" (ט), ה' ירים גם את קרנו של המשורר "וַתֵּרָם כְּרָאִים קִרְנֵי" (יא),²⁴⁰ ויש בניסוחים האלה לשון נופל על לשון: "וַתֵּרָם כְּרָאִים". המשיחה "בְּשָׁמֵן רַעֲנָן" (יא) גורמת למשורר ולשאר הצדיקים להיות "דְּשֻׁנִים וְרַעֲנָנִים" (טו).²⁴¹

(יג-יד) צְדִיק פִּתְמָר יִפְרַח כְּאֶרֶז בְּלִבְנוֹן יִשְׁגָה: שְׁתוּלִים בְּבֵית ה' בְּחִצְרוֹת אֶ-לֵהֵינוּ יִפְרִיחוּ: חצר בית ה' בנויה מארזים (מל"א ו', לו, ועוד), וכך גם המשורר משווה את פריחתו של הצדיק בחצרות ה' לארז בלבנון, כי הצלחת הצדיק והשפעתו על סביבתו היא שעומדת במרכז של חצרות בית ה'.²⁴² ייתכן שיש בכך גם רמז כנגד מנהגם של עובדי עבודה זרה לנטוע עצי פולחן בבית מקדשם (דברים ט"ז, כא). לפי המשורר פעולת הצדיק היא שדומה לפריחת עץ ארז בלבנון וכתמר במדבר, בניגוד לפולחנם של עובדי עבודה זרה.

פריחת הרשעים היא זמנית – "בְּפִרְחֵם רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב" (ח), אך הצדיק יפרח ויתפתח כתמר: "צְדִיק פִּתְמָר יִפְרַח" (יג; לשון יחיד). לאחר תיאורה של פריחת הצדיק כפרט (יג), מוסיף הפסוק הבא לתאר את התאספות הצדיקים כציבור בחצרות בית ה', כשהם מתחברים יחדיו: "בְּחִצְרוֹת אֶ-לֵהֵינוּ יִפְרִיחוּ" (יד; לשון רבים). כפרט הצדיק יִפְרַח (בניין קל), אך בציבור הצדיקים יחדיו יִפְרִיחוּ זה את זה (בניין הפעיל).

על הרשעים נאמר "יִתְפָּרְדּוּ כָּל פְּעֻלֵי אֲוֶן" (י), כי הפיזור הוא הנאה להן והנאה לעולם, אך כשמדובר בצדיקים, התחברותם יחדיו (לשון רבים) היא הנאה להן והנאה לעולם.²⁴³

(טו-טז) עוֹד יִנּוּבוּן בְּשִׁיבָה דְּשֻׁנִים וְרַעֲנָנִים יִהְיוּ: לְהַגִּיד כִּי יִשָּׂר ה' צוּרֵי וְלֹא עוֹלָתָה בּוֹ: "לְהַגִּיד" חותמת כמילת מסגרת את הפרק כולו מעין הפתיחה - ראה פירוש למעלה (פסוק ב).

²³⁹ הניסוח "בְּפִרְחֵם רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב וְיִצְאוּ כָּל פְּעֻלֵי אֲוֶן" מזכיר את מחלוקת קרח ועדתו: "וַיֵּצֵא פָּרַח וַיֵּצֵא צִיץ" (במדבר י"ז, כג).

²⁴⁰ וכך גם מילת המסגרת בתהלים קמ"ח: "בְּמִרְוַמִּים" (א) – "וַיִּנְּחֵם קֶרֶן לְעַמּוֹ (יד). ראה בפירוש שלנו על "פסוקי דזמרא" מזמור קמ"ו-ק"ן.

²⁴¹ על הניסוח "וַתִּבֹט עֵינֵי בְשׁוּרֵי" ראה: "אֶ-לֵהֵים נְרָאֲנֵי בְשׁוּרֵי" (ני"ט, יא).

²⁴² המשורר מדגיש דווקא את "חִצְרוֹת" בית ה', דהיינו מקום ההתאספות של באי המקדש (תהלים פ"ד, ג; ק', ד; קט"ז, יט; קל"ה, ב, ועוד).

מעלתו של הצדיק המשמש מעין מקדש ומשכן מפורטת בספרי המוסר: "וְהִנֵּה הָאִישׁ הַמִּתְקַדֵּשׁ בְּקִדְשֵׁי בּוֹרָאוֹ אֶפְלוּ מַעֲשָׂיו הַגְּשָׁמִים חוֹזְרִים לְהִיטֵת עֵינָיו קִדְשָׁה מִמֶּשׁ... וְהִנֵּה אִישׁ כְּזֶה הוּא עֹצֵמוֹ נְחָשֵׁב כְּמוֹשֵׁן כְּמִקְדָּשׁ וּכְמוֹבֵחַ וּכְמִמְאָרְם ז"ל (בראשית רבה פ"ב): "וַיִּעַל מַעְלֵיו אֶ-לֵהֵים" (בראשית ל"ה) - "הָאֲבוֹת הֵן הֵן הַמְּרַבָּה", וְכֵן אֲמַרו, "הַצְּדִיקִים הֵן הֵן הַמְּרַבָּה", כִּי הַשְּׂכִינָה שׁוֹרָה עֲלֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהִיָּתָה שׁוֹרָה בְּמִקְדָּשׁ" (רמח"ל, מסילת ישרים, פרק כ"ו: בְּבִאוֹר מִדַּת הַקִּדְשָׁה וְדָרְךְ קִנְיָתָה). על פי רעיון זה המשורר משווה את הצדיק לחומרם שמהם בנוי מקדש ה'.

²⁴³ הניסוח למעלה הוא על פי משנה סנהדרין פ"ח מ"ה.

ישנן מקבילות לשוניות וענייניות מעניינות בין מזמור צ"ב לבין המזמורים הסמוכים לו, ולמעשה ניתן לזהות מעין רצף אחד מפרק צ' ועד פרק ק'. מעבר לפרשנות של כל מזמור כיחידה בפני עצמה, הסמיכות בין הפרקים והזיקה ביניהם מצביעות על מסרים חשובים בין המזמורים. עיון זה מלמד רבות על סידור וסמיכות הפרקים שבספר תהלים.²⁴⁴

הצלת הפרט מצרתו (צ'-צ"א) והודאתו הפרטית (צ"ב) מתחברת להכרת המשורר את מלכות ה' (צ"ג), ובעקבות כך הוא מבקש מה' לעשות צדק עלי אדמות והמשורר מנסה לחנך את הרשעים להכיר את ה' (צ"ד). ישראל והעמים מוזמנים להכיר במלכות ה' (צ"ה) עם קריאה נפרדת לעמים (צ"ו-צ"ז) ולישראל (צ"ח-צ"ט) עד שלבסוף העמים יחד עם ישראל מודים לה' בחצרות ה' (ק'). בהמשך נציג את הקשרים בין הפרקים באופן יותר מפורט בעזרת טבלאות קטנות עם פירושיהם.

מזמור צ' – מזמור צ"ג: הצלת הפרט מצרתו והודאתו בשבתו בבית ה' עם שאר הצדיקים

מבחינה עניינית, שלושת המזמורים מתארים את מצוקת המשורר ותחושתו, שימיו חולפים וקצרים (צ'); הסכנות מאיימות על המשורר באופן פעיל, ומתוך צרתו הוא מחפש את קרבת ה' ואת עזרתו (צ"א); בהמשך המשורר מודה לה' על העבר ומתייחס להשגחה הפרטית של הצלתו האישית מידי הרשעים בתקווה שהוא יתחבר לשאר הצדיקים, השתולים איתו בבית ה' (צ"ב).

מזמור צ'	מזמור צ"א	מזמור צ"ב
א-דני מעון אתה היית לנו בדר (א) שבענו בבקר חסדך (יד)	שמת מעונך (ט), אךך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי (טז)	
(ו) בבקר יצייך וחלף לערב ימולל ויבש (יד) שבענו בבקר חסדך וירנה ונשמחה בכל ימינו: (טו) שמהנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה: (טז) יראה אל עבדיך פעלה והדרך על בנייהם: (יז) ויהי נעם א-דני א-להינו עלינו ומעשה דנינו פונה עלינו ומעשה דינו פונהו:	(ג) להגיד בבקר חסדך ואמונתך פלילות: ... (ה) כי שמתני ה' בפעלך ממעשי ידך ארמן: ... (ח) בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד:	
	ישב באתר עליון (א), כי אתה ה' מחסי עליון (ט), רק בעיניך תביט (ח)	ולזמר לשמך עליון (ד) ותבט עיני בשורי (יב)

מבחינה לשונית, המזמורים נעזרים באותם מושגים ונושאים (ראה בטבלה): ה' היה לישראל "מעון" בעבר, והמשורר מחפש עזרה ומחסה בה' - "שמת מעונך" (צ'.צ"א); בחצרות בית ה' הצדיקים אכן מוצאים את מעונם (צ"ב); המושג "מעון" אינו נזכר. המשורר מבקש במצוקתו "שבענו בבקר חסדך" (צ'), וה' מבטיח לו בפרק הבא: "אשביעהו ואראהו בישועתי" (צ"א). בדיוק אותם המושגים של הבקשות להצלת ה' (צ', יד-יז) חוזרים בהודאת המשורר לאחר הצלתו (צ"ב, ג.ה.יג); הבקשה להצלה וההודאת לאחר ההצלה מנוסחות באותם מושגים: "להגיד בבקר חסדך" (צ"ב, ג).

²⁴⁴ חז"ל זיהו כמה קובצי מזמורים כמו "פסוקי דזמרא" (קמ"ה), פרקי הלל (קיי"ג-קיי"ח), מזמורים של קבלת שבת (צ"ה-צ"ט) כיחידה ספרותית אחת; ראה בפרקים באתר www.tefilah.org, וראה Zenger, Erich: Kanonische Psalmenexegese ... Beobachtungen zum Sabbatpsalm 92; Mincha, 2000, Seite 243-260. המחבר בנושא.

מתוך המצוקה המשורר שומע את הבטחת ה' לראות במפלתם של הרשעים - "כִּי בְעֵינֶיךָ תִּבְטַח וְשִׁלַּמְתָּ רְשָׁעִים תִּרְאֶה" (צ"א, ח); אכן לאחר הצלתו הוא מודה לה' בפרק הבא על קיום בקשה זו: "וַתִּבְטַח עֵינַי בְּשׁוֹרֵי" (צ"ב, יב).

מזמור צ"ג – מזמור ק': קבלת מלכות ה' על ידי ישראל והעמים

מזמור צ"ג עד מזמור ק' מהווים יחידה ספרותית אחרת לאחר היחידה של מזמור צ"ב-צ"ג: המשורר מכריז על מלכות ה' מתוך הכרתו האישית (צ"ג), וקורא לעזרת ה', כדי לשפוט את הרשעים (צ"ד). לאחר קריאה משותפת לעם ישראל ולכל העמים לקבל עליהם מלכות שמים (צ"ה), המשורר פונה בשני פרקים לאומות העולם (צ"ו-צ"ז) ובמקביל לעם ישראל להתכונן למלכות ה' (צ"ח-צ"ט); בחתימת היחידה ישראל והעמים נכנסים יחדיו לחצרות בית ה' להודות לה' על חסדו ועל אמונתו (ק').

לאחר עיון במקבילות הרבות בין הפרקים צ' – ק' ניתן לזהות מעין "סיפור" לאורך כל הפרקים, ושתי היחידות (צ"ב-צ"ג; צ"ג-ק') מתחברות למקשה אחת. פרק ק' סוגר את המעגל, המתחיל בפרק צ"ב-צ"ג: שמחת המשורר על הצלתו הפרטית (צ"ב) מורחבת לאורך הפרקים עד שבפרק ק' כל העמים יחד עם ישראל שותפים לאותו שיר תודה בחצרות ה'. לאחר הצלתו הפרטית (צ"ג-צ"ג), המשורר מכיר במלכות ה' (צ"ג) ומבקש את תיקון העולם (צ"ד); הוא מוכן לקרוא לכל העמים לקבל עליהם את מלכות ה' יחד עם ישראל עמו (צ"ה); המשורר פונה קודם לעמים (צ"ו-צ"ז) ואחר כך גם לעם ישראל בנפרד (צ"ח-צ"ט) להכיר במלכות ה', כדי להיכנס לבסוף יחדו לחצרות ה' (ק'). המשורר זכה לאחר הצלתו האישית להיות שתול בחצרות ה' (צ"ב, יד); בעקבות כך הוא קורא לעמים אחרים לבוא לחצרות ה' (צ"ו, ח) ולבסוף עם ישראל ואומות העולם יחדיו באים לחצרות ה' להודות לה' (ק', ד); בכך סוגר מזמור ק' את המעגל, שהתחיל במזמור צ"ב-צ"ג!

תהלים ק'	תהלים צ"ב
(א) מזמור לתודה הריעו לה' כל הארץ: (ב) עבדו את ה' בשמחה באו לפניו פרינה: ... (ד) באו שערנו בתודה הצר לנו בתהלה הודו לו ברכו שמו: (ה) כי טוב ה' לעולם חסדו ועד דר ודר אמונתו:	(ב) טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון: (ג) להגיד בפקר חסדך ואמונתך בלילות: ... (ה) כי שפחתנו ה' בפעלך במעשי ידך אמן: (יד) שתולים בבית ה' פתצרות אלהינו יפריחו:

סוף היחידה הראשונה (צ"ב) ותחילת היחידה השנייה של קבלת מלכות ה' (צ"ג) מתחברות באופן טבעי: במזמור צ"ב המשורר משבח את ה' לאחר הצלתו מידי אויביו; הוא מכיר תודה לה', השוכן ב"מרום" (ט) והמרים אותו ומצילו מידי הרשעים – "וַתָּרֵם כְּרָאִים... (יא); מזמור צ"ג מתאר בניסוחים דומים את גדולת ה' וקבלת מלכותו עליו מתוך התבוננות בטבע, אך כבר ללא שום איום אישי מצד הרשעים: "אֲדִיר בְּמָרוֹם ה'" (צ"ג, ד); המשורר מעודד בהמשך את העמים להצטרף יחדיו, כדי לרומם את ה': "רוֹמְמוּ ה' אֶל־לְהִינוּ" (צ"ט, ה.ט).

תהלים צ"ג	תהלים צ"ב
אדיר בְּמָרוֹם ה': עֲדִיתִךָ נֶאֱמַנְנוּ מֵאֵד לְבִיתֶךָ נֶאֱוָה קִדְשׁ (ד-ה)	(ג) להגיד בפקר חסדך ואמונתך בלילות: ... (ט) ואתה מרום לעלם ה': ... (יד) שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו:

צמד המילים "חסד ואמונה" עוברים לאורך הפרקים התפתחות אופיינית למבנה של כל היחידה (ראה טבלה), וניתן למעשה לסכם את המסר המחבר את כל הפרקים כשעוקבים אחר צמד מושגים אלה: תחושת ההודאה הפרטית של המשורר (צ"ב, ג), הופכת בהמשך להודאה לאומית של עם ישראל נוכח עמים אחרים (צ"ח, ג), ולבסוף היא ההצהרה האוניברסלית של כל העמים המצטרפים לעם ישראל להיכנס לחצרות ה' (ק', ה).

תהלים צ"ב	תהלים צ"ח	תהלים ק'
(ג) להגיד בבקר תסודו ואמונתו בפלילות: ...	(ג) זכר תסודו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו:	(ה) פי טוב ה' לעולם תסודו ועד דר דר ודר אמונתו:
← פרטי	← לאומי	← אוניברסלי

מזמור צ"ג

במזמור צ"א ה' הבטיח למשורר "ארץ ימים", אך לאחר שיר ההודאה (צ"ב) המשורר משבח דווקא את מלכות ה' באותו הניסוח של "ה' לארץ ימים" (צ"ג, ה); המשורר הפנים שרק ה' עצמו חי "לארץ ימים"; על ידי הזכות לשבח את חי העולמים, המשורר עצמו כביכול זוכה "לאורך ימים".

מזמור צ"ג מתאר את גדולת ה' – "ה' מלך גאות לבש" (א), אך הרשעים פוגעים בגדולת ה', ולכן המשורר מבקש לתקן את המצב ולהעניש את הרשעים: "השב גמול על גאים" (ב).

לאחר קבלת מלכות ה' בעקבות הכרתו האישית את ה' (צ"ג כהמשך של צ"ב), המשורר קורא לישראל להודיע את מלכות ה' לכל הגוים (צ"ד, י) בדיוק בניסוח של מזמור צ"ג:

תהלים צ' - צ"ב	תהלים צ"ג	תהלים צ"ד-ק'
ארץ ימים אשביעהו ואראהו בישועתי (צ"א, טז)	ה' מלך גאות לבש לבש ה' עז התאזר אף תפון תבל כל תמוט (א)	השב גמול על גאים" (צ"ד, ב) אמרו בגוים ה' מלך אף תפון תבל כל תמוט ודין עמים במישרים (צ"ו, י)
	ה' לארץ ימים (ה)	

מזמור צ"ד

המשורר מבקש לתקן את העולם, הוא קורא לה' לשפוט את הארץ ולהציל את ישראל. יש מקבילות רבות ומעניינות למזמורים הקודמים:

במזמור צ' המשורר חש שכל ימיו רעים, והוא מבקש להינצל מתחושה זאת; במזמור צ"ד המשורר מבקש "להשקיט לו מימי רע", דהיינו הוא עובר מעין חוויה מתקנת של התחושה הזאת:

תהלים צ'	תהלים צ"ד
פי כל גמנו פנו בעברתך (ט), גמנו שנותינו בהם (י), למנות גמנו פן הזדע (יב), ונשמחה בכל גמנו (יד), שמחנו פלמות עניתנו שנות ראינו רעה (טו)	להשקיט לו מימי רע (יג)

במזמור צ"א המשורר מבקש את חסותו של ה' ברמה האישית; במזמור צ"ד המשורר מתאר באותם מושגים וניסוחים את אותה תחושה ברמה הלאומית, ומבקש את הצלת ה':

תהלים צ"ד	תהלים צ"א
עֲמַךְ ה' יִדְפְּאוּ וְנַחֲלֶתְךָ יַעֲנוּ (ה), וַיְהִי ה' לִי לְמִשְׁגָּב וְאֵלֵי לְצוּר מַחְסִי (כב)	תָּשֵׁב אֲנוּשׁ עַד זָפַת (ג), אִמַר לֵה' מַחְסִי וּמִצִּדּוֹתֵי אֵלֵי-לֵה' אֲבֹטַח בּו (ב), וְתַחַת כַּנְפֵי תַחֲסֶה (ד), כִּי אֲתָה ה' מַחְסִי (ט), כִּי בִי חָשַׁק וְאֶפְלָטָהוּ אֲשַׁגְּבֶהוּ כִּי יָדַע שְׁמִי (יד)

במזמור צ"ב המשורר ניצול בעזרת ה' מהרשעים וזוכה לראות במפלתם של "פְּעֻלֵי אֲנֹן"; בניגוד לכך במזמור צ"ד המשורר בא להוכיח, לחנך ולהדריך את "פְּעֻלֵי אֲנֹן"; המושגים של רשעת הרשעים ומפלתם במזמור צ"ב נהפכים במזמור צ"ד לדברי תוכחה, כדי להדריך את הרשעים בדרך טובה.²⁴⁵

בפרק צ"ב המשורר שומע ומביט במפלתם של הרשעים ומתבונן במחשבות הבורא; בניגוד לכך במזמור צ"ד ה' שומע ומביט ברשעים, כי הבורא הוא שמבין את מחשבותיו של בני אדם. בפרק צ"ג המשורר הכיר במלכות ה' ולכן מובן, שגם המשורר נרתם בפרק צ"ד למשימה לחנך ולהדריך את הרשעים בדרך טובה.

תהלים צ"ד	תהלים צ"ב
(ד) יִבְיַעוּ יַדְבְּרוּ עֵתְךָ יִתְאַמְרוּ כָּל פְּעֻלֵי אֲנֹן: (ח) בִּינוּ בְּעֵרִים בָּעַם וּכְסִילִים מִתִּי תִשְׁבִּילוּ: (ט) הִנֵּטַע אֲזֹן הַלֵּא וְשָׁמַע אִם יִצַר עֵינָיו הַלֵּא יִבְיַט:	(ז) אִישׁ פֶּעַר לֹא יָדַע וּכְסִיל לֹא יָבִין אֵת זֹאת: (ח) בְּפֶרֶחַ רְשָׁעִים כָּמוֹ עֵשֶׂב וַיִּצְיֵצוּ כָּל פְּעֻלֵי אֲנֹן לְהַשְׁמָדָם עַד־יָעַד: ... (י) כִּי הִנֵּה אֵיבֹבֶךָ ה' כִּי הִנֵּה אֵיבֹבֶךָ יִתְפָּרְדּוּ כָּל פְּעֻלֵי אֲנֹן: (יב) וְתִבְטַע עֵינָיו בְּשׂוֹרֵי בְּקָמִים עָלֵי מְרַעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזִנֵּי:

מזמור צ"ה-ק'

לאחר שהמשורר עבר את צרתו האישית (צ"א-צ"ב) ומודה לה' על הצלתו (צ"ב), הוא הכיר במלכות ה' (צ"ג); המשורר קורא עכשיו לה' לשפוט את העולם, ומוכן להדריך עמים אחרים לקבל עליהם את מלכות ה' (צ"ד).

פרקים צ"ה-ק' בנויים בצורה הגיונית ביותר, ויחידה זו ממשיכה את הפרקים הקודמים: המשורר פונה לעמים ולישראל לקבל את מלכות ה' ולהודות לו ביחד בחצרות בית ה'.²⁴⁶

לסיכום: המזמורים צ' - ק' מחוברים יחדיו באופן הגיוני, והמקבילות הלשוניות מקשרות עניינית בין הנושאים.²⁴⁷

²⁴⁵ על פי העיקרון: "איזהו גבור שבגבורים ... מי שעושה שונאו אוהבו" (אבות דרבי נתן, נ"א, ריש פרק כ"ג).
²⁴⁶ ראה למעלה בניתוח שלנו "מזמורי תהלים של קבלת שבת (תהלים צ"ה-צ"ט, כט)" (למעלה עמוד 71), וצרף לכאן.
²⁴⁷ חלק של הפרקים הנ"ל נבחרו בסדר "חדש" למזמורים של "קבלת שבת": לאחר החזון של קבלת עול מלכות שמים על ידי ישראל והעמים (צ"ה-צ"טק'), עם ישראל מתייחד לקבלת השבת ("לכה דודי"), ובעקבות כך הוא מפנים אישית את המסרים של "מזמור שיר ליום השבת" (צ"ב), ואכ"ל.

תפילת ערבית

של שבת

פרשת "שמע" ופרשת "והיה אם שמע" – פירושן ואופיין (20)
(תרשים צבעוני בעמוד 126)

- (א) הבדלים בין פרשת "שמע" לפרשת "והיה אם שמע" על פי חז"ל
(ב) האופי השונה של שתי הפרשיות
(ג) ניסוחים אופייניים של שתי הפרשיות

הקדמה²⁴⁸

חז"ל בחרו בשתי הפרשיות (דברים ו', ד-ט; י"א, יג-כא) כחלקים מרכזיים של תפילת שחרית ומעריב. בעיוננו ננסה לעמוד על ייחודן של שתי הפרשיות ועל ההבדלים ביניהן לפי פרשנות המקרא²⁴⁹ ולפי השקפת חז"ל.²⁵⁰

(א) הבדלים בין פרשת "שמע" לפרשת "והיה אם שמע" על פי חז"ל

על פי המשנה במסכת ברכות ב', ב (א.א.), פרשת "שמע" עוסקת בקבלת "עול מלכות שמים תחילה, ואחר כך יקבל עליו עול מצוות", דהיינו המשכה פרשת "והיה אם שמע". מכאן משתמע שיש חשיבות מיוחדת להכיר קודם בסמכותו הבסיסית של ה' (קבלת עול מלכות שמים) לפני העיסוק המעשי בקיום המצוות לפרטיהן (קבלת עול מצוות).²⁵¹ ישנן מקבילות רבות בין שתי הפרשיות, אך יש גם הבדלים משמעותיים ביניהן, כמפורש בירושלמי ברכות ב', א :

אמר רבי חנינא : כל מה שכתוב בזה – כתוב בזה ; מעתה לא יקרא אלא אחד?
אמר רבי עילא : הראשון – ליחיד, והשני – לציבור ;
והראשון – לתלמוד, והשני – למעשה.

מניתוח הפסוקים יתברר שהבחנות אלו של חז"ל מתאימות היטב לפשוטם של המקראות. ההקשר והניסוחים השונים של שתי הפרשיות מראים את האופי הייחודי של כל אחת מהן. בעזרת ניתוח הבדלים אלו אפשר לעמוד על אופיין השונה והמיוחד של שתי הפרשיות של קריאת שמע (א.ג.). למרות הדמיון הרב, ישנו מהלך מחשבתי שונה בשתי הפרשיות (א.ד. סיכום ציורי של האופי והמהלך של שתי הפרשיות): בפרשה הראשונה אהבת ה' מתפתחת אצל כל פרט באופן הגיוני והדרגתי מתוך הכרת ה' ("הראשון ליחיד"), אשר מובילה באופן טבעי לידי לימוד התורה ("והראשון לתלמוד")²⁵² וחינוך הבית לתורה, ובסופו של דבר תהליך זה בא גם לידי ביטוי מעשי בקיום מצוות תפילין ומזוזות.²⁵³

²⁴⁸ בדף הצבעוני המצורף מופיעות שתי הפרשיות עם סיכום קצר של ההסברים המובאים להלן, וההפניות במאמר מתייחסות לדף זה. ניסוחים אופייניים של הפרשה הראשונה מסומנים בירוק, של הפרשה השנייה בכחול, וניסוחים משותפים – אם כי לפעמים משמעותם שונה – מופיעים בצבע אדום.

²⁴⁹ ראה חומר רב בספרו של משה ויינפלד, **עשרת הדיברות וקריאת שמע: גלגוליהן של הצהרות אמונה**, תל אביב 2001.

²⁵⁰ התייחסות לפרשה השלישית ולהשתלבותן של שלוש הפרשיות בברכות קריאת שמע נמצאת בפרקים אחרים באתר www.tefilah.org.

²⁵¹ הרמב"ם בהלכות קריאת שמע, פרק א, הלכה ב, מוסיף על דברי המשנה על פי דרכו: "ומקדימין לקרות פרשת שמע מפני שיש בה ציווי על יחוד השם ואהבתו ותלמודו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה והיה אם שמע שיש בה צווי על שאר המצוות כולן, ואחר כך פרשת ציצית שגם היא יש בה צווי על זכירת כל המצוות".

²⁵² ראה רש"י דברים ו', ו על פי חז"ל: "והיו הדברים האלה – ומהו האהבה 'והיו הדברים האלה', שמתוך כך אתה מכיר בהקב"ה ומדבק בדרכיו".

²⁵³ לפי הרשב"ם (שמות י"ג, ט) מצוות אלו מבטאות את הקשר ההדוק לתורה, ולא דווקא מצוות מעשיות של תפילין של יד ושל ראש: "לאות על ירך – לפי עומק פשוטו: יהיה לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ירך, כעין שימני כחותם על לבך" (שיר השירים ח', ו). גם לפי הרשב"ם, מצוות תפילין (בדברים ו', ח; י"א, יח) אכן מתייחסת ל"קשר" המיוחד בין "הדברים האלה" (ו', ו) או "דברי אלה" (י"א, יח) ובין ישראל, דהיינו ההפנמה בתוך הלב, אשר מביאה לידי הקיום המעשי של מצוות המזוזה.

שונה מכך הוא אופייה של הפרשה השנייה: הפרשה פותחת בשכר ועונש על קיום המצוות ("והשני למעשה") ומודגשת בה הבחירה של כל עם ישראל בין הטוב לרע, המביאה לידי שכר ועונש לעם ישראל היושב בארצו ("והשני לציבור").²⁵⁴ גם לאחר תיאור העונש, קיום המצוות יאפשר לעם ישראל לשהות בארצו (בדומה לפרשה הראשונה).²⁵⁵ נפרט בהמשך את ההבדלים הנוגעים לאופי הפרשיות (סעיפים א-ה) ולניסוחיהן השונים (סעיפים ו-ד).

ב) האופי השונה של שתי הפרשיות

א. ההקשר השונה של שתי הפרשיות

הפרשה הראשונה מופיעה מיד אחרי תיאור מתן תורה. "שמע ישראל" הוא ההמשך של השמיעה בהר סיני,²⁵⁶ וגם הניסוח "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" הוא כינוי ל"עֲשֶׂת הַדְּבָרִים" (ד', יג), כפי שנאמרו בהר סיני: "אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֶל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה בְּעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל". באמצעות הלימוד לילדים נמשכת ההשפעה של מתן תורה בהר סיני לכל הדורות הבאים של עם ישראל, ולכן מופיעים בהקשר זה הניסוחים "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... וְדִבַּרְתָּ בָּם" (ו', ו-ז). לאחר התגלות ה' בהר סיני, אהבת ה' מתבטאת בלימוד התורה ובחינוך הילדים לתורה, המובילים בהדרגה גם לקיום המצוות המעשיות שבסופה של הפרשה הראשונה. בהקשר הזה, דהיינו קבלת עול מלכות שמים מתוך אהבת ה' ודבקות בלימוד התורה – אין צורך בהזכרת שכר ועונש.

הפרשה השנייה מופיעה בנאום המצוות ערב הכניסה לארץ ישראל²⁵⁷ ומודגשים בה איסור עבודה זרה, היסוד של הבחירה החופשית ואחריותו של עם ישראל.²⁵⁸ קיומו של עם ישראל בארץ ישראל מותנה בקיום המצוות: "והיה אם שמוע – והיה מוסב על האמור למעלה (פסוק יא) למטר השמים תשתה מים".²⁵⁹

ג. "מצוות היום" שונה בשתי הפרשיות

בפרשה הראשונה אהבת ה' היא הכוח הדוחף, והיא מתפתחת בהדרגה מתוך החוויה המיוחדת של מעמד הר סיני עד לקיום המצוות המעשיות. בהקשר של אהבת ה', חוויה זו מוצאת את ביטוייה

התפילין הן הקישוט של מלכים, ולהבדיל – של עובדי עבודה זרה, כפי שמשמע ממקומות אחרים במקרא: "וְנִאֲמַרְמֹד עָלָיו וְנִאֲמַרְתֶּהוּ כִּי יִדְעָתִי כִּי לֹא יִחַה אַחֲרַי נִפְלו וְנִקְּחָה הַנֶּזֶר אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ וְנִאֲצַעְדָה אֲשֶׁר עַל זְרָעוֹ וְנִאֲבִיאִם אֶל אֲדֹנָי הַנְּהָ" (שמואל ב א', ו); "וְנִאֲמַרְתָּ כֹּה אָמַר אֲ-דְנִי ה' הוּי לְמַתְפָּרוֹת קְסָתוֹת עַל כָּל אֲצִילֵי יְדֵי וְעִשׂוֹת הַמִּסְפָּחוֹת עַל רֹאשׁ כָּל קוֹמָה לְצוּדֵד נִפְשׁוֹת הַנִּפְשׁוֹת תְּצוּדֵדְנָה לְעַמִּי וְנִפְשׁוֹת לְכִנְה תְּחַיֶּינָה" (יחזקאל י"ג, יח).²⁵⁴ יהושע ציטט ושילב את אותו הפסוק מפרשת "והיה" בהשביעו את עם ישראל: "רק שָׁמְרוּ מֵאֵד לְעִשׂוֹת אֵת הַמִּצְוָה וְאֵת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם מִשֶּׁה עָבַד ה' לְאֵהָבָה אֵת ה' אֶ-לֵהֵיכֶם וְלָלַכְתָּ בְּכָל דְרָכָיו וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְלִדְבָקָה בּוֹ וְלִעֲבֹד בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (יהושע כ"ב, ה). יהושע גם אזכר את דברים י"א, כא, דהיינו הפסוק המופיע מיד לאחר פרשת "והיה אם שמוע"; "בְּעֵבְרְכֶם אֵת בְּרִית ה' אֶ-לֵהֵיכֶם אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם וְהִלַּכְתֶּם וְעִבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְנִאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם" (יהושע כ"ג, טז).²⁵⁵ ראה רש"י (דברים י"א, יח): "ושמתם את דברי – אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות, הניחו תפילין, עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר (ירמיה ל"א, כ) הַצִּיבִי לְךָ צִינִים". על השתלשלותו של מדרש זה ראה מאמרו של אביעזר רביצקי, "הציבי לך ציונים", על דעת המקום – מחקרים בהגות היהודית ובתולדותיה, ירושלים 1991, עמ' 73-34. אך לדעת הרמב"ן (על אתר), העונש מתייחס למצבו של עם ישראל בארצו, וכך הוא מסביר לאחר הביאו את דברי המדרש: "וכוונת המדרש, מפני שסמך 'ושמתם' אל 'ואבדתם', אבל עיקר הכתוב בארץ, דכתיב (פסוק כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה...". פסוקים אחרים בספר דברים יכולים לתמוך בפירוש זה (דברים כ"ח, מה ואילך, ועוד). לפי אבן עזרא סמיכות הפסוקים אכן מתפרשת בדרך זו, דהיינו לעולם לא תגלו מהארץ: "ואם תשימון על לב, לא תאבדון מעל הארץ, רק תאריכו ימים כימי השמים על הארץ".

²⁵⁶ ראה דברים ה', א, כג-כט; ט', א, ועוד.

²⁵⁷ ראה בפירושו של דוד צבי הופמן, **דברים**, בני ברק 1960.

²⁵⁸ ראה דברים י"א, י ואילך; י"א, כב ואילך. ראה גם יהודה אליצור, "ארץ ישראל במחשבת המקרא", **ישראל והמקרא**, רמת גן 1999, עמ' 261-279.

²⁵⁹ לשונו של רש"י על דברים י"א, יג. "שמים וארץ" הן מילים מנחות בפרשה: "וְנִתַּתִּי מִטַּר אֲרָצְכֶם... וְעָצַר אֵת הַשָּׁמַיִם... וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֵת יְבוּלָה וְנִאֲבַדְתֶּם מֵהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה... לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָשַׁבַע ה' לְאֲבֹתֵיכֶם לֵאמֹר לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ". הרשב"ם פירש את המליצה "כימי השמים על הארץ" במשמעות חקלאית: "כימי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ – כלומר ונתתי מטר מן השמים והאדמה תתן את יבולה".

בלימוד התורה ובחינוך בני הבית לתורה ולמצוות. "צו השעה" בפרשה הראשונה הוא הפנמת "הדברים האלה... על לבבך", ולכן המילים "אשר אנכי מצוץ היום" מוסבות בפרשה זו על "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוץ היום על לבבך".

בפרשה השנייה קיום המצוות מביא לידי שפע חקלאי, ולעומת זאת עזיבת המצוות ועבודה זרה גורמות חס ושלוש לגלות ישראל מארצו. קיום המצוות הוא התנאי לשכר: "והיה אם שםע תשמעו אל מצוטי... ונתתי... (י"א, יג-ט). החטא מביא להסתרת ה', ולכן הפסוק "והיה אף ה' בכם ועצר את השמים..." (י"א, יז) מכנה את ה' בלשון נסתר.²⁶⁰ "צו השעה" בפרשה השנייה הוא קיום המצוות, ולכן המילים "אשר אנכי מצוץ אתכם היום" מוסבות דווקא על קיום המצוות: "והיה אם שםע תשמעו אל מצוטי אשר אנכי מצוץ אתכם היום".

בפרשה הראשונה מצוות היום היא ההפנמה ללב "מאהבה", בניגוד לפרשה השנייה, שבה צו השעה הוא קיום המצוות באופן מעשי "מיראה": "אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה".²⁶¹

ג. לשון יחיד ולשון רבים

הפרשה הראשונה מתארת תהליך דתי פנימי של כל פרט לאחר מתן תורה, ולכן כל הציוויים מנוסחים בלשון יחיד. רק הצהרת הפתיחה היא בלשון רבים, כי היא משקפת את החוויה של עם ישראל כולו בהר סיני, והניסוח "ה' א-להינו" מופיע גם הוא בהקשר של מעמד הר סיני: "ה' א-להינו דבר אלינו בחרב לאמר...".²⁶²

בפרשה השנייה מדובר במצבו של עם ישראל, ובכלל זה בשגשוג החקלאי כשכר או כעונש לעם. בשתי הפרשיות יש אפוא "אזהרה ליחיד ואזהרה לצבור" (רש"י דברים י"א, יג). אך השפע החקלאי חל גם על כל פרט ופרט, ולכן הברכה החקלאית מנוסחת בלשון יחיד: "ונאסף דגנך ותירשך ויצהרך: ונתתי עשב בשדך לבקמתך ואלתך ושבעתך".²⁶³ גם ההתעוררות ללימוד התורה מנוסחת בלשון רבים כחובת הכלל (פסוק יח), אך מכיוון שהחינוך הוא תהליך אינדיבידואלי של כל פרט (פסוק יח) – ההתמדה בחינוך בני הבית מנוסחת שוב בלשון יחיד,²⁶⁴ בדיוק כמו בפרשה הראשונה: "בשבתך בבינתך ובלקחתך בדרכך ובשכבך ובקומך... וכתבתם על מזוזות ביתך ובשערך".²⁶⁵ חינוך הילדים והקמת בית נאמן בישראל הם אמנם מעשיו של הפרט, אך הם תורמים ישירות גם לתדמית הכלל כולו ולישיבת בני ישראל בארצם (ד. ראה מעגל בצורה), לכן מילים אלו מנוסחות באופן זהה לחלוטין בשתי הפרשיות.²⁶⁶ כמו כן החזרה לארץ ישראל מנוסחת שוב בלשון רבים, כי לישיבת עם ישראל בארץ האבות יש משמעות לאומית והיסטורית לכל הדורות: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ" (י"א, כא).

²⁶⁰ גם בסיפא של פסוק יג ושל פסוק כא נזכר ה' בלשון נסתר, והדבר דורש עיון.

²⁶¹ ראה הבדל דומה בדברים ל', ב, ח, ועל כך עמדנו במאמר "פרשת התשובה (דברים ל')", מגדים, לב (תש"ס), עמ' 31-46, בייחוד עמ' 42-43 (מובא למטה בחוברת בעיון לפרשת נצבים). ראה גם דברי רש"י (דברים ו', ה), אשר יכולים להסביר את האופי השונה של שתי הפרשיות: "ואהבת – עשה דבריו מאהבה אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה. העושה אצל רבו מיראה כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו".

²⁶² דברים א', ו, אך יש מקומות בספר דברים שבהם "ה' א-להינו" מופיע במשמעות אחרת. כהצהרה של קבלת מלכות שמים הניסוח מופיע בדברים ד', לה, לט; ה', ב, כא-כב, כד; מלכים א י"ח, לט; דברי הימים ב י"ג, י: "ונאנחנו ה' א-להינו ולא עזבנוהו...". ועוד (ראה גם למטה, סעיף ז).

²⁶³ לפי רש"י יש לאיסוף התבואה של כל פרט ופרט גם משמעות לאומית: "ואספת דגנך – אתה תאספנו אל הבית ולא אויבך, כענין שנאמר (ישעיה ס"ב, ח-ט) אם אתן את דגנך וגוי כי מאספיו יאכלוהו, ולא כענין שנאמר (שופטים ו', ג) והיה אם זרע ישראל וגו'...".

²⁶⁴ אותו מעבר בין לשון רבים ללשון יחיד מופיע גם בדברים ד', כט: "ובקשפתם משם את ה' א-להיך ומצאת פי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך".

²⁶⁵ על הביטוי "בשבתך בבינתך" ראה ישעיה ל"ז, כח: "ושבתך וצאתך ובוואך ונדעתך..."; תהלים קל"ט, ב: "אתה נדעת שבתך וקומי...".

²⁶⁶ הדמיון הבולט בין ניסוחים אלו בפרשה השנייה (י"א, יח-כ) ובין הניסוחים של הפרשה הראשונה (ו', ז-ח) ממחיש כביכול את החזרה לאותו מצב, בבחינת "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו פקדם" (איכה ה', כא). ראה בחלק התחתון של הדף הבעוני, "ד. רקע ירוק בחלק השני של הפרשה השנייה".

ד. "מאהבה" ו"מראה"

בפרשה הראשונה מהלך הרעיונות הוא התפתחות מרגש למעשה: הכרת ה' (ד), אהבת ה' (ה), הפנמת דברי ה' (ו), חינוך הילדים (ז) ובסופו של דבר ביטוי מעשי של מצוות תפילין ומצוות מזוזה הן בבית הפרטי ("ביתך") והן בשערי העיר כולה ("ובשעריך"). "בית" מציין את המבנה עצמו לעומת "השער", אשר מתייחס גם לסביבה החיצונית.²⁶⁷ בהקשר של הפרשה הראשונה לא מדובר בחטא או בעונש, אלא בהתפתחות הדרגתית של התקרבות לה', כי "המאור שבה מחזירן למוטב".²⁶⁸ הפרשה השנייה מעמידה את הדרך הטובה (יג-טו) כנגד הדרך הרעה (טז-יז), ומציגה אפשרות של תשובה (יח-כ) למצב שבו עם ישראל יושב בארצו לנצח (כא).

ה. היפוך הסדר של תלמוד תורה ומצוות תפילין בשתי הפרשיות

בפרשה הראשונה האהבה מתפתחת מהרגש ומהלימוד (ד-ז) אל המעשה (ח-ט). בהקשר של התקרבות לה' המתוארת בפרשה זו, הלימוד (ז) קודם לביצוע המעשי של מצוות תפילין (ח).²⁶⁹ בפרשה השנייה העונש גורם לתחושת התרחקות וניתוק בין ישראל לה', ולכן נחוץ קודם כול לחדש את הקשר המעשי (באמצעות התפילין), ומתוך כך יחזור עם ישראל לעסוק בלימוד התורה ובחינוך הילדים. נראה שהיפוך הסדר של לימוד תורה ומצוות תפילין בשתי הפרשיות בא ללמדנו את שתי הגישות החינוכיות על פי הרקע והחוויות השונות המתוארות בשני הפרקים – דברים ו' ודברים י"א: לאחר מתן תורה גוברת החוויה הדתית של אהבת ה' מתוך הלימוד, ואילו בפרשה השנייה הצד המעשי הוא שמוביל את התהליך כולו. הבדל זה מודגש כבר בכלל שציטטנו מהירושלמי: "והראשון לתלמוד והשני למעשה".²⁷⁰

ג) ניסוחים אופייניים של שתי הפרשיות

ו. "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד" – "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי..."

בפרשה הראשונה השמיעה פירושה הקשבה, המביאה לידי הכרת ה', לידי אהבת ה' ולידי לימוד תורה הכולל את חינוך הילדים, ובסופו של דבר גם לידי ביצוע מעשי של המצוות (תפילין ומזוזה).²⁷¹ בפרשה השנייה, לעומת זאת, השמיעה פירושה ציות מעשי למצוות התורה: "וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי..." (י"א, ג).²⁷² שינוי זה במשמעות השורש ש-מ-ע מאפיין את ההבדל בין שתי הפרשיות – "הראשון לתלמוד והשני למעשה" (ירושלמי).

ז. "ה' א-להינו" – "ה' א-להיכם"

בפרשה הראשונה יש הצהרה דתית, "ה' א-להינו", והיא נאמרת בגוף ראשון, בעקבות החוויה של התגלות ה' בהר סיני: "ה' א-להינו דבר אתנו בחרב..." (א', ו).²⁷³ הניסוח בגוף ראשון משקף את קבלת עול מלכות שמים על ידי בני ישראל ואת הקרבה הבלתי אמצעית ביניהם ובין ה'.

²⁶⁷ ראה למשל בראשית כ"ח, יז: "וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מַה נֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֶל־לְהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם".
²⁶⁸ ראה "משיך חכמה": "לכן כתיב השמרו לכם פן יפתה לבבכם דאילו בתלמוד בלא מעשה אדרבא 'המאור שבה מחזירם למוטב' (איכה רבה ב; ירושלמי חגיגה א', ז), אבל במעשה בלא תלמוד יש מקום ליצר הרע לפתות".
²⁶⁹ גם לפי פירושו של הרשב"ם על משמעות התפילין כמליצה ולא כמצווה מעשית של תפילין (ראה למעלה הערה 253), פסוק זה בא לבטא את הקשר ההדוק בין ישראל לה'.
²⁷⁰ על הניגוד הדומה בין "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כ"ד, ז) ובין "וְנִשְׁמָעוּ אֶתְּהָ וְנַעֲשֶׂנוּ" (דברים ל', יב) עיין במאמרי "נעשה ונשמע", **עלון בוגרים**, ט (תשנ"ו), עמ' 103-113 (וגם ב"דיוקי תורה" על ספר שמות, פרשת משפטים, עמ' 25-30). ראה גם שמות י"ט, ח; דברים ה', א, כד; ו', ג; ט', א; כ', ג; כ"ז, ט.
²⁷¹ מעין הניסוח בברכה שלפני קריאת שמע בשחרית: "וְיִתֵּן בְּלַבְנוּ בֵּינָה לְהַבִּין וְלְהַשְׁפִּיל לְשִׁמְעָה לְלַמֵּד וְלַלְמֹד לְשַׁמֵּר וְלַעֲשׂוֹת וְלִקְרֹא אֶת כָּל דְּבָרֵי תִלְמוּד תּוֹרַתְךָ בְּאַהֲבָה".
²⁷² מעין הניסוח בברכה שלאחר קריאת שמע בשחרית: "אֲשֶׁרֵי אִישׁ שִׁשְׁמָע לְמִצְוֹתֶיךָ וְתוֹרַתְךָ וְדַבְּרְךָ יִשִּׁים עַל לְבוֹ".
²⁷³ ראה את ההוכחות המובאות למעלה בהערה 262.

לעומת זאת בפרשה השנייה מודגשת הבחירה החופשית בתהליך של קבלת עול המצוות, המתבטאת גם בשכר ועונש. כיוון שכך, הניסוח "ה' אֶל־לְהִיכֶם" מופיע כאן בגוף שני, כביטוי למעמד הבחירה, שבו משה פונה אל בני ישראל העומדים מול בוראם.²⁷⁴

ח. "ה' אחד"

בפרשה הראשונה מופיע ניסוח זה של הצהרה כביטוי לקבלת עול מלכות שמים,²⁷⁵ בהמשך למתן התורה בהר סיני (ד', לה).
בפרשה השנייה אין מקום להצהרה זו, כיוון שהמוקד הוא שמירת המצוות ולא קבלה כללית של עול מלכות שמים.

ט. "ואהבת", "ודברת במ" – "לאהבה", "לדבר במ"

בפרשה הראשונה האהבה והלימוד מתבטאים בפועל, והחוויה הרגשית של אהבת ה' מתבצעת במציאות בפעולת "וְאֶהְבֶּתָּ... וְדִבַּרְתָּ בָּם..." (דברים ו', ה, ז).
בפרשה השנייה, לעומת זאת, מדובר בתנאים החיצוניים אשר מאפשרים בסופו של דבר את קיום האהבה והלימוד, ולכן הניסוחים משקפים את הכנת התנאים לצורך חוויות אלו: "לאהבה את ה' א-להיכם", "לדבר במ". קיום המצוות הוא לצורך קבלת השכר דווקא, ולא לשם קיום "ואהבתי" "ודברת במ" בפועל.²⁷⁶ בפרשה הראשונה הדיבור הוא פעולת האדם המצווה ("וְדִבַּרְתָּ בָּם"), ואילו הפרשה השנייה נעזרת באותו ניסוח, אך משנה אותו לפעולת הבנים ("לדבר במ"), כי המוקד של הפרשה השנייה הוא הפיכת חוויית היחיד למסורת של הכלל כולו גם לדורות הבאים. בזכות לימוד התורה לבנים, הבנים עצמם ימשיכו בפועל בקיום המצוות ועל ידי כך יהיה המשך לדורות הבאים: "לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאָדָמָה..." (דברים י"א, כא).²⁷⁷

י. חטא ועונש

בפרשה השנייה מודגשת האחריות של עם ישראל להתנהגותם. נוסף על אהבת ה', מודגשת כאן קבלת עול מצוות, ולכן התווספה המילה "וְלַעֲבֹדוּ" למושג של אהבת ה': "לְאַהֲבֶהָ אֶת ה' אֶל־לְהִיכֶם וְלַעֲבֹדוּ". לא לחינם מנוסח גם החטא של עבודה זרה באותו פועל ("וְעִבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים"). עבודה זרה עלולה לגרום לעונש של גלות, והתורה משתמשת בלשון נופל על לשון כדי לעמוד על הקשר בין עבודה זרה לעונש הגלות: "וְעִבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים... וְאִבַּדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה".²⁷⁸
בפרשה הראשונה אין מקום ללשון נופל על לשון מסוג זה, כי הרי מתוארת בה אהבת ה' שאינה תלויה בדבר.

²⁷⁴ ראה א', ו, יט; ד', ז; ה', ב, כ-כג; ו', כ, כד-כה. הניסוח "ה' א-להינו" אינו מופיע כלל בנאום המצוות של ספר דברים (פרק ו'-כ"ט).

²⁷⁵ ראה שמואל א ז', ד; זכריה י"ד, א; שיר השירים ו', ט.

²⁷⁶ אותו חילוק קיים גם בהקשרים אחרים: בתיאור הראשון של המשכן כתוב "וְעִשִּׂיתָ אֶת הַבָּדִים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב וְנִשָּׂא בָּם אֶת הַשְּׁלֶחָן" (שמות כ"ה, כח), דהיינו כך יהיה הביצוע בפועל, "וְנִשָּׂא בָּם". בתיאור השני לעומת זאת מתואר בניין המשכן בידי בעלי המלאכה: "וְנִעַשׂ אֶת הַבָּדִים עֲצֵי שִׁטִּים וְנִצַּף אֹתָם זָהָב לְשֵׂאת אֶת הַשְּׁלֶחָן" (שמות ל"ז, טו), דהיינו בעלי המלאכה יצטרכו להכין את הבדים על מנת שבסופו של דבר יהיה אפשר "לְשֵׂאת אֶת הַשְּׁלֶחָן", אך בשלב זה המטרה היא להכין את הבדים בלבד. על פי אותו עיקרון מוסבר גם ההבדל בין "בְּשֵׂאת אֹתוֹ" ובין "לְשֵׂאת אֹתוֹ": "וְהוֹבֵא אֶת בְּדִיו בְּטַבְעֹת וְהָיוּ הַבָּדִים עַל שְׁתֵּי צִלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ בְּשֵׂאת אֹתוֹ" (שמות כ"ז, ז), "וְנִבֵּא אֶת הַבָּדִים בְּטַבְעֹת עַל צִלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ לְשֵׂאת אֹתוֹ בָּהֶם נְבוֹב לְחֹת עֲשֵׂה אֹתוֹ" (שמות ל"ח, ז). שני ההסברים לקוחים מפירושו של בנו יעקב על ספר שמות.

²⁷⁷ גם בספר דברים ל"א, יב-יג המקרא מחלק באותה שיטה בין המחוייבים במצוות ("וְיִרְאוּ") ובין הילדים הקטנים, אשר לגביהם הלימוד הוא בעיקר כדי שבסופו של דבר יגיעו "לִירְאָה אֶת ה' אֶל־לְהִיכֶם".

²⁷⁸ ראה רמב"ן על אתר.

על הניגוד בין "עבד" ל"אבד" ראה שמות י', ז: "וְנִעַבְדוּ אֶת ה' אֶל־לְהִיכֶם הַטָּרְס תִּדְעוּ כִּי אֲבַדְהָ מִצְרַיִם"; דברים ח', יט: "וְהָיָה אִם שָׁכַח תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֶל־לְהִיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הֲעֵדֹתִי בְכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תִּאבְדוּן"; דברים י"ב, ב: "אֲבַד תִּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עֲבַדוּ שֵׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אִתְּם יִרְשִׁים אֹתָם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל הָהָרִים הַרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעְנָן"; ישעיה ס', יב: "כִּי הֲגוֹי וְהַמְּמַלְכָה אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹדוּן יֵאבְדוּ וְהַגּוֹיִם חָרְבַּ וְחָרְבוּ".

יא. הברכה והשגשוג החקלאיים

דווקא בהקשר של הפרשה השנייה שייך הניסוח של "הארץ הטובה אשר נתן לך" (י"א, יז) כהמשך להבטחת ה' על "הארץ הטובה אשר נתן לך" (ח', י). גם פרשת "והיה אם שמוע" מתנה את ההבטחה של "וְאֶכְלֶתָ וְשָׂבַעְתָּ" בקיום המצוות,²⁷⁹ וההצלחה החקלאית היא ביטוי מיוחד של ברכת ה'.²⁸⁰ הפרשה הראשונה אינה עוסקת כלל בהצלחה החומרית של עם ישראל.

יב. "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" – "בכל לבבכם ובכל נפשכם"

בפרשה הראשונה יש מקום לאינדיבידואליות, ולכן מופיע בו הניסוח היחידאי במקרא "ובבכל מאדך",²⁸¹ אשר מתייחס לביטוי האישי באהבת ה' מצד כל פרט ופרט. בפרשה השנייה, שבה המוקד הוא האחריות הקבוצתית של עם ישראל, אין מקום לניסוח זה.²⁸²

יג. "והיו הדברים האלה..." – "ושמתם את דברי אלה..."

הציווי בפרשה הראשונה שואף למצב של דבקות האדם בתורה בכל לבו. לעומת זאת הפרשה השנייה מדגישה את הלימוד כמעשה המצווה. לכן המצווה מנוסחת בלשון "ושמתם", כפעולה מעשית.²⁸³

יד. "ושונתם לבניך..." – "ולמדתם אתם את בניכם"

השינון בפרשה הראשונה מציין את ההפנמה המוחלטת של הלימוד: "אשר שָׁנְנוּ כְּחָרֵב לְשׁוֹנֵם דָּרְכוּ חֶצֶם דָּבָר מֵר" (תהלים ס"ד, ד), "שָׁנְנוּ לְשׁוֹנֵם כְּמוֹ נַחֵשׁ חֲמַת עֶכְשׁוֹב תַּחַת שְׁפָתֵינוּ סֵלָה" (תהלים ק"מ, ד).

לעומת זאת "ולמדתם" בפרשה השנייה מציין את ההכנה לקראת העשייה דווקא: "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל הַחֻקִּים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֶנְכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת" (דברים ד', א); "רָאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֹּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ..." (דברים ד', ה).²⁸⁴

לסיכום, קיים דמיון רב בין שתי הפרשיות הראשונות של קריאת שמע. יש הבדלים קטנים ביניהן, אשר משקפים את האופי השונה שלהן על פי פשוטו של מקרא. חז"ל שילבו את שתי הפרשיות בתפילה, בקריאת שמע היומיומית, מפאת חשיבותם של שני המרכיבים: "קבלת עול מלכות שמים" ועמה "קבלת עול מצוות".

²⁷⁹ על "וְאֶכְלֶתָ וְשָׂבַעְתָּ" ראה דברים ו', יא; ח', י; י"א, כ, ועוד.
²⁸⁰ ראה דברים י"א, י ופירוש הרשב"ם שם: "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא] – כן שיטת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות ה' א-להיכם, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים". ראה גם תהלים ס"ה, י: "פִּקְדוֹת הָאָרֶץ וְתִשְׁקֹקָה רַבַּת תַּעֲשֶׂנָּה פְּלֵג אֶ-לֵהִים מְלֵא מֵיִם תִּכְיֶנָּה כִּי כֹן תִּכְיֶנָּה", וראה מאמרו של יהודה אליצור, "ארץ ישראל במחשבת המקרא" (הערה 258).

²⁸¹ ראה גם את התיאור על אישיהו בספר מלכים ב כ"ג, כה: "וְכִמְהוּ לֹא הָיָה לְפָנָיו מֶלֶךְ אֲשֶׁר שָׁב אֵל ה' בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מַאֲדוֹ כְּכֹל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאֶחָדוֹ לֹא קָם כְּמֹהוּ".

²⁸² אולי ניתן להוסיף על פי מהלך זה: בהמשך הפרשה הראשונה מופיע רק "על לבבך" (ו', ו), כי העיקר בפרשה הראשונה הוא הקבלה בלב "והמאור שבה מחזירן למוטב" (ראה למעלה בשם בעל "משך חכמה"); בפרשה השנייה, "על לבבכם ועל נפשכם" (י"א, יח) הוא המשך של "בכל לבבכם ובכל נפשכם" (י"א, יג).

²⁸³ מעין אותה הבחנה קיימת ביהושע ד', ה, ז, ט – לאחר הקמת האבנים בתוך הירדן נקבע מקומן שם לדורות הבאים: "וְהִירִימוּ לְכֶם אִישׁ אֶבֶן אַחַת עַל שְׁכֵמוֹ לְמִסְפַּר שְׁבֻטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: ... וְהָיוּ הָאֶבְנִים הָאֵלֶּה לְזִכָּרוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם: ... וְשָׂתִים עָשָׂרָה אֶבְנֵים הַקִּים הַזֵּהוּשֶׁע בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן תַּחַת מִצֵּב הַגְּלִי הַכְּהֻנִּים נִשְׂאֵי אַרְוֹן הַבְּרִית וְהָיוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה". הלימוד בפרשה השנייה מנוסח – בניגוד לפרשה הראשונה – בלשון "ושמתם את דברי אלה...", דהיינו לימוד בתורת "מעשה" כעין שימת התורה לפני בני ישראל (דברים ד', מד) או שימת הלוחות בתוך הארון (דברים י', ב; י"א, כו), ועוד.

²⁸⁴ ראה גם דברים ד', א, ה, יד; ה', א, כח; ו', א; כ', יח.

המבנה של מזמור י"ט והאחדות ההרמונית של שלושת חלקי הפרק²⁸⁵

הנפלאות של מעשה בראשית (א-ז); שבח לתורת ה' (ח-יא); ובקשת עבד ה' להצלחתו האישית (יא-ט)

(א.) מזמור י"ט מורכב משלושת החלקים הנ"ל כאשר, לפי מספר חוקרים, אין קשר ענייני ביניהם,²⁸⁶ אך החזרה על מילים מנחות מוכיחה את הקשר הענייני והמהותי בין חלקי המזמור, והוא מהווה יחידה ספרותית אחידה והרמונית:

- על בריאת העולם נאמר "יום ליום יביע אִמֹר ... אין אִמֹר וְאֵין דְּבָרִים ... " (ג-ד), דהיינו יש כביכול "אִמֹר" בבריאה, אך הוא לא נשמע באופן מציאותי; גם המחבר מכנה את תפילתו האישית בסוף היחידה בדיוק בכינוי זה: "יְהִי לְרַצּוֹן אִמְרֵי פִי ... " (טו).
- בבריאת העולם נאמר על תפקיד השמש: "וְאֵין נִסְתָּר מִחַמְתּוֹ" (ז); המשורר מבקש על עצמו מבחינה מוסרית באותו הניסוח: "מִנְסִתְרוֹת נִקְנִי" (יג).
- על פי השבח של "תּוֹרַת ה' תְּמִימָה" (ח), מבקש המשורר גם על עצמו: "אֶזְ אֵיתָם" (יד), דהיינו "אהיה תמים" (רש"י).
- פיקודי התורה הם "מִשְׁפָּחֵי לֵב" (ט), ולבסוף מבקש המשורר גם על תפילתו: "יְהִי לְרַצּוֹן אִמְרֵי פִי וְהִגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ" (טו).
- התורה יקרה מאוד בעיני המשורר - "הַנְּחַמְדִּים מְזַהֵב וּמְפִז רָב" (יא), ולכן הוא שומר על ערכיה: "בְּשִׁמְרָם עֲקֹב רָב" (יב) ובזכות כך הוא ניצל מכשלונות - "וְנִקֵּיתִי מִפְּשַׁע רָב" (יד).²⁸⁷

לאחר תיאור חגיגי ופיוטי של הבריאה (ב-ז) ושל התורה (ח-יא),²⁸⁸ מוסיף המשורר בסוף את תפילתו האישית, אשר מנוסח לפי אופיה ותוכנה של התפילה בסגנון פשוט. הוא מבקש על עצמו: "גַּם עֲבַדְךָ נִזְהָר בָּהֶם בְּשִׁמְרָם עֲקֹב רָב" (יב), כי בריאת העולם, התורה ומעמדו המוסרי של המשורר מהווים בעיניו יחידה אחת שלימה והרמונית.²⁸⁹ המילה "עֲקֹב" פורשה במובן של שכר טוב, גמול או תוצאה טובה.²⁹⁰ כשם עצם משמעות המילה היא "פועל יוצא", "מסקנה" או "השלכה";²⁹¹ דהיינו, ב"עקבות" הנ"ל המשורר בא לידי המסקנה הבאה. המילה משתלבת לפי זה היטב במבנה וברוח הפרק כולו: המשורר מתפלל להפנים ב"עקבות" התבוננותו בבריאה ובתורת ה', את המסרים מהנ"ל לעבודת ה' האישית שלו.

²⁸⁵ הניתוח מבוסס בין היתר על בזק, יעקב: "שיר של יום בתהלים – צורות ותכנים", ירושלים, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים, תשמ"ה, 1985, 137-150; Craigie PC, *Psalms 1-50* (WBC XIX), Dallas 1983, 177-184; Fish H., *Poetry with a Purpose*, p. 120f; Cooper A. *Creation, Philosophy and Spirituality: Aspects of Jewish Interpretation of Psalm 19*, eds. J. Reeves and J. Kampen, *Pursuing the Text: Studies in Honor of Ben Zion Wacholder on the Occasion of his Seventieth Birthday* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1994): 15-33.

²⁸⁶ ראה Gunkel H. *Die Psalmen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1926, 74-81.
²⁸⁷ התורה מכונה בפרקנו בתואר "בְּרָה" (ט), אשר מתייחס גם לשמש: "יִפָּה כְּלִבְנָה בְּרָה כַּחמָה" (שיר השירים ו', י); ראה Sarna N. *Psalm XIX and the Near Eastern Sun-God literature*, Fourth World Congress of Jewish Studies, 1967 (1), p. 21.

²⁸⁸ בתיאור הבריאה הבורא נקרא "אֶ-ל", בשבח התורה ובתפילתו האישית המשורר פונה אל בוראו בתואר "ה'".
²⁸⁹ יש פה שילוב הרמוני של ה-macrocosmos יחד עם ה-microcosmos והמידות המוסריות של כל אדם.
²⁹⁰ כך רש"י: "נוהרת בשמירתה בשביל רב טובך אשר צפנת ... ד"א עקב רב סופן של תלמידי חכמים לבא לידי גדולה"; ראה גם אבן עזרא, רד"ק.

²⁹¹ השווה גם: "הורני ה' דְּרַךְ חֲקִית וְאֶצְרְנָה עֲקֹב" (תהלים קי"ט, לג); "נִטִּיתִי לִבִּי לְעֲשׂוֹת חֲקִית לְעוֹלָם עֲקֹב" (קיי"ט, קיב), ועוד.

דברי השבח על התורה (ח-י) מנוסחים במקצב פיוטי: ששה משפטים קצרים בני חמש מילים של שני תיאורים (2+3 מילים), שפותחים בתיאור מעלה אחרת של תורת ה': כל משפט פותח בכינוי אחר של התורה במילה אחת בתוספת שם ה' ושם תואר לתכונת התורה; המשפט השני מתאר בשתי מילים את השפעת התורה על האדם. מבחינה רעיונית ישנה הדרגה ברורה לאורך שלושת הפסוקים: התורה היא עדות מושלמת ("תְּמִימָה") ו"נְאֻמָּנָה" להרגיע את הנפש ולהחכים פתאים²⁹² (ח); כמצוות ה' ("פְּקוּדֵי...מְצַנֵּת") מוסיפה התורה שמחה ללב ומאור לעיניים (ט); כפועל יוצא של המצוות, יראת ה' טהורה עם ערך נצחי ("עוֹמֶדֶת לְעַד"), ולבסוף מתברר שמשפטי ה' הינם "אֲמֹת" עם הגיון וצדק פנימי ("צָדֵקוּ יַחְדָּו") (י).

(ב.) מזמור י"ט כבסיס לברכות קריאת שמע ויסודות האמונה: לפי המשנה (ברכות פ"א מ"ד) מברכים בתפילת שחרית שלוש ברכות יחד עם קריאת שמע: "בשחר מברך שתיים לפניו, ואחת לאחריה". הברכות לפני קריאת שמע עוסקות בבריאת המאורות ובברכת התורה, ולבסוף מסיימת ברכת הגאולה את היחידה.²⁹³ שלושת הנושאים הללו מרכזיים גם במזמור י"ט, ובנוסח הברכות משולבים ניסוחים אופייניים ממזמור י"ט.²⁹⁴ חז"ל שילבו את הפסוק האחרון של מזמור י"ט בסוף תפילת העמידה, והוא מתאים למעשה הן כפתיחה והן כסיום של תפילת העמידה.²⁹⁵ כמו במזמור י"ט, כך גם בברכות קריאת שמע ההתבוננות בבריאה ובתורה מביאה את האדם (לאחר קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות בקריאת 'שמע') להכיר את תפקידו האישי כעבד ה' ולשלב את הערכים הנ"ל בעבודת הבורא שלו. הברכה האחרונה עוסקת בקבלת מלכות ה' של בני ישראל לאחר גאולת מצרים, כי נושא זה מהווה הקדמה מתאימה לתפילתו האישית של האדם המתפלל, העוסק למעשה בגאולת נפשו כשהוא ניגש לעמוד לפני בוראו.²⁹⁶ בעקבות כך פסקו חז"ל שיש לסמוך את ברכת הגאולה לתפילת העמידה (ברכות ד' ע"ב, ודף ט' ע"ב), והפסוק האחרון של מזמור י"ט מהווה חתימה מתאימה לכל היחידה של ברכות קריאת שמע ותפילת העמידה.

(ג.) מזמור י"ט כבסיס לשלושת התפילות של שבת: חז"ל קבעו שלושה נושאים שונים לתפילות שבת, כשבמעריב הנושא הוא שבת של בריאת העולם, בשחרית שבת על פי קבלת התורה בהר סיני ובמנחה מדובר על אחדות הרמונית.²⁹⁷ קריאת התורה בשבת לאחר תפילת שחרית – כמו קריאת שמע עצמה בשלושת הברכות של תפילת שחרית – יוצרת מעין מעבר לשילוב חווית בריאת העולם ומתן תורה לקראת שילובם בברכת הגאולה.

²⁹² ראה תהלים קט"ז, ו-ז: "שִׁמְרֵ פִתְאִים ה' דְּלוֹתַי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ: שׁוּבִי נַפְשִׁי לְמִנוּחַיִךְ..."; ראה תהלים כ"ג, ג; משלי כ"ה, יג; איכה א', יא.אז.יט.

²⁹³ ראה בהרחבה בפרק "קריאת שמע וברכותיה" עם ציון והסבר של מילים מנחות.
²⁹⁴ ראה בדף הגרפי; על חלק מהמקבילות יש כבר דיון בפירוש "תיקון תפילה" בסידור "אוצר התפילות", נוסח אשכנז, עמ' קכ"ה (248-250).

²⁹⁵ ראה ברכות ט' ע"ב: "מכדי, האי יהיו לרצון אמרי פי - משמע לבסוף ומשמע מעיקרא - דבעינא למימר...".
²⁹⁶ על רעיון הגאולה כנושא מנחה של כל תפילת העמידה - ראה Kimelman R *The Literary Structure of the Amidah and the Rhetoric of Redemption*, Echoes of Many Texts: Reflections on Jewish and Christian Traditions - Essays in Honor of Lou H. Silberman, William G. Dever and J. Edward Wright (eds.), Atlanta: Scholars Press, 1997, pp 171-218.

²⁹⁷ ראה רוטשילד, יעקב "תפילות שבע של יום השבת" בתוך חמיאל, חיים (עורך) "מענינות – מאסף לענייני חינוך והוראה", ירושלים, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, תשל"ד, עמ' 147-167.

לפי חכמי ישראל לדורותיהם, האמונה בבריאת העולם, במתן תורה לישראל ובגאולה מהוות את יסוד האמונה.²⁹⁸ לפי הניתוח הנ"ל, מזמור י"ט, ברכות קריאת שמע ושלושת התפילות של שבת משקפות, אם כן, את יסודות האמונה.

שאלות לחזרה ולעיון

- א. מה הם שלושת חלקי המזמור ומה הנושא של כל יחידה?
- ב. כיצד שלושת חלקי המזמור קשורים זה בזה, ויוצרים יחדו מסר אחיד של המזמור בכליותו?
- ג. כיצד ניתן להסביר את פרטי השבח של התורה במזמור (ח-י)?
- ד. הסביר/י את ההשוואה לשלוש ברכות קריאת שמע, ומה ההוכחות הלשוניות להשוואה זו.
- ה. הסביר/י את ההשוואה לשלוש התפילות של שבח ולשלושת העיקרים של עיקרי האמונה.

²⁹⁸ ראה למשל רבי יוסף אלבו "ספר העיקרים", מאמר ראשון, פרק ד'; ראה גם פראנץ רוזנצוויג "כוכב הגאולה", ירושלים, מוסד ביאליק, 1970.

- א. מחברו של "אדון עולם" ומקומו של השיר בסיפור
 ב. הנוסח
 ג. המבנה, המשקל
 ד. התוכן
 ה. פירוש
 ו. המקורות במקרא ובחז"ל

הפיוט "אדון עולם" הוא בין הנפוצים והידועים ביותר משירי הקודש של משוררי ספרד והיא מהווה את אחד השיאים של השירה העברית-הדתית של ימי-הביניים. בזכות תוכנו המרומם ומקצבו הזורם, התקבל השיר לסיפור התפילה והוא שגור בפי כל ישראל. המחבר נעזר במקורות רבים מהמקרא ומדברי חז"ל, אשר משובצים בדרך אומנותית בפיוט קצר זה. ברצוננו לסכם את הידוע לנו על מחברו של השיר ועל מקומו של השיר בסיפור התפילה (א). לאחר דיון בנוסחים השונים של השיר (ב), ננתח אותו על פי צורתו (ג) ותוכנו (ד), ונפרש את רעיונותיו (ה). על פי מקורות המקרא וחז"ל (ו).

א. מחברו של "אדון עולם" ומקומו של השיר בסיפור

לא ידוע בבירור מי מחברו. לדעת כמה חוקרים נתחבר השיר על ידי רבי שלמה אבן גבירול [1021-1058], שחיבר גם את "כתר מלכות"²⁹⁹, והמשקל הספרדי אכן מתאים לאותה תקופה. היו שייחסו את השיר לרב שרירא גאון [1001-900] או לרב האי גאון [1038-939].³⁰⁰ הפיוט מופיע בסיפורי אשכנז החל מתחילת המאה הי"ד.³⁰¹ תוכן השיר "בַּעַת אֵישׁוֹן וְאֶעֱיָהּ" מצביע על כך כי כוונת המחבר הייתה "להיות שיר של לילה ולאומר קודם שכיבה על המיטה".³⁰² כך מסתבר גם מהזכרת הפסוק מתהלים (ל"א, ו), אשר לפי חז"ל הוא חלק של קריאת שמע על המיטה (*).³⁰³ בקהילת וורמייזא נאמר השיר בציבור רק בליל יום כיפור כסיום התפילה.³⁰⁴ החל מסוף המאה הי"ד נמצא השיר בסיפורים בסוף קריאת שמע על המיטה,³⁰⁵ כפתיחה של תפילת שחרית,³⁰⁶ וכסיום תפילת מוסף של שבת וחגים.³⁰⁷ בקהילות שונות נהוג לומר את הפיוט בשעת יציאת הנשמה,³⁰⁸ ולפי מסורת מרוקו גם בזמן החתונה.³⁰⁹ ישנם שיקולים וסברות בנוגע להשתלשלות המיוחדת של אמירת "אדון עולם" הן כשיר של לילה והן כפתיחה לתפילת שחרית, שיר בסוף תפילת מוסף של שבת וחגים ושיר של יום כיפור: כל ערב ובוקר יש מקום להודות לקב"ה "בַּעַת אֵישׁוֹן וְאֶעֱיָהּ", ותוכנו המרומם של 'אדון עולם' עם קבלת עול מלכות

* המאמר פורסם ב"עלון בוגרים" גיליון כ', אדר ב', תשס"ה, עמוד 131-146.

²⁹⁹ יום טוב ליפמן צונץ, Synagogale Poesie, עמוד 216; "תיקון תפילה" בתוך "אוצר התפילות", ועוד.
³⁰⁰ Israel Abrahams *Adon Olam in his Festival Studies*, London, 1934, 174-185, ויש שמייחסים את השיר אך לתנא רבי יוחנן בן זכאי. ייחוס הפיוט למספר כה גדול של פייטנים מעלה את הסבירות, שמחברו הוא פייטן אחר בכלל.
³⁰¹ ישראל דאווידזאן "אוצר הפיוט והשירה", ניו יורק, 1924, כרך ראשון, עמוד 29, 575.
³⁰² לשונו של זליגמן יצחק בער בסיפור "עבודת ישראל", וכך גם סובר איתמר אלבוגן 'התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית', תל אביב, דביר, עמוד 69.
³⁰³ הסימון * מפנה למקורות המצוטטים למטה בפרק י'. המקורות במקרא ובחז"ל, שורה 9.
³⁰⁴ איתמר אלבוגן שם.
³⁰⁵ איתמר אלבוגן שם.
³⁰⁶ אברהם ברלינר, "הערות על הסיפור" בתוך "כתבים נבחרים" חלק א', מוסד הרב קוק, תשכ"ט, עמוד 19.
³⁰⁷ מחזור רומניא, דפוס פאריס בשנת 1529 על פי דניאל גולדשמידט "מחקרי תפילה ופיוט", ירושלים, מאגנס, תש"מ, עמוד 136.
³⁰⁸ זליגמן יצחק בער 'תוצאות חיים', רעדלהיים, תרל"א, עמוד נ"ז.
³⁰⁹ איתמר אלבוגן שם.

שמים והפקדת הנשמה בידי הבורא הקנה לפיוט את מקומו זה.³¹⁰ כהרחבה של אותה חוויה פרטית של המשורר חדשים לבקרים, מתייחס השיר "אדון עולם" גם למצב של עם ישראל, כפי שמעידים המושגים "בַּעַת צָרָה" (שורה 7), "הֶעֱזָ וְהַמְשִׁיחָה", אשר קשורים במקורות המקראיים דווקא להקשר של עם ישראל (*), 6). גם בתהלים (ג', ו-ט) מקשר המשורר את שנתו לתשועת ישראל: "אֲנִי שִׁכַבְתִּי וְאִישׁוֹנָה הִקְיִצוּתִי כִּי ה' יִסְמְכֵנִי... לֹה' הִישׁוּעָה עַל עַמְּךָ בְּרִכְתְּךָ סֵלָה". פיוט זה גם מתאים לגאולת ישראל, כפי שרואים בהקשר זה במדרש איכה (ג', ח):

"חֲדָשִׁים לְבָקָרִים רָבָה אֲמוֹנֶתְךָ" (איכה ג', כג) – אמר רבי אלכסנדר: על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר - אנו יודעין שאמונתך רבה לתחית המתים. אמר רבי שמעון בר אבא: על שאתה מחדשנו בבקרן של מלכיות - אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו."

יום כיפור הוא יום הדין בבחינת "מי לחיים ומי למוות". כשם שכל אדם העוצם את עיניו כל לילה ומהרהר במחשבתו, שאי-פעם הוא עתיד לעצום את עיניו ולא לפקוח אותן עוד, כך ליל יום הכיפורים הוא השעה בה נותן אדם לעצמו דין וחשבון על כל חייו ועל מותו. מסתבר שכך עבר הפיוט 'אדון עולם', שראשיתו שיר היחיד בחדרי חדרים, לסדר התפילה בבית הכנסת בסוף תפילות השבת ובליל יום כיפור כדין וחשבון של ימי השבוע ושל כל השנה כולה.³¹¹ הרחבת המושגים של זמן שינה בערב והתעוררות בבוקר להקשר ההיסטורי של גאולה וישועה, מושרשת, אם כן, במקורותיו של הפיוט "אדון עולם", אשר התקבל בעקבות כך במספר מקומות לסידור התפילה.

ג. הנוסח³¹²

לפי נוסחי אשכנז בנוי השיר מעשר שורות, אך לפי נוסחי ספרד יש בשיר עד 16 שורות. שייכותן של השורות הנוספות שרויה במחלוקת: "ולא אדע מה הכריח את האשכנזים להעבירם" ("עבודת ישראל"), אך לפי אחרים, השורות של נוסח ספרד הן תוספת מאוחרת לנוסח המקורי: "ונראה לכל עין בוחנת שכל החרוזים הללו לא יצאו מידי המחבר כי אין בהם לשונו ורוחו, לכן יפה עשו סידורי האשכנזים שלא קבלום" ("אוצר התפילות"),³¹³ ועוד אחרים הציעו שרק התוספות לאחר שורה 6 ולאחר שורה 8 שייכים לחלק המקורי של השיר.³¹⁴

³¹⁰ הגר"א הסביר את אמירת השיר כפתיח של תפילת שחרית בכך שאברהם תיקן את תפילת שחרית והוא הראשון שקרא לה' "אדון" (*), 1).
³¹¹ יהושע עמיר, אבני בנין מקראיות לפיוט 'אדון עולם', בית מקרא מ' (תשנ"ה), עמוד 13-18.
³¹² ראה למטה בפרק ו. התייחסות לנוסחים אחרים בכתבי יד.
³¹³ בעקבות כך העתקנו בגוף המאמר את נוסח אשכנז בלי שורות אלה, אשר מובאות פה על פי נוסח ספרד לפי "תיקון תפילה" של "אוצר התפילות":

לאחר שורה 5:	וְהוּא רֵאשׁוֹן וְהוּא אֲחֵרוֹן	לְכָל חֲמֹר לְכָל צוּרָה.
לאחר שורה 6:	בְּלִי עֵךְךָ בְּלִי דְמִיּוֹן	בְּלִי שְׁנוֹי וְתִמְוָךָ.
חבור בְּלִי פְרוּד	גְּדֹל-כַּחַ וְגִבּוּרָה.	
לאחר שורה 8:	וְהוּא רוּפָא וְהוּא מְרַפָּא	וְהוּא צַפָּה וְהוּא עֲזָרָה.
לאחר שורה 10:	בְּמִקְדָּשׁוֹ תִּגְלַגַּל נַפְשִׁי	מְשִׁיחֵנוּ יִשְׁלַח מִהֲרָה.

השורות אחרי שורה 6, וכן אלה אחרי שורה 10, חורגות מהמשקל בצורה בולטת. השורה שלאחר שורה 8 אינה נראית חלק של השיר, כי אין בה את המצלול "איי", אשר מאחד ומייחד את השורות 7-10, ושורה זאת אינה מתמקדת באמונת ה"אני". השורות אחרי שורה 10 עוסקות בבניין המקדש וביאת המשיח, אשר אינם חלק של השיר המקורי.
 נוסח מורחב בעוד י"ב שורות מכתב יד של ר' ליפמאן בעל "ספר הניצחון" מובא ב'שומר ציון הנאמנה', אלטאנא, 1852, עמוד רמ"ט, אך נוסח זה נראה כתוספת מאוחרת. לפי נוסח אשכנז יש בשיר ע"ב מילים.
 אפרים חזן, "פיוטים וקטעי תפילה מן הסידור", משרד החינוך והתרבות, תשל"ט, עמוד 27-30.

³¹⁴

ג. המבנה, המשקל והחרוז

השיר שקול לפי שיטת השקילה הספרדית.³¹⁵ שיטה זו, שהומצאה על ידי דונש בן לבראט [920-985], מבחינה בין הברות קצרות וארוכות בלשון העברית. כהברה קצרה נחשבת הברה המנוקדת בשוא נע או בניקוד חטוף, ולפעמים גם זו המנוקדת בשורוק, ואילו כל שאר ההברות נחשבות הברות ארוכות. בכתיבת השיר מעמיד המשורר דפוס אחיד של הברות קצרות וארוכות בכל שורה. דונש בן לבראט עצמו הדגים שיטה זו בזירת שירי הקודש, כמו למשל בשיר "דרור יקרא", כאשר בכל צלעית יש הברה קצרה ואחריה שלש הברות ארוכות, לפי הדגם "מְפֹעֵלִים מְפֹעֵלִים", ולפי אותו משקל נכתב גם השיר 'אדון עולם'.

לפי נוסח אשכנז, בנוי השיר מעשר שורות, המסתיימות כולן בחריזה אחידה של "כָּא" (5x) או "כָּה" (5x). החרוז הסופי הוא חלק מתבנית השיר כולו, והוא קבוע לאורך כל שורות השיר. לאורך כל החלק השני (שורות 7-10) יש מצלול, דהיינו תנועה חשובה שחוזרת על עצמה פעמים רבות. המצלול הוא דווקא מסביב לתנועת "אִי", אשר מסמלת ומדגישה את ה"אני", העומד בקשר עם הבורא בחלק השני של השיר. בשורות 7-8 ובשורה 10 יש גם חרוז פנימי בנוסף לתבנית השיר.³¹⁶ שורה 9 בנויה לפי תהלים (*, 9), ולכן אין בה חרוז פנימי. צורתו הספרותית של השיר מתאימה במדויק לתוכן השיר, כפי שיוסבר בקטע הבא.

ד. התוכן

הפיוט הוא "שיר נאה ונעים מדבר מקבלת עול מלכות הבורא, שהוא הכל יכול, והוא אחד יחיד, היה הוה ויהיה, הוא העוזר והוא המושיע".³¹⁷ שש השורות הראשונות מדברות על ה', אחדותו ומלכותו הנצחית. בארבעת השורות האחרונות מובע יחס האדם אל בוראו, אשר בוטח באמונה שלמה בהשגחת ה'. בורא העולם ומלכו הנצחי (6-1) הוא גם גואלו וידידו האישי של האדם³¹⁸ הן בחיים והן במוות, ובביטחון גמור מוסר המשורר את גורלו ביד ה' (10-7). בחלק השני מכניס המשורר את ה"אני" שלו לפיוט והמצלול של "אִי" מתאים לביטחון הפנימי של המשורר ולשלוותו, בכך שהוא מתחבר (10 פעמים) אל בוראו: "אִי", "גוֹאֲלִי", "חֲבֻלִי", "נִסִּי", "לִי", "כּוֹסִי", "רוּחִי", "רוּחִי", "גְּוִיִּי", "ה' לִי". כמו כן, גם הפעלים "אִשָּׁן" ו-"אִיָּרָא" בגוף ראשון משתתפים במצלול זה, ומשקפים את ה"אני" של הפייטן.

את היחס בין שני חלקי הפיוט ניתן להסביר בשתי דרכים:

א. המלכת ה' לאחר החוויה האישית של השינה. מסתבר, שהשיר "אדון עולם" מבוסס על 'מדרש רבה', בו יש שילוב של המלכת ה' עם הפקדת הנשמה בידי ה' לפני השינה: "וכשבא לישן מפקיד רוחו להקב"ה שנאמר (תהלים ל"א, ו) בידך אפקיד רוחי וכשננער ממליך בהקב"ה" (במדבר רבה כ', כ). השיר מסכם, אם כן, את אמונתו וייעודו הבסיסיים של האדם במשך כל היום ולמעשה של כל חייו, דהיינו המלכת הקב"ה (שורה 6-1), התחברות אליו והפקדת הנשמה בידי הבורא (שורה 7-10).

³¹⁵ עזרא פליישר "שירת הקודש העברית בימי הביניים", ירושלים, הוצאת מאגנס, עמ' 341-344.
³¹⁶ החרוז הפנימי בשורה 8 הוא מושלם ומקביל לשורה 7 דווקא על פי הנוסח החלופי "מנוסי" – ראה למטה פרק י"ו.

³¹⁷ זליגמן יצחק בער בסידורו "עבודת ישראל".

³¹⁸ Israel Abrahams, Adon Olam in his Festival Studies, London, 1934, p 174-185

ב. המשורר חש את הקרבה של השגחת ה' הפרטית למרות מלכות ה' כמלכות כל עולמים: "עם כל ההכללה האדירה של אין קץ ותכלית, של ההווה בכללותה, אין ההשגחה הפרטית נגרעת במאומה, והוא אדון עולם, א-לי משגיחי הפרטי, כאילו לא היו לו בעולמן כי אם אני, ... הרי אני ביחידותי קשור בכל מהותי ואני שואב את חיי מחי גואלי, הגואל משחת, ובכללותה כל פרטיה ופרטי פרטיה"³¹⁹ - בבחינת "הא-להי מקרב אני נאם ה' ולא א-להי מרחק" (ירמיהו כ"ג, כג).

ה. פירוש

בחלק הראשון (שורה 6-1), הנושא הוא מלכות ה' הנצחית. המושג "אדון עולם" מתפרש כאן כאדון נצחי בכל התקופות הן בעבר לפני בריאת העולם (שורה 1), הן מיד לאחר השלמת הבריאה (שורה 2) והן לעתיד לבוא (שורה 3): "שלושת החרוזים הראשונים מפיטים את המאמר 'ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד', החרוז הרביעי מפיט את המאמר 'היה הוה יהיה', החרוז החמישי מפיט את האחדות, והשישי את הנצחיות"³²⁰. שלושת המרכיבים של המשפט 'ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד' מופיעים בשלושה פסוקים במקרא (*, 1), והם מהווים שיר המלכה של המלאכים בתפילת שחרית על פי המדרשים וספרות ההיכלות, אשר מוזכרים כבר אצל רב עמרם [נפטר 870, בבל] והרמב"ם [1138-1204]. בסידור מהמאה הי"ד המילים מופיעות בצורה מוגדלת מאוד בתחילת תפילת שחרית צמוד לשיר אדון עולם,³²¹ כי כל בוקר ממליכים המלאכים את הקב"ה במילים אלה, והגימטריא של המשפט כולו עולה כמניין "כתר" (*, 1). שלוש פעמים חוזרת המילה "כל" בשורות הראשונות במקביל לכל אחד מהזמנים: "בְּטָרְם כָּל יָצִיר נִבְרָא" (עבר), "לְעֵת נַעֲשֶׂה בְּחַפְצוֹ כָּל" (הווה), ולבסוף "וְאַחֲרֵי כָּלֹת הַכָּל..." (עתיד).

פירוש שם אדנות הוא שה' הוא המלך הנצחי של כל הבריאה; שורה 4 מפרשת, אם כן, את המושג "אדון עולם". מסתבר, שהפיוט "אדון עולם" נבחר כפתיחה של תפילת שחרית בהיותו פירוש הולם של כוונות שם "אדנות", כפי שמפורש על ידי רבי יעקב ב"ר אשר "בעל הטורים" [1269-1343, ספרד]:³²² "ויכוין בברכותיו פירוש המלות שמוציא מפיו ובהזכירו השם יכוין פירוש קריאתו באל"ף דל"ת לשון אדנות שהוא אדון הכל ויכוין עוד פירוש כתיבתו ביו"ד ה"א לשון הוי"ה שהוא היה והוה ויהיה".

כמעין פירוש של המושג "אדון עולם" בכותרת הפיוט, נרמזים שלושת ה"עולמות" בשתי השורות הראשונות: עולם היצירה (יָצִיר), עולם הבריאה (נִבְרָא) ועולם העשייה (נַעֲשֶׂה), כפי שהם מוזכרים בספר ישעיה מ"ג, ז: "כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרִאֲתִי וְצַרְתִּי אֶף עֲשִׂיתִי" (ישעיהו מ"ג, ז).³²³ העולם הרביעי של האצילות אינו נזכר בפיוט. ייתכן שהפייטן מתבסס רק על הפסוק בישעיהו ללא כוונה להתייחס לארבעת העולמות של הקבלה. אולי ניתן לראות במילים "בְּיָדוֹ אֶפְקִיד רוּחִי" בסוף השיר רמז לעולם האצילות, כי המושג "אצילות" קשור ל"רוח"³²⁴. לדעתי מסתבר, שעולם האצילות חסר כאן מסיבה היסטורית פשוטה: לפני המאה הי"ד תורת העולמות כללה ע"פ הפסוק בישעיהו מ"ג, ז רק את עולם היצירה, הבריאה והעשייה; ורק החל מהמאה הי"ד מופיע גם 'עולם האצילות'

³¹⁹ הרב אברהם יצחק הכהן קוק בסידורו "עולת ראייה", חלק א', עמוד מ"ח-מ"ט.

³²⁰ זאב יעבץ בסידורו "עבודת הלבבות", ירושלים, תשכ"ו, עמוד 3.

³²¹ Genizah CAMB U T-S NS 201.4 Cambridge University Library Taylor Schechter collection NS 201.4

³²² בטור אורח חיים סימן ה', וכך נפסק בשולחן ערוך אורח חיים סי' ה', סעיף א'.

³²³ גרשם שלום, "לחקר קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן - התפתחות תורת העולמות בקבלת הראשונים", תרביץ ב' (תרצ"א), 415-442; תרביץ ג' (תרצ"ב), 33-66, והסקירה שלו בתוך *Encyclopedia Judaica* 16, 641-43 **Worlds*.

The Four

³²⁴ "וְאַחֲרֵי כָּלֹת הַכָּל... וְיָרַד ה' בְּעָנָן וַיִּדְבֶּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר מִן הַרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שְׁבָעִים אִישׁ הַדְּקָנִים וַיְהִי כְּנֹחַ עֲלֵיהֶם הַרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ" (במדבר י"א, יז.כה).

בספרות הקבלה.³²⁵ מסתבר, אם כן, שהפיוט "אדון עולם" נתחבר בתקופה בה עולם האצילות עוד לא התקבל בתורת העולמות של הקבלה.

בחלק השני (שורה 7-10) נכנס ה"אני" של המשורר, ומודגש הקשר האישי שלו אל ה' בעזרת פסוקים רבים: ה' הוא הגואל האישי שלו בעת צרה (שורה 7), ובכל יום שהוא קורא לה' – מתחזק הקשר אליו (שורה 8): "ביום אקרא - הקשר הזה הוא הקריאה אל ה', ה' קרוב הוא אל האדם, כל מרומי שחקים וכל מעמקי תהומות, כל חוקי טבע וכל מסבות של יקום, לא יוכלו להרחיק את האדם מקונו, את היציר מיוצרו, ... והיא הסיבה אשר היא ביד האדם, בפיו ובלבו, כל הימים, והיא הקריאה אל ה'".³²⁶ החלק השני פותח בפסוק מספר איוב, אשר מדגיש ומצהיר את האמונה האיתנה בה': "וְנִאֲנִי וְדַעְתִּי גֹאֲלִי חַי וְאַחֲרוֹן עַל עֶפְרַיִם יְקוּם" (איוב י"ט, כה).

הלשון הנופל של המילים "צור" עם "צָרָה" מלמד, שגם בעת "צרה" מצליח המשורר למצוא אמונה וביטחון בבוראו ולומר בפה מלא "וְצוֹר חֲבָלֵי". כמו כן משקפות המילים "נָסִי - מְנוּס לִי"³²⁷ - פּוֹסִי" (שורה 8) שלושה שלבים של הצלת ה': ה' הוא סמל וסימן ("ה' נסִי" שמות י"ז, טו), אך גם מקום מפלט להצלה ("מְנוּס לִי") המביא בסופו של דבר לידי שמחה בה' ("כוס ישועות"). רק בשורה האחרונה נזכר לראשונה שם ה', והשיר חותם בפסוק מספר תהלים. שיאו של השיר הוא האמונה הנאמנה, אשר מנוסחת בלשונו של דוד המלך נעים זמירות ישראל: "ה' לִי לֹא אֵיכָא" (תהלים קי"ח, ו). ארבע מילים אלה הם עיקר המסר של השיר, וסביב המשקל שלהן בנוי המשקל והחרוזים של השיר כולו. כדרכם של הפייטנים, הסיפא של אותו הפסוק ("מִה יַעֲשֶׂה לִי אֲדָם") אינה נזכרת כלל, הרי מבחינה עניינית הצהרת האמונה השלמה בה' היא המסר העיקרי של השיר כולו.³²⁸ הוספת וא"ו החיבור של הפייטן לפיוט ("ה' לִי לֹא אֵיכָא") בנוסף ללשון הפסוק ("ה' לִי לֹא אֵיכָא") מתבקשת מבחינת המשקל, אך באה גם להבליט את הניגוד בין שני חלקי המשפט ללמדנו את ההתחברות והאמונה בה' בלי שום פחד מבני אדם.

המילה "עֵת" מופיעה בהתחלה ובסוף של השיר, ועל ידי כך נוצרת מעין סגירת מעגל בין הבורא והבריאה מחד לבין המשורר וסדר יומו מאידך: "לַעֲת נַעֲשֶׂה בְּחַפְצוֹ כָּלִי" - ה' נקרא מלך בפי כל היצורים. אותו "אדון עולם" הוא גם הגואל האישי של המשורר ("וְהוּא אֱ-לִי וְחַי גּוֹאֲלִי"), אשר מפקיד בידי ה' את רוחו בכל יום "בַּעֲת אֵיֶשֶׁן וְאֶעֱרָה".

1. המקורות במקרא ובחז"ל

מחבר השיר היה בקי במקרא ובספרות חז"ל והקבלה. בדרך אומנותית מיוחדת הוא שילב מקורות אלו בתוך השיר, ולפעמים אף שינה את משמעותם. בהמשך מובאות הגרסאות על פי כתבי יד,³²⁹ ומצוטטים המקורות, אשר עמדו לדעתי לנגד עיני המחבר. הוספנו דברי הסבר קצרים, וחלק מהמקורות מוסברים ביתר הרחבה למעלה בפירוש.

1 "אֲדוֹן עוֹלָם" - המחבר משנה את המשמעות המקורית של המילה "עולם": במקרא פירושה "נצחיים", אך בלשון חז"ל פירושה גם "אינסופי" מבחינת המקום. המושג "אדון עולם" כולל את

³²⁵ ראה מקורות בהערה 323 וספרו "מסכת אצילות" של רבי יצחק בן שמואל.
³²⁶ הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שם (הערה 319).
³²⁷ החרוז הפנימי "מנוסי" מתאים יותר טוב מאשר הנוסח "ומנוס לִי" - ראה (*), 8).
³²⁸ יונה פרנקל "אמנם כן" בתוך חיים חמיאל (עורך) "ימים נוראים", חלק ב', ירושלים תשכ"ח, עמוד 506, ניתח באופן דומה את סוף השיר.
³²⁹ תודתי לאוסף כתבי היד של הספרייה הלאומית בגבעת רם, ירושלים, על האפשרות לעיין באוסף כתבי היד.

שניהם,³³⁰ הרי השורות הראשונות מתארות הן את "נצחיותו" של הבורא בעבר, בהווה ובעתיד, והן את בריאת העולם "האינסופי", "...לפי שהיה אבינו אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם (תהלים מ"ה, יב): 'וַיִּתְּאוּ הַמְּלָךְ יַגִּיד כִּי הוּא אֲדֹנָיךְ...' (בראשית רבה ל"ט:א); "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם לא היה אדם שקראו להקדוש ברוך הוא אדון עד שבא אברהם וקראו אדון שנאמר: 'וַיֹּאמֶר אֶ-דֹנָי א-לֵהִים בְּמָה אֲדַע כִּי אֵיךְ שָׁנָה" (בראשית ט"ו, ח - ברכות ז' ע"ב).

"מֶלֶךְ - מֶלֶךְ - יְמֻלְךְ" - "מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור (תהלים קמ"ה, יג); 'ה' מלך ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד" (סופרים יד:ד); המשפט השני אינו פסוק מפורש במקרא, אלא מורכב משלושה הפסוקים שונים למשל: "ה' מֶלֶךְ עוֹלָם וְעַד אֲבָדוּ גוֹיִם מֵאַרְצוֹ" (תהלים י', טז); "ה' מֶלֶךְ גָּאוֹת לְבַשׁ לְבַשׁ ה' עַז הַתְּאֵזֵר אֶף תִּכּוֹן תִּבְלָל בַּל תִּמּוֹט" (תהלים צ"ג, א); "ה' יְמֻלְךְ לְעֹלָם וְעַד" (שמות ט"ו, יח); לפי המדרש זוהי הצהרת המלאכים, אשר התקבלה לתפילת שחרית: "בא וראה שבחו של הקב"ה שבשעה שמגיע הכתר בראשו מחזיק ה' ראשו לקבל הכתר מעבדיו, וכל חיות ושרפים ... וממליכים אותו כולם ואומרים בפה אחד 'ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד'. וזהו פירוש 'ה' מלך' - קודם שנברא העולם, 'ה' מלך' - משנברא העולם, 'ה' ימלוך לעולם ועד' - לעולם הבא" (אוצר המדרשים עמוד ש"ו); "אמר ר' עקיבא בכל יום ויום מלאך אחד עומד באמצע הרקיע שחרית ופותח ואומר 'ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד', וכל גדודי מעלה עונין אחריו עד שמגיע לברכו" (סדר רב עמרם גאון ק"ש וברכותיה); 'ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד, ה' מלך כו' עד ברוך ה' לעולם אמן ואמן' (רמב"ם סדר תפילות כל השנה); "ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד - וזה אינו פסוק אלא המלאכים אומרים כך, כדאיתא בפרקי היכלות (פ"ז ב)... (אבודרהם תפלת ערבית ד"ה יראו עינינו); "ותמצא 'כתר' בגימטריא ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד" (אבודרהם שחרית של שבת ד"ה כתר יתנו).

"אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּטָרִם כָּל יְצִיר נִבְרָא" - "וַיִּבְרַן כָּל יְצִיר כִּי אֵתָה יִצְרְתָּ וַיֹּאמֶר כָּל אֲשֶׁר נִשְׁמָה בְּאֶפֶס ה' אֶ-לֵהִי יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ וּמְלֻכוֹתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה" (תפילת ראש השנה). יש הבדל בין שתי התפילות, כי הרי בראש השנה משבחים את ה', אשר יצר את כל היצורים, אך ב"אדון עולם" מודגש, שגם לפני שה' התחיל ליצור את העולם - "בְּטָרִם כָּל יְצִיר נִבְרָא" - ה' כבר היה מלך.

2 "בְּטָרִם כָּל יְצִיר נִבְרָא - לְעֵת נַעֲשֶׂה בְּחִפְצוֹ כָּל" - בשתי השורות הראשונות נרמזים שלושת העולמות על פי תורת הקבלה: עולם היצירה ("יציר"), עולם הבריאה ("נברא"), עולם העשייה ("נעשה") על פי ישעיה מ"ג, ז (ראה למעלה בפירוש על "השמטת" עולם האצילות בפיוט).

"לְעֵת נַעֲשֶׂה בְּחִפְצוֹ כָּל" - לפי כתב יד CAMB U T-S NS 201.4 הגרסה היא "לְעֵת נַעֲשֶׂה כְּחִפְצוֹ כָּל", אבל הנוסח שלנו מתאים לפי משלי ל"א, יג "...ותעש בחפץ כפיה". "וְאַחֲרָי" - "נפרד כי לא מצאנוה סמוך אל כ"ף השימוש וטעמה כמו אחרית וכמו "וְהַאֲנָשִׁים רָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם דָּרָךְ הַיְרֵדוֹן עַל הַמַּעֲבְרוֹת וְהַשַּׁעַר סָגְרוּ אַחֲרָי כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ הַרְדָּפִים אַחֲרֵיהֶם" (יהושע ב', ז) ("עבודת ישראל").

3 "וְהוּא הָיָה וְהוּא הוֹה. וְהוּא יָהִי בְּתַפְאָרָה" - "ויכוין בברכותיו פירוש המלות שמוציא מפיו ובהזכירו השם יכוין פירוש קריאתו באל"ף דל"ת לשון אדנות שהוא אדון הכל ויכוין עוד פירוש כתיבתו ביו"ד ה"א לשון הוי"ה שהוא היה והוה ויהיה" (טור אורח חיים סימן ה').

Reuven Kimelman 'Adon Olam' Perspectives, The National Jewish Center for Learning and Leadership, 2/4

330

- 5 **"והוא אחד ואין שני"** – **"יש אחד ואין שני** גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו גם עיניו לא תשבע עשר ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה גם זה הכל וענן רע הוא" (קהלת ד', ח); לפי המדרש ניסוח זה מתייחס לאחדות ה' – **"יש אחד ואין שני** – גם בן ואח אין לו אין לו לא אח ולא בן אלא שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד" (דברים רבה ב:ג).
- "להמשיל לו"** – **"למי תדמיוני ותשוו ותמשלוני ונדמה"** (ישעיהו מ"ו, ה); יש גורסין **"להמשילו"**, והדבר נראה נכון הן מבחינת המשקל והן מבחינת התוכן.³³¹
- "להחבירה"** – או מלשון השוואה **"מה אעידך מה אדמה לך הבת ירושלם מה אשנה לך ואנחמך ..."** (איכה ב', יג) תרגום **"מה אחביר לך"** (זאב יעבץ); או **"מלשון 'חברי' שיהא חברותא כלפי שמיא"** (פירוש **"עץ יוסף"** באוצר התפילות): **"היחברך פסא הוות יצר עמל עלי חק"** (תהילים צ"ד, כ), **"גם אנכי פכם אדברה לו יש נפשכם תחת נפשי אחבירה עליכם במלים ואניעה עליכם במו ראשי"** (איוב ט"ז, ד).
- "דע כי תארי השם יתברך בשלילות הוא התואר האמתי, אשר לא ישיגהו דבר מן הקל ... אמנם תארו בחיובים יש בו מן השתוף והחסרון ... אין לנו דרך בתארו אלא בשוללים לא בזולתם"** (רמב"ם מורה הנבוכים א:נח).
- 6 **"בלי תכלית"** – **"קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר אבן אפל וצלמנות"** (איוב כ"ח, ג). **"העז והמשרה"** – **"כי ילד ילד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא יועץ א-ל גבור אבי עד שר שלום: למרבה המשרה ולשלום אין קץ על פסא דוד ועל ממלכתו להכין אתה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת"** (ישעיהו ט', ה-ו), **"ה' עז לעמו ותן ה' יברך את עמו בשלום"** (תהלים כ"ט, יא).
- 7 **"והוא אלי"** – **"עזי וזמרת ג-ה ויהי לי לישועה זה א-לי ואנוהו א-להי אבי וארממנהו"** (שמות ט"ו, ב). **"וחי גואלי"** – **"ואני דעתי גאלי חי ואחרון על עפר יקום"** (איוב י"ט, כה). **"וצור חבלי"** – או מלשון פחדים כמו: **"אפפוני חבלי מות ונחלי בליעל יבעתוני: חבלי שאול סבבוני קדמוני מוקשי מנות"** (תהלים י"ח, ה-ו), **"רוצה לומר הא-ל הוא צורי ומשגבי בעת צרתי כשיאחזוני צירים וחבלים"** ("עבודת ישראל"); או מלשון נחלה **"כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו"** (דברים ל"ב, ט).³³²
- "וצור חבלי בעת צרה - והוא נסי ומנוס לי"** – **"א-להי צורי אהסה בו מגני וקרן ישעי משגבי ומנוסי משעי מחמס תשעני"** (שמואל ב' כ"ב, ג), **"ה' חננו לך קוינו היה זרעם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה"** (ישעיהו ל"ג, ב).
- "בעת צרה ... ביום אקרא"** – **"ה' עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הכל ואין בם מועיל"** (ירמיה ט"ז, יט), **"אל תסתור פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אזנך ביום אקרא מהר ענני"** (תהילים ק"ב, ג).
- 8 **"והוא נסי"** – **"ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי"** (שמות י"ז, טו); **"כה אמר א-דני ה' הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי והביאו בניך בחצן ובנתיך על פתף תנשאנה"** (ישעיהו מ"ט, כב). בכתבי יד³³³ מופיע **"והוא נסי ומנוסי"** (על פי שמואל ב' כ"ב, ג וירמיה ט"ז, יט – ראה למעלה לשורה 7). נוסח זה מתאים למשקל השיר, וגם משלים את החרוז הפנימי של טור 8. **"מנת כוסי"** – על פי **"ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומך גורלי"** (תהלים ט"ז, ה).

March 1987, pp P1-P3.

דוד אופפענהיים 'הערות על אדון עולם ויגדל', המגיד ט"ז (1872), עמוד 501-502.
 Salomon Speier *The Meaning of חבלי in Adon Olam*, Journal of Jewish Studies, 4, 1953, pp 40-41
 Library New York Jewish Theological Seminary Ms. 7443 Genizah; NY JTS ENA 2491

331

332

333

- 9 "בִּידוֹ אֶפְקִיד רוּחִי" – על פי: "בִּידָךְ אֶפְקִיד רוּחִי פְּדִיתָ אוֹתִי ה' אֱ-ל אֲמַת" (תהלים ל"א, ו); "אמר אביי אף תלמיד חכם מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי כגון בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' א-ל אמת" (ברכות ה' ע"א). "סימן זה יהיה בידך שכל זמן שאדם נתון בחיים נפשו פקודה ביד קונה שנאמר ... בידך אפקיד רוחי (תהלים ל"א, ו), מת נתונה באוצר שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (שמואל א' כ"ה, כט)" (ספרי במדבר קלט); "וכשבא לישן מפקיד רוחו להקב"ה שנאמר (תהלים ל"א, ו) בידך אפקיד רוחי וכשננער ממליך בהקב"ה" (מדרש רבה במדבר כ', כ); "בנוהג שבעולם אדם מפקידין אצלו פקדונות הוא מחליף של זה בזה ושל זה בזה לפי שאין מכירין, אבל הקב"ה אינו כן... בשר ודם מפקידין בידו חדשים ושוהין אצלו והוא מחזירן בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקידין בידו בלויין ושחוקין והוא מחזירן חדשים, תדע לך שהוא כן שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ונפשו יגיעה עליו שחוקה, וכשהוא ישן הוא יגע ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה" (מדרש שוחר טוב תהלים כ"ה, ב), ואולי על פי מדרש זה אפשר להבין את הביטוי בשורה הבאה "וְעַם רוּחִי גִּוְנִיתִי".
- 10 "ה' לִי וְלֹא אֵיכָא" – על פי: "מִן הַמַּצָּר קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בְּמַרְחֵב יָ-ה: ה' לִי לֹא אֵיכָא מַה יַעֲשֶׂה לִי אָדָם" (תהלים קי"ח, ו).

שאלות לעיון ולחזרה

1. באיזה מקומות מופיע הפיוט "אדון עולם" בסידור, וכיצד ניתן להסביר על פי התוכן והניסוחים של הפיוט את המקומות השונים של הפיוט בסידור? (פיסקה א)
2. מה המבנה, המשקל והחרוז של הפיוט? כיצד משמשת הצורה הספרותית להבלטת התוכן של הפיוט? (פיסקה ג)
3. מה הם שני חלקי הפיוט וכיצד ניתן להסביר את היחס ביניהם? (פיסקה ד)
4. כיצד ולמה משלב הפייטן את מושג של מלכות ה' ואת ישעיה מ"ג, ז בפיוט? (פיסקה ה)
5. כיצד ולמה משלב הפייטן את מושג של מלכות ה' ואת ישעיה מ"ג, ז בפיוט? (פיסקה ה)
6. כיצד נכנס ה"אניי" של המשורר בחלק השני של הפיוט (שורה 7-10)? (פיסקה ה)
7. בחרגי שתי דוגמאות של מקורות במקרא ובחז"ל ושילובם בפיוט? (פיסקה ו)

תרשימים

צבעוניים

113. "אשרי" - מבנה הפרק ומשמעותו
114. תפילת עמידה
115. 'מודים דרבנן' בבבלי ובירושלמי –
בין יהודי התפוצות ליושבי ארץ ישראל
116. נס חנוכה ומלכות החשמונאים –
בתלמוד בבלי, במסכת סופרים ובמשנת הרמב"ם
117. תפילת "עלינו"
118. "לְדָוֶד ה' אֹרֵי וַיִּשְׁעֵי"
119. "יְדִיד נֶפֶשׁ" של רבי אלעזר אזקרי
120. המקורות של קבלת שבת בתלמוד וברמב"ם
המבנה של קבלת שבת והשיר "לכה דודי"
122. מזמורי קבלת שבת
123. מזמור צ"ב – צ"ג והקשרם בספר תהלים
124. "לכה דודי" לרבי שלמה הלוי אלקבץ
126. "קריאת שמע"
127. תפילות העמידה של שבת על פי תהלים י"ט
128. אָדוֹן עוֹלָם

ברכות ל"ד ע"א: ראשונות דומה לעבד שמסדר שבו לפני רבו

קדושה במניין

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ... מלך עוזר ... מלך מלכותי ומחיתי ...

א. אבות
ברוך אתה ה' א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב. הא-ל הגדול הגבור והנורא א-ל עליון. גומל חסדים טובים. וקונה הכל. וזוכר חסדי אבות. ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה. בעשיית: זכרנו לחיים. מלך חפץ בחיים. וכתבו בספר החיים למען א-להים חיים: מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה ה'. מגן אברהם:

ב. גבורות
אתה גבור לעולם א-דני. מחיה מתים אתה רב להושיע: (בקיץ) מוריד הטל: (בחורף) משיב הרוח ומוריד הגשם: מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונתו לישיני עפר מי כמותך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממת ומחיה ומצמיח ישועה: בעשיית: מי כמותך אב הרחמים: וזכר יצוריו לחיים ברחמים: ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה ה'. מחיה המתים:

ג. גבורות
אתה גבור לעולם א-דני. מחיה מתים אתה רב להושיע: (בקיץ) מוריד הטל: (בחורף) משיב הרוח ומוריד הגשם: מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונתו לישיני עפר מי כמותך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממת ומחיה ומצמיח ישועה: בעשיית: מי כמותך אב הרחמים: וזכר יצוריו לחיים ברחמים: ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה ה'. מחיה המתים:

הפרט: רוחני

אמצעות דומה לעבד שמבקש פרס מרבו

ואמצעות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן (רמב"ם תפילה פ"א)

ד. דעת
אתה חונן לאדם דעת. ומלמד לאנוש בינה: חננו מאתך חכמה בינה ודעת: ברוך אתה ה'. חונן הדעת: ["הביננו ה' א-להינו לדעת דרכיך"]

ה. תשובה
השיבנו אבינו לתורתך. וקרבונו מלפני לעבודתך. והחזירנו בתשובה שלמה לפניך: ברוך אתה ה'. הרוצה בתשובה: ["ומול את לבבנו ליראתך"]

ו. סליחה
סלח לנו אבינו כי חטאנו. מחל לנו מלפני כי פשענו. כי א-ל טוב וסלח אתה: ברוך אתה ה'. חנון המרבה לסלח: ["ותסלח לנו"]

ז. גאולה
ראה נא בעינינו. וריבה ריבנו. וגאלנו גאלה שלמה מהרה למען שמך. כי א-ל גואל חזק אתה: ברוך אתה ה'. גואל ישראל: ["להיות גאולים"]

ח. רפואה
רפאנו ה' ונרפא. הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה. והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו. כי א-ל מלך רופא נאמן ורחמן אתה: ברוך אתה ה'. רופא חולי עמו ישראל: ["ורחקנו ממכאובינו"]

ט. ברכת השנים
ברך עלינו ה' א-להינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה. ותן - (בקיץ) ברכה (בחורף) טל ומטר לברכה - על פני האדמה ושבענו מטובה. וברך שנתנו פשנים הטובות לברכה. כי א-ל טוב ומטיב אתה. ומברך השנים: ברוך אתה ה'. מברך השנים: ["ידושננו בנאות ארצך"]

י. הודאה
מודים אנחנו לך. שאתה הוא ה' א-להינו וא-להי אבותינו לעולם ועד. צור חיינו. מגן ישענו אתה הוא לדור ודור. נודה לך ונספר תהלתך על יחינו המסורים בידיך. ועל נשמותינו הפקודות לך. ועל נסיד שבכל יום עמנו. ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת. ערב ובקר וצהרים. הטוב כי לא כלו רחמיך. והמרחם כי לא תמו חסדיך. כי מעולם קוינו לך: ועל כלם יתברך ויתרומם ויתנשא שמך מלפני תמיד לעולם ועד: בעשיית: וכתב לחיים טובים כל בני ברייתך:

וכל החיים יודוך סלה ויהללו ויברכו את שמך הגדול באמת לעולם כי טוב. הא-ל ישועתנו ונעזרתנו סלה. הא-ל הטוב: ברוך אתה ה'. הטוב שמך ולך נאה להודות: יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך. ה' צורי וגואלי: (תהלים נ"ט, טו)

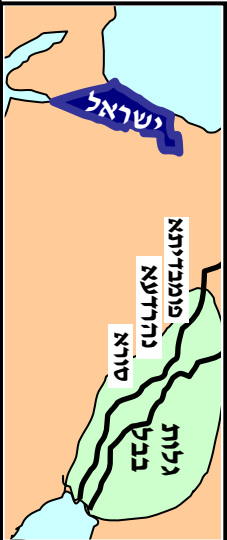
יא. עבודה
רצה ה' א-להינו בעמך ישראל ולתפלתם שעה. והשב את עבודתה לדביר ביתך. ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון. ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחזיקה עינינו בשונך לציון ברחמים: ברוך אתה ה'. המחזיר שכינתו לציון:

ברכת כהנים

עמך ישראל

למודים דרבנן' (נ1) בבבלי ובירושלמי – בין יהודי התפוצות ליושבי ארץ ישראל

(פירוט בעמוד 39)

ירושלמי ברכות פרק א דף ג טור ד / ה"ה

ר"ש בשם רבי יוחנן בשם ר' ירמיה, ר' חנינא בשם ר' מיישא, ר' חייא בשם ר' סימא, ואית דאמרי ליה חבביא בשם ר' סימא **מודים אנתון** לד אדון כל הבירות א- ליה התשבחות צור עולמים חי העולם **יוצר בראשית** מחיה המתים

שהחיייתנו וקיימתנו וסיעתנו וקרבנתנו להודות לשמך

ברוך אתה ה' א-ל ההודאות

רבי בא בר זבדא בשם רב: מודים אנתון לד שאנו חייבין להודות לשמך **תתננך** שפתי פי אַזְמַנְךָ לְךָ וּפְשִׁי אֲשֶׁר פָּדִינִי (תהלים ע"א, כג)

ברוך אתה ה' א-ל ההודאות

רבי שמואל בר מינא בשם רבי אחא: הודייה ושבה לשמך, לד גדולה לד גבורה לד תפארת יהי רצון מלפניך ה' א-לחנו וא-להי אבותינו שתסמינו מנפילתינו ותקפנו מכפיפתינו כי אתה הוא סומך נופלים וזוקף כפופים (על פי תהלים קמ"ה, יד) ומלא רחמים ואין עוד מלבדך

ברוך אתה ה' א-ל ההודאות

בר קפרא אמר: לד כרעה, לד כפיפה, לד השתחויה, לד בריכה "כי לד תכרע כל בורד תשבע כל לשון" (על פי ישעיה מ"ה, כג); "לך ה' הגדלה (הגבורה) (התפארת) (הנצח) (ההוד) פי כל בשמים וקארץ לך ה' הממלכה (המיתושא לכל ליל'אש: והעשר והפבד מקפניך ואתה מושל בפל ובנידך פיה וגבורה ובנידך לגדל ולתוק לפל: ועתה א-להינו **מודים אנתון** לד ומהללים לישם תפארתך" (דברי הימים א' כ"ט, יג), "פך לב ובפל נפש" (מלכים ב' כ"ג, ג) משתחוים, "פל עצמותי תאמנה ה' מי קמוך פאצל עני מחזק מנפנו ועני ואביון מגדלי" (תהלים ל"ה, י) **ברוך אתה ה' א-ל ההודאות** א"ר יוחן נהגין רבני אמרי' מלהון ואית דאמרי'ן או הדא או הדא תני ובפלד שלא ישור יותר מדאי

מודים דרבנן:

מודים אנתון לך. שאתה הוא ה' א-להינו וא-להי אבותינו. א-להי כל פשר. **יוצרנו יוצר בראשית.**

ברכות (הודאות לשמך הגדול והקדוש. על שהחיייתנו וקיימתנו. פן תחננו ותקיימנו. ותאסוף גלותנו לתהלות קדשך. לשמור הקינד. ולעשות רצונך. ולעבדך בלב שלם. על שאנו מודים לך

פרוץ א-ל ההודאות:

בבלי סוטה מ' ע"א

בזמן ששליח צבור אומר מודים, העם מה הם אמורים? אמר רב: **מודים אנתון** לך ה' א-להינו ושמואל אמר: א-להי כל בשר **רב** סימאני אמר: **יוצרנו יוצר בראשית** על שאנו מודים לך

נהרדעי אמרי משמיה דרבי סימאי: **ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחיייתנו וקיימתנו על שאנו מודים לך** רב אחא בר יעקב מסיים בה הכי: **כן תחיינו ותחננו, ותקבצנו ותאסוף גלותנו לתהלות קדשך, לשמור חקיך ולעשות רצונך בלב שלם, על שאנו מודים לך** אמר רב פפא: **הילכך נימרינחו לכולהו.**

נס חנוכה ומלכות החשמונאים (1) – בתלמוד בבלי, במסכת סופרים ובמשנת הרמב"ם (פירוש בעמוד 47)

רמב"ם (פ"ג מהל' חנוכה ה"א-ה"ג)

הל' חנוכה פ"ג ה"א-ה"ג:
ה"א: בבית שני שפטל **יו** גזרו גזירות על ישראל ופטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות ופטלו דים בממונם ובבנותיהם ו**נכנסו להילכל** ופרצו בו גזול על שריחה עלהם א-להי אבותינו והושיעם מידם והעלים וגברו לחץ גזול על שריחה עלהם א-להי אבותינו והושיענו ישראל מידם והעמידו מלך **בני חשמונאי הכהנים המדלים** והונם והושיענו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים והזריה **מלכות לישראל** יתר על מאתיים שנים עד החורבן השני.
ה"ב: **וכשבאו לישראל על אויביהם ואיבדוהו, בחמישיה ועשרים בחודש כסליו** היה. ונכנסו להילכל, ולא מצאו **שמן טהור אלא פך אחד; ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערבה שמונה ימים** - עד שכתשו זיתים, והוציאו שמן טהור.
ה"ג: ומפני זה התקינו חכמים שבאוהו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל המשיה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולקלות הים, וימים אלו הן הנקראין חנוכה והן אסורין בהספד ותענית בימי הפורים, והדלקת הנרות בהן מצוה מדברי סופרים כקריאת המגילה.

נס פד השמן, ניצחון החשמונאים, הזרת מלכות לישראל "יתר על מאתיים שנים"
 "נס" של פד השמן וניצחון החשמונאים בהקשר הזרת של התחלת תקופה היסטורית חדשה, שהמשיכה מעל 200 שנה עם עצמאות שלטונית לעם ישראל משנה מידות ב' מ"ז: "פירות... שפירצום מלכל יו..."
 ביטול הדת (יולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות), לחץ כלכלי (יופטו דים בממונם), לחץ חברתי-דתי (יובנותיהם), כיבוש והליסה יוושלים (יונכנסו להילכל ופרצו בו פירצות), **טומאת המקדש** (יוטמאן חטחורתו)
 ניצחון צבאי ומדיני של החשמונאי הכהנים הגדלים, שהמשיך למשך 200 שנה עד לחורבן בית שני.
 הכהנים הגדלים פעלו, הושיעו את ישראל, והעמידו מלך לישראל.
 החשמונאים = "והעמידו מלך מן הכהנים..."

"יעל הנסים" (ניאשכנ) ע"פ מסי' סופרים כ"ו

על הנסים ועל הפרקן ועל המגילות ועל התיארוך ועל המלחמות שעשתו לאבותינו בנימין הם בזמן הגז: בנימי פתחיה פון יוחנן פון גזול השמונאי ונכני. פשעמדה תולכות יו תהיער על עמד ישראל להשפיקם תורתך ולהעבירם פחשי רצונך; ואתה פלחמך הרבים עמדת להם פעת צרתם. רבית את ריבם. דנת את חלשים. וקמים פנד קעטסים. וטמאים פנד טהורים. וקענים פנד צדקים. וזדים פנד עוסקי תורתך. וקל עשית שם גזול וקדוש בעלמך. ולעמד ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן פהיום הגז: ואחר פון פאן בקינד לךביר ביתך. ופנו את פחצרות קדשך. וקפניו שמונת ימי תפיה אפן. להזיות ולהלל לשמך הקדוש:

שבת כ"א ע"ב

מאי חנוכה דתנו רבנן **בכ"ה** בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון **שכונכנסו יוונים להילכל** טמאו כל השמונים **שבהילכל ויטמאוהו מלכות בית חשמונאי ונצחום בדיקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונה בחתמו של פון גזול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה**

משותף

ניצחון הממדים, תשועת ישראל, טיהור המקדש וקדושת ה' בעולם	ניצחון הממדים, תשועת ישראל, טיהור המקדש וקדושת ה' בעולם	פד השמן -	"הנס" -
תיאור המצב על פי התפישה של ארץ ישראל באותו דור: המקדש, תשועת ישראל, "קעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן פהיום תשועה גדולה ופרקן פהיום תפיה הגז"	תיאור המצב על פי התפישה של ארץ ישראל באותו דור: המקדש, תשועת ישראל, "קעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן פהיום תשועה גדולה ופרקן פהיום תפיה הגז"	פולחן האש בגלות בבל (פרסים); הנס הוא יהודים מדליקים אש (אד) בשעת סכנה" - בבית; רש"י (שם)	הרקע ההיסטורי
השבת התורה והעברת ישראל מוחלף ה'; בקשה לתשועה בימינו "וכן עשה עמנו..." (מס' סופרים)	השבת התורה והעברת ישראל מוחלף ה'; בקשה לתשועה בימינו "וכן עשה עמנו..." (מס' סופרים)	טומאת הקדש והשמונים על ידי היוונים	המצוקה
ניצחון צבאי של אותו הדור, בזכות הקב"ה בלבד	ניצחון צבאי של אותו הדור, בזכות הקב"ה בלבד	Ø	תשועה וניצחון
ציון התקופה והנהגת העם ("בימי מתחילת פון יוחנן פון גזול השמונאי ונכני... עמדת להם פעת צרתם...")	ציון התקופה והנהגת העם ("בימי מתחילת פון יוחנן פון גזול השמונאי ונכני... עמדת להם פעת צרתם...")	הכשר על טהרת השמונים (חותמו של פון גזול)	תפקיד הכותבים
מלכות יוון מול הקב"ה = "פשעמדה... עמדת"	מלכות יוון מול הקב"ה = "פשעמדה... עמדת"	Ø	"עמד"

א. המקורות של "עלינו" ומחברו

ירושלמי עבודה זרה פ"א ה"ב: "מאן סבר בראש השנה נברא העולם רב דתני בתקיעתא דבי רב זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון כו' הוי בראש השנה נברא העולם" **סידור רב עמרם גאון**: נוסח מלא של "עלינו לשבח" לראש השנה בלבד

ג. צורה ותוכן של תפילת "עלינו"

- 1 עלינו לשבח לאדון הכל.
 - 2 שלא עשנו כגווי הארצות.
 - 3 שלא שם חלקנו בהם.
 - 4 [שם משתחים להבל וריק.
 - 5 ואנחנו מורעים ומשתחיים ומודים.
 - 6 שהוא נוטה שמים ויסוד ארץ.
 - 7 הוא א-להינו אין עוד.
 - 8 פקתוב בתורתו (דברים ד', ט):
 - 9 כי ה' הוא הא-להים בשמים ממעל
- 10 ועל בן נקוה לך ה' א-להינו
 - 11 להעביר גלולים מן הארץ.
 - 12 לתקן עולם במלכות שדי.
 - 13 להפנות אליך כל רשעי ארץ.
 - 14 כי לך תכרע כל בךך.
 - 15 לפניך ה' א-להינו יכרעו ויפלו.
 - 16 ויקבלו כלם את על מלכותך.
 - 17 כי המלכות שלך היא.
 - 18 פקתוב בתורתך (שמות ט"ו, יח):

לתת גדלה ליוצר בראשית. ולא שמונו כמשפחות האדמה. וגורלנו ככל המונם. ומתפללים אל אל לא יושיע. לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ומושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עזו בגבהי מרומים אמת מלכנו. אפסי זולתו. ונדעת היום והשבת אל לבךך ועל הארץ מתחת אין עוד:

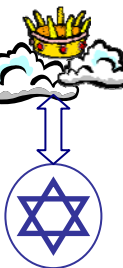
לראות מהרה בתפארת עזך. והאלילים כרות יכרתו. וכל בני בשר יקראו בשמך וכירו ונדעו כל יושבי תבל. תשבע כל לשון. ולכבוד שמך יקר יתנו. ותמלך עליהם מהרה לעולם ועד ולעולמי עד תמלך בלבבך. ה' ימלך לעולם ועד:

(ונאמר זכריה י"ד, ט): והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד:

ב. "עלינו" כתפילה של מקדשי השם וכניסתה לסוף התפילה של חול

לפי תיאורו של רבי אפרים בן יעקב מבון [1132-1197] יהודי בלוי (Blois) בצרפת התפללו את תפילת "עלינו" בדרכם למות על קידוש השם בשנת 1171. מאז מופיע בסידורים (מחזור ויטרי - "ה' למטה)

"עלינו לשבח" הורה ישראל בניגוד לאומות העולם גוף שלש (יכתוב בתורתו) שמות ט"ו, יח (3) ארץ (3) דברים ד', ט (3) ארץ (3) (אנחנו מורעים מלך מלכי המלכים... מלכנו ומושב יקרו בשמים ממעל. ושכינת עזו בגבהי מרומים ונדעת היום והשבת אל לבךך עלינו לשבח

"ועל בן נקוה לך" הורה ישראל בחד עם אומות העולם שמות ט"ו, יח (3) ארץ (3) (אנחנו מורעים מלך מלכי המלכים... מלכנו ומושב יקרו בשמים ממעל. ושכינת עזו בגבהי מרומים ונדעת היום והשבת אל לבךך עלינו לשבח

ד. המקורות של תפילת "עלינו" במקרא ובחז"ל

(1) "הנה ארון הברית אדון כל הארץ עבר לפניכם בירדן" (יהושע ג, יא). "הבל המה מעשה תעתעים בעת פקדתם יאבדו: לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא ישראל שבת נחלתו ה' צבאות שמו" (ירמיה י"ו, טו) (2) "שש ברכות חייב אדם לכרע בכל יום ברוך שלא עשנו גוי...". (תוספתא ברכות ו:יח). "מאלה נכרדו איי הגוים בארצותם איש לשונו למשפחתם בגויהם" (בראשית ה, ה). "ואברכה מברכך ומקללך אאר (נברכו בך כל משפחת האדמה" (בראשית י"ב, ג). "והעלה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אמרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עי ואבן" (יחזקאל כ"ב, ג) "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחית להם ועבדתם אשר חלק ה' א-להיך אתם לכל העמים תחת כל השמים" (דברים ד', ט). "הי מנת חלקי וכוסי אתה תומיד גורלי" (תהלים ט"ז, ה) (4) "ומצרים הבל וריק יעזרו לכן קראתי לזאת רחב הם שבת" (ישעיה ל"ז, ז) "הקבצו נבאו התגשו וחרו פלטי הגוים לא נדעו

הנשאים את עץ פסלם ומתפללים אל אל לא יושיע" (ישעיה מ"ה, כ) (5) "את מלכא מלך מלכא די אלה שמיא מלכותא חסנא ותקפא ויקרא יהב לך (דניאל ב' לו) (6) "ותשפח ה' עשן נוטה שמים ויסוד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המוציא פאשר כונן להשחית ואהא חמת המוציק" (ישעיה נ"א, ג). "הי בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה" (תהלים ק"ג, ט) (10) "אל תנאז למען שמך אל תנבל פסא כבודך זכר אל תפר ברידת אתנו: היש בהבלי הגוים מגשמים ואם השמים יתנו רבבים הלא אתה הוא ה' א-להינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה" (ירמיה י"ד, כא-כב). "כל צאן קרד יקבצו לך אילי נביות ישרתונך ועלו על רצון מוזחי ובית תפארת אפארי" (ישעיה ל"ז, ז). "כיה אמר א-דני ה' והאבדתי גלולים והשפתי אילים מנף ונשיא מארץ מצרים לא יהיה עוד ונתתי יראה בארץ מצרים" (יחזקאל ל"ג, ז) "והיה ביום ההוא גם ה' צבאות אברית את שמות העצבים מן הארץ ולא יקרו עוד וגם את הנביאים ואת

רוח השמאה אעביר מן הארץ" (זכריה י"ג, ב); ברכות נ"ז ע"ב: "מקום שנעקרה ממנו עבודת גלולים... מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים אומר: ברוך שערך עבודה זרה מארצנו, וכשם שנעקרה ממקום זה כן תעקר מכל מקומות ישראל, והשב לב עובדיהם לעבדך. ובחוק לארץ אין צריך לומר והשב לב עובדיהם לעבדך - מפני שרובה גוים. רבי שמעון לעזרו אומר: אף בחוק לארץ צריך לומר כן, מפני שעתידים להתגריה, שנאמר (צפניה ג, ט) "כי אז אהפך אל עמים שפה ברוכה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג, ט) (12) "...מפני תיקון העולם" (משנה גיטין ד. ב.ה. ג.) (14) "פגם אלה והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד: בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב כי לי תכרע כל בךך תשבע כל לשון" (ישעיה מ"ה, כב) (16) קבלת עול מלכות שמים - בחז"ל ברכות י"ג א, א. י"ד ע"ב עוד (17) "מלכותך מלכות כל עלמים ומקשלתך בכל דור" (דור (תהלים קמ"ה, ג).

סידור מאיטליה, מאה י"ד ט"ו
הכונן שיהי משתחוים להבל וריק
מקשלתך ליהי לך ר' לא יחשיב ומנע פמכס

מחזור ויטרי סי' צ"ט
עלינו לשבח לאדון הכל לתת נדלה ליוצר שלא עשנו גויי הארצות ולא שמונו כמשפחות הארצות הלא יושענו כגוים ונדעו כל יושבי תבל ומתפללים אל אל לא יושיע

ה. תפילת "עלינו" בפולמוס עם הנוצרים

Edikt des Koenig Wilhelm von Preussen 1703

Einwohner, längerhin zu dulden; So wollen sehen und ordnen Wir hiermit, und in Krafft dieses, daß von nun an, bis zu ewigen Zeiten, kein Jude, Mann oder Weib, Jung oder Alt, in Unsern Landen, bey Verlust daraus alsfort gefaget zu werden, weder in der Schule, noch in seinem Hause die oben angeführte Worte des Gebets כרעים שהם כרעים ומשתחויים להבל וריק ומתפללים ללא שםיהי אלונו ישחאבאש: Schelem coreim umistachawim le hevel varik, umispallelim

No. XV. Edict, wegen des Juden Gebeths Alenu &c. und daß sie einige Worte auslassen, nicht ausprechen, noch darben hinwegbringen sollen, vom 28. Augusti 1703.

le lo jochia-brauden, beten und aussprechen, Dabeh aussprechen und hinwegbringen, auch den Kindern nicht beybringen solle: Und damit man dessen so viel mehr verichert sey, so soll hinfführo das Gebet עלינו אלנו, welches sonst von jedem in der Stille in der Schule gebetet worden, von einem aus der Gemeine laut und deutlich gesprochen, und von den übrigen nachgebetet werden, dazu Wir gewisse Aufseher verordnen wollen, die deshalb die Juden-Schulen öfters besuchen werden: Da aber zu Hause, oder

Des bey 40. Jahre von der Judenschafft Arreht bestrickt gewesene, nummero aber Durch Autorität eines Hohen Reichs-Bicariats relaxirte

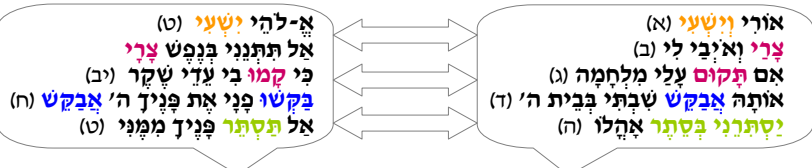
Johann Andrea Sifenmengers, Profefloris der Orientalischen Sprachen bey der Universitdt. Beydelberg,

Entdecktes Judenthum,

Oder: Gründlicher und Wahrhafter Bericht,

Druckt im Jahr nach Christi Geburt 1700.

"לְדוֹד ה' אֹרֵי וַיִּשְׁעֵי" (13) (פירוש בעמוד 57)

תהלים כ"ז:

ז-יב: פנייה לה' ובקשה להצלה מהאויבים	א-ו: הביטחון בה' למרות האיום מהאויבים
<p>(ז) שָׁמַע ה' קוֹלִי אֶקְרָא וְחִנְנִי וְעֲנֵנִי:</p> <p>(ח) לֵךְ אָמַר לִבִּי בִקְשׁוּ פָנַי אֶת פְּנֵיךְ ה' אֲבַקֵּשׁ:</p> <p>(ט) אֵל תִּסְתֹּר פְּנֵיךְ מִמֶּנִּי אֵל תֵּט בְּאֵף עֲבָדְךָ עֲזַרְתִּי הִיִּית אֵל תִּטְשֵׁנִי וְאֵל תַּעֲזֹבֵנִי א-להי ישעי:</p> <p>(י) כִּי אָבִי וְאֹמְנֵי עֲזָבוּנִי וְה' יִאֲסֹפֵנִי:</p> <p>(יא) הוֹרֵנִי ה' דְּרָכֶךָ וְנִחַנְנִי בְּאֵרֶח מִישׁוֹר לְמַעַן שׁוֹרְרֵי:</p> <p>(יב) אֵל תִּתְּנֵנִי בְּנַפְשׁ צָרִי כִּי קָמוּ בִי עֲדֵי שָׁקֵר וַיִּפַּח חָמָס:</p>	<p>(א) לְדוֹד ה' אֹרֵי וַיִּשְׁעֵי מִמֵּי אֵירָא,</p> <p>ה' מַעֲזוֹ חַיִּי מִמֵּי אֶפְחָד:</p> <p>(ב) בְּקֶרֶב עַלֵי מְרַעִים לְאֹכַל אֶת בְּשָׂרִי</p> <p>צָרִי וְאִיבֵי לִי הֵמָּה כְּשֵׁלוֹ וְנִפְלוֹ:</p> <p>(ג) אִם תַּחְנֶה עָלַי מַחְנֶה לֹא יִירָא לִבִּי,</p> <p>אִם תִּקְוֶם עָלַי מַלְחָמָה בְּזֹאת אֲנִי בּוֹטָח:</p> <p>(ד) אַחַת שְׁאַלְתִּי מֵאֵת ה' אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ</p> <p>שְׁבִתִּי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיִּי</p> <p>לְחַזוֹת בְּנַעַם ה' וּלְבַקֵּר בְּהִיכְלוֹ:</p> <p>(ה) כִּי יִצְפְּנֵנִי בְּסֹכְהָ בְּיוֹם רָעָה</p> <p>יִסְתַּרְנִי בְּסֹתֵר אֶהְלוֹ בְּצוּר יְרוּמָמֵנִי:</p> <p>(ו) וְעַתָּה יְרוּם רֹאשִׁי עַל אִיבֵי סְבִיבוֹתַי</p> <p>וְאַזְבַּחָה בְּאֶהְלוֹ זִבְחֵי תְרוּעָה</p> <p>אֲשִׁירָה וְאַזְמֶרָה לֵה':</p>

אורי - אירא
בקרוב - ולבקר

צרי - בצור

מישור - שוררי

יג-יד: פנייה אל עצמו להאמין ולהתחזק בה'

(יג) לֹא אֶאֱמָנָתִי לְרֹאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים:

(יד) קוּהָ אֵל ה' חֲזַק וַיֵּאֱמַץ לִבִּי וְקוּהָ אֵל ה':

ספר חרדים

הרב דוד מנחם ז"ל (1879-1958) מחבר ספר חרדים. נפטר בג' י"ב אלול תשמ"ח (1988).

הרב חיים יוסף קארן (1879-1958) מחבר ספר חרדים. נפטר בג' י"ב אלול תשמ"ח (1988).

הרב משה קורדובער (1870-1950) מחבר ספר חרדים. נפטר בג' י"ב אלול תשמ"ח (1988).

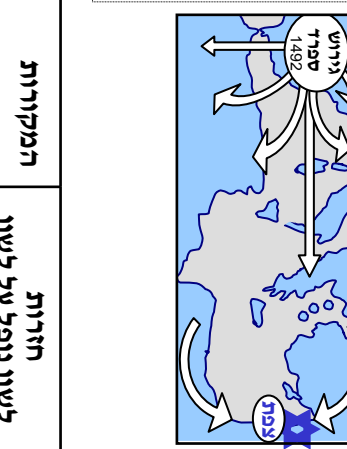
הרב יצחק רובין (1878-1958) מחבר ספר חרדים. נפטר בג' י"ב אלול תשמ"ח (1988).

תמונת אמת: פיסטי, תלמה, מומעלים

רבי יוסף קארן (1879-1958), רבי דוד בן זרחיה הרדב"ש (1870-1949), רבי שמה די טוראני הרבניט (1850-1958), רבי שלמה אלקבוץ (1850-1958), רבי משה קורדובער (1870-1950), רבי יצחק רובין (1878-1958), רבי יצחק לוריא (1878-1958), רבי יעקב יוסף (1878-1958), רבי יוסף יוסף (1878-1958).

רבי אלעזר אזקרי (נפטר, 1533-1600)

מקובל רד"ש, נומח, "ספר חרדים", ירושת תל חי וירושלמי, ונתח. הוקדק את הדבורה, "טובת שלום", ברז לרודו לחשובה, למענה חרב הנודע בעדת השו"ת (1588) את ספרו "ספר חרדים".

הצדקה
הצדקה... הצדקה... הצדקה...

הצדקה
הצדקה... הצדקה... הצדקה...

התקרבות אל ה'

המקורות

"וידוי נפש" - ע' הבית את פיבית לנשפתי את חתולתי הנתיב את **וידוית** נפשי בפני אביהי" (ירמיהו י"ב, ז) ; "במה וידוי בו וידוי רבה וידוי בלויז בלויז של וידוי רחם ה' על ילדי ורחמי בו **וידוי**"... (נחמה מין עניא-עניא.)

"מגד הקהנ" - **קראתם** את על וידוי רחם ה' על ילדי ורחמי בו **וידוי**"... (נחמה מין עניא-עניא.)

"דור מין השמרים אהבתו" - **מלאכי** חזקת ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"דור מין השמרים אהבתו" - **מלאכי** חזקת ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"עניא על בית ה' חזקתו" - **מלאכי** חזקת ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"עניא על בית ה' חזקתו" - **מלאכי** חזקת ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

"הוא רב חזקתו ורחמי בו **וידוי**... (מלאכי י"ב, ד)

הזרות

לשון נופל על לשון

זיו העולם, להראות לה

הגלה בא (10) - נגילה (11)

וידוי נפש" (14) של רבי אלעזר אזקרי

תוכן

המקורות

- 1 **וידוי נפש**, אב הרחמן,
- 2 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 3 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 4 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 5 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 6 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 7 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 8 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 9 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 10 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 11 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,
- 12 **וידוי נפש**, רחמי כמול אבתי,

התקרבות אל ה'

א. המקורות של קבלת שבת בתלמוד וברמב"ם (14) (פירוש בעמוד 69)

שבת קי"ט ע"א: "רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת ואמר **בואי כלה בואי כלה**"

רש"י: "מתעטף - בבגדים נאים; בואי כלה - הכי קרי ליה לשביתת שבת מתוך חביבות"

רמב"ם שבת פ"ל ה"ב: "איזה הוא כיבוד זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידי ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מייחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת, ומתעטפין; ואומרין בואו ונצא לקראת שבת המלך"

בבא קמא ל"ב ע"א-ע"ב: "איסי בן יהודה אומר רץ חייב מפני שהוא משונה ומודה איסי בערב שבת בין השמשות שהוא פטור מפני שרץ ברשות ... בערב שבת מאי ברשות איכא כדרבי חנינא דאמר רבי חנינא בואו ונצא לקראת כלה מלכתא ואמרי לה לקראת שבת כלה מלכתא רבי ינאי מתעטף וקאי ואמר **בואי כלה בואי כלה**"

רש"י: "בואי ונצא - כאדם המקבל פני המלך"

רבנו חננאל: "מאי ברשות פירוש ברשות מצוה כרבי חנינא דהוה מרקד ואזיל ואמר בואו ונצא לקראת כלה"

רמב"ם חובל ומזיק פ"ו ה"ט: "שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים אחד רץ ואחד מהלך והוזק אחד מהן בחבירו שלא בכוונה, זה הרץ חייב מפני שהוא משנה, ואם היה ערב שבת בין השמשות פטור מפני שהוא רץ ברשות כדי שלא תכנס השבת והוא אינו פנוי, היו שניהם רצים והוזקו זה בזה שניהם פטורין ואפילו בשאר הימים."

ב. המבנה של קבלת שבת והשיר "לכה דודי"

"קבלת שבת" כפירוש הגמרא

קבלת פני מלכות,
לקראת שבת כלה,
בואי כלה בואי כלה
לבש

תהלים צ"ה, ג: כי א-ל גדול ה' ומלך גדול על כל א-להים

תהלים צ"ח, ו: בחצצרות וקול שופר
הריעו לפני המלך ה'

תהלים צ"ו, י: אמרו בגוים ה' מלך
אף תכון תבל בל תמוט

תהלים צ"ז, א: ה' מלך תגל
הארץ ישמחו איים רבים:

תהלים צ"ד, ט: ה' מלך ירָגְזוּ עַמִּים יִשָּׁב
כְּרוּבִים תְּנוּט הָאֲרֶץ... וְעַז מֶלֶךְ מִשְׁפָּט אֶהָב

תהלים כ"ט, י: ה' למבול יִשָּׁב ויִשָּׁב ה' מלך לעולם:
ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

אָנָּה בָכַח גְּדֻלַּת יְמִינְךָ תִּתִּיר צְרוּרָה: קִבֵּל רִנַּת עַמְךָ ... נְהַל עֲדָתְךָ: יַחֲדֵי גָּאָה לְעַמְּךָ פְּנֵה ...

לכה דודי לקראת כלה. פני שבת נקבלה:

לקראת שבת לכו ונלכה. כי היא מקור הברכה. מראש מקדם נסוכה. סוף מעשה במחשבה תחלה.
מקדש מלך עיר מלוכה. קומי צאי מתוך ההפכה. רב לך שבת בעמק הבקא. והוא חמול עליך חמלה.
התנערי מעפר קומי. לבשי בגדי תפארתך עמי. על יד בן ישי בית הלחמי. קרבה אל נפשי גאלה.
בואי בשלום עטרת בעלה. גם בשמחה ובצהלה. תוך אמוני עם סגלה. בואי כלה. בואי כלה

תהלים צ"ב, א: מזמור שיר ליום השבת:

תהלים צ"ג, א: ה' מלך גאות לבש לבש ה' עז התאזר
אף תכון תבל בל תמוט

ג. מרכז המקובלים בצפת בתקופת האריז"ל

רבי דוד בן זמרא
(רדב"ז) שו"ת, קבלה
[1573-1479]

רבי משה קורדובירו
"פרדס רימונים"
[1570-1522]

רבי שלמה הלוי אלקבץ
"לכה דודי"
[1584-1505]

רבי יוסף קארו
"בית יוסף", שו"ע
[1575-1488]

רבי יצחק לוריא
הא-להי רבי יצחק ז"ל =
אריז"ל [1572-1534]

רבי חיים ויטל [1542-1620]
תלמיד מובהק של האריז"ל

פתיחה
(א-להים
-א-להינו)

תהלים צ"ה: (א) לכו ונרננה לה' נריעה לצור ישענו: (ב) נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו: (ג) כי א-ל גדול ה' ומלך גדול על כל א-להים: (ד) אשר בנדו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו: (ה) אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו: (ו) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו: (ז) כי הוא א-להינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן דוד היום אם בקלו תשמעו: (ח) אל תקשו לבבכם כמרובה כיום משה במדבר: (ט) אשר נסונו אבותיכם בחנוני גם ראו פעלי: (י) ארבעים שנה אקוט בדור ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי: (יא) אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי:

מזמורי עם ישראל (א-להינו)

תהלים צ"ח: (א) מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו: (ב) הודיע ה' ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו: (ג) זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו: (ד) הריעו לה' כל הארץ פצחו ורננו וזמרו: (ה) זמרו לה' בכנור בכנור וקול זמרה: (ו) בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה': (ז) ירעם הים ומלאו תבל וישבי בה: (ח) נהרות ימחאו כף יחד הרים ורננו: (ט) לפני ה' כי בא לשפט הארץ ישפט תבל בצדק ועמים במישרים:

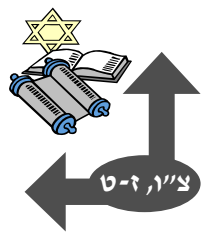
תהלים צ"ו: (א) שירו לה' שיר חדש שירו לה' ברכו שמו בשרו מיום ליום ישועתו: (ג) ספרו בגוים כבודו בכל העמים נפלאותיו: (ד) כי גדול ה' ומהלל מאד נורא הוא על כל א-להים: (ה) כי כל אלהי העמים אילילים וה' שמים עשה: (ו) הוד והדר לפניו עז ותפארת במקדשו: (ז) הבו לה' משפחות עמים הבו לה' פבוד ועז: (ח) הבו לה' פבוד שמו שאו מנחה ובאו לחצרותיו: (ט) השתחוו לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ: (י) אמרו בגוים ה' מלך אף תכון תבל כל תמוט ידיו עמים במישרים: (יא) ישמחו השמים ותגל הארץ ירעם הים ומלאו: (יב) יעלו שדי וכל אשר בו אז ורננו כל עצי יער: (יג) לפני ה' כי בא לשפט הארץ ישפט תבל בצדק ועמים באמונתו:

תהלים צ"ט: (א) ה' מלך ירגזו עמים ישב כרובים תנוט הארץ: (ב) ה' בציון גדול ורם הוא על כל העמים: (ג) יודו שמך גדול ונורא קדוש הוא: (ד) ועז מלך משפט אהב אתה פוננת מישרים משפט וצדקה בינקב אתה עשית: (ה) רוממו ה' א-להינו והשתחוו להדם רגליו קדוש הוא: (ו) משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו קראים אל ה' והוא יענם: (ז) בעמוד ענן ידבר אליהם שמרו עדתיו וחוק נתן למו: (ח) ה' א-להינו אתה עניתם אל נשא היית להם ונקם על עלילותם: (ט) רוממו ה' א-להינו והשתחוו להר קדשו כי קדוש ה' א-להינו:

תהלים צ"ז: (א) ה' מלך תגל הארץ ישמחו איים רבים: (ב) ענן וערפל סביבו צדק ומשפט מכון פסאו: (ג) אש לפניו תלך ותלהט סביב צריי: (ד) האירו ברכיו תבל ראתה ותחל הארץ: (ה) הרים פדונג נמסו מלפני ה' מלפני אדון כל הארץ: (ו) הגידו השמים צדקו וראו כל העמים כבודו: (ז) יבשו כל עבדי פסל המתהללים באילילים השתחוו לו כל אלהים: (ח) שמעה ותשמח ציון ותגלנה בנות יהודה למען משפט יד ה': (ט) כי אתה ה' עליון על כל הארץ מאד נעלית על כל א-להים: (י) אהבי ה' שנאו רע שמר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילים: (יא) אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה: (יב) שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו:

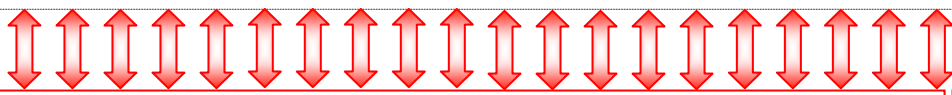
ב. קבלת שבת
(צ"ה-צ"ט, כ"ט)

תהלים כ"ט: (א) מזמור לדוד הבו לה' בני אלים הבו לה' פבוד ועז: (ב) הבו לה' פבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קדש: (ג) קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים: (ד) קול ה' בפה קול ה' בהדר: (ה) קול ה' שבר ארזים וישבר ה' את ארזי הלבנון: (ו) וירקיעם כמו עגל לבנון ושרין כמו בן ראמים: (ז) קול ה' חצב להבות אש: (ח) קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש: (ט) קול ה' יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו פלו אמר פבוד: (י) ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם: (יא) ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

נא לחתוך את הדף לאורך החץ המסומן משמאל, ולקפל את הדף פעמיים בשני הקווים, בכדי להצמיד את החיצים האדומים למטה לגבול התחתון של מזמורים צ"ז ומזמור צ"ט (מזמור ק' ייכסה את מזמור כ"ט)

א. תהלים צ"ה-ק'
ביחידה ספרותית

תהלים ק': (א) מזמור לתודה הריעו לה' כל הארץ: (ב) עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה: (ג) דעו כי ה' הוא אלהים הוא עשנו וולא ולו אנחנו עמו וצאן מרעיתו: (ד) באו שערי בתודה חצרתיו בתהלה הודו לו ברכו שמו: (ה) כי טוב ה' לעולם חסדו ועד דור אמונתו:

חתימה
(א-להים)

מזמור צ"ב – צ"ג והקשרם בספר תהלים (פירוש בעמוד 85) (17)

מזמור צ"א

מזמור צ': א-דני מעון אתה היית לנו בדר (א), שבענו בבקר חסדך (יד)
מזמור צ"א: שמת מעונך (ט), אךך ימים אשביעהו ואראהו בישיעתי (טו)

מזמור צ'

מזמור צ': (ו) בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש (יד) שבענו בבקר חסדך וירננה ונשמחה בכל
מינו: (טו) שמחנו בימות ענייתנו שנות ראינו רעה: (טו) יראה אל עבדיך פצלך והדרך על בניהם:
(יז) ויהי נעם א-דני א-להינו עלינו ומעשה דינו כוננה עלינו ומעשה דינו כוננהו:
מזמור צ"ב: (ג) להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות: ... (ה) כי שמחתי ה' בפצלך במעשי דיך
ארכו ... (ח) בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמים עדי עד:

מזמור צ"א: ישב בסתר עליון (א), כי אתה ה'
מחסי עליון (ט), רק בעיניך תביט (ח)
מזמור צ"ב: ולזמר לשמך עליון (ד), ותבט עיני
בשורי (יב)

להגיד בבקר חסדך (ו) ... להגיד כי ישר ה' (טו)
כי שמתני ה' בפצלך (ח) ... וציצו כל פעלי און להשמים עדי עד (ח)
במרח רשעים (ח) צדיק פתקו יפרח ... בחצרות א-להינו ימחינו (א-ד)
ואתה מרום לעלם ה' (ט) ... בראים קרני (א)
בלתי בשמך רננו (א) ... דשנים ורעננים יהיו (טו)

מזמור צ"ב

מזמור שיר ליום השבת:

(א) טוב להדות לה'
(ב) להגיד בבקר חסדך
(ג) עלי עשור ועלי נבל
(ד) כי שמחתי ה' בפצלך
(ה) מה גדלו מעשיך ה'
(ו) איש בער לא ידע
(ז) בפרח רשעים כמו עשב
(ח) ואתה מרום לעלם ה':
(ט) כי הנה איביך יאבדו - יתפרדו כל פעלי און:
(י) בלתי בשמן רענו:
(יא) בקמים עלי מרעים תשמענה אזני:
(יב) פארז בלבנון ישגה:
(יג) בחצרות א-להינו יפריחו:
(יד) דשנים ורעננים יהיו:
(טו) צורי ולא עולתה בו:

7 פסוקים
52 מילים
3 X שם ה'

7 פסוקים
52 מילים
3 X שם ה'

מזמור צ"ב: מרום (ט); לעלם (ט); ואמונתך (ג); מאד (ו); בבית ה' (יד)
מזמור צ"ג: במרום (ד); מעולם (ב); נאמנו (ה); מאד (ח); לביתך (ה)

תהלים צ"א:
אךך ימים
אשביעהו (טו)

מזמור צ"ג

(א) ה' מלך גאות לבש
(ב) נכון כסאך מאז
(ג) נשאו נהרות ה'
(ד) מקלות מים רבים
(ה) עדתיך נאמנו מאד
(א) לבש ה' עז התאזר
(ב) מעולם אתה:
(ג) נשאו נהרות קולם
(ד) אדירים משברי ים
(ה) אדיר במרום ה':
(ו) לביתך נאוה קדש
(ז) ה' לארך ימים:
(א) אף תכון תבל בל תמוט:
(ב) אף תעלה אף תבט
(ג) אף תעלה אף תבט
(ד) אף תעלה אף תבט
(ה) אף תעלה אף תבט

תהלים צ"ג:
ה' מלך גאות
לבש (א)
מזמור צ"ד:
השב גמול
על גאים"
(צ"ד, ב)

תהלים צ"ב: מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו
מחשבתך (ו); איש בער לא ידע וכסיל לא יבין
את זאת (ז); בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל
פעלי און (ח); ותבט עיני ... תשמענה אזני (י)
מזמור צ"ד: רשעים (ג); כל פעלי און (ד, טו);
בינו בערים בעם וכסילים מתי תשפילו: (ח);
הנטע און הלא ישמע אם יצר עין הלא יביט
(ט); מחשבות אדם... (יא)

תהלים צ"א: תשב אנוש עד דבא
(ג), אמר לה' מחסי ומצודתי א-להי
אבטח בו (ב), ותחת כנפיו תחסה (ד),
כי אתה ה' מחסי (ט), כי בי חשק
ואפלטתו אשגבהו כי ידע שמי (יד)
מזמור צ"ד: עמך ה' ידבאך ונחלתך
יענו (ה), ויהי ה' לי למשגב וא-להי
לצור מחסי (כב)

תהלים צ': כי כל ימינו פנו
בעברתך (טו), ימי שנותינו בהם (י),
למנות ימינו פן הודע (יב), ונשמחה
בכל ימינו (יד), שמחנו כימות
ענייתנו שנות ראינו רעה (טו)
תהלים צ"ד: להשקיט לו
מימי רע (יג)

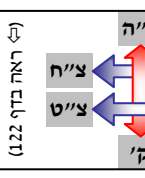
תהלים צ"ד:
כל ישרי לב
והישרי לב
שמחה (יא)

תהלים צ"ג:
נכון כסאך מאז
תהלים צ"ז:
צדק ומשפט מכון
כסאו (ב)

תהלים צ"ג: אף תכון תבל בל תמוט (א)
אף תעלה אף תבט (ו)

תהלים צ"ב: אף תכון תבל בל תמוט (א)
אף תעלה אף תבט (ו)

תהלים צ"ג: ה' מלך גאות לבש
תהלים צ"ו: אמרו בגוים ה' מלך
תהלים צ"ז: אף תכון תבל בל תמוט (א)
תהלים צ"ח: אף תכון תבל בל תמוט (א)

תהלים צ"ג: נשאו נהרות ה'
נשאו נהרות קולם ישאו נהרות
דכים (ג)
תהלים צ"ח: נהרות
ימחאו כף (ח)

תהלים צ"ב: בחצרות א-להינו
יפריחו (יד)
תהלים צ"ו: ובאו לחצרותיו (ח)
תהלים ק': באו שערינו בתודה חצרתיו
בתהלה (ד)

תהלים צ"ב: ואתה מרום לעלם
ה' (ט), ותקם בראים (יא)
תהלים צ"ג: אדיר במרום ה' (ד)
תהלים צ"ט: וקם הוא על כל
העמים (ב), רוממו ה' (ט)

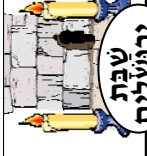
תהלים ק':
מזמור לתודה הרעיו לה' כל הארץ:
(ב) עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה:
(ד) באו שערינו בתודה חצרתיו בתהלה:
(ה) כי טוב ה' לעולם חסדו ועד דר נדר אמונתו:

תהלים צ"ח (לאומי)
(ג) זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל
ראו כל אפסי אךך את ישועת א-להינו:

תהלים צ"ב (פרטי)
(ב) טוב להדות לה' ולזמר לשמך עליון:
(ג) להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות:
(ה) כי שמחתי ה' בפצלך במעשי דיך ארכו:
(ד) שתולים בבית ה' בחצרות א-להינו יפריחו:

התוכן	<p align="center">רבי שלמה בן משה הלוי אלקבץ [1584-1505]</p>	<p>מבנה וצורה חזרות לשון נופל</p>
<p align="center">שבת</p> <p align="center">ירושלים</p> <p align="center">שבת</p> <p align="center">ירושלים</p> <p align="center">שבת</p> <p align="center">ירושלים</p>	<p align="center">לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>שמור וזכור בדבור אחד. ה' אחד ושמו אחד. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>לקראת שבת לכו ונלכה. מראש מקדם נסוכה. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>מקדש מלך עיר מלוכה. רב לך שבת בעמק הבקא. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>התנערי מעפר קומי. על יד בן ישי בית הלחמי. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>התעוררי התעוררי. עורי עורי שיר דברי. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>לא תבושי ולא תפלמי. בך יחסו עניי עמי. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>והיו למשסה שאסיד. ישיש עליך א-להיך. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>זמין ושמאל תפרוצי. על יד איש בן פרצי. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p> <p>בואי בשלום עטרת בעלה. תוך אמוני עם סגלה. לכה דודי לקראת פלה. פני שבת נקבלה:</p>	<p>לכה - פלה" "דודי" בפומון: כיון אורחיות = יהיה (י"ה) בה"י שמו) 7 מילים 10 פעמים = 70 (ח"ה - ל"ה = 70)</p> <p>ולתפארת - תפארתך, "עמי - עניי עמי" "קומי" <= "קומי" "עלך" - "עלך" "תעוררי התעוררי. כי בא אורח קומי אורי. עורי עורי שיר דברי. "קומי" <= "קומי" "עלך" - "עלך" "תפארתך" - "תפארתך" "בן פרצי" - "בן פרצי" "וגשמחה - בשמחה" פלה <= עטרת בעלה" בסוף השיר אמירות של חרוז הפומון והבית</p>

"את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה' " (ויקרא י"ט, ל) - "אם שמרתם נרות של שבת, אני מראה לכם נרות של ציון" (מקוט שמעוני (בתעלותך) - "אמר רבי חייא בר אבא אין ישראל נגאלים אלא בזכות שבת" (קהלת רבה פ"ה ד') - "אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין" (שבת ק"ח ע"ב) - "אמר רבי יוחנן רשום רבי יוסי כל המענה את השבת נותנו לו נחלה בלי מצרים שנאמר או תדענוג על ה' והרכבתיך נחלת יעקב אביך וגוי לא כבררס שכתוב בו קום חתהלך בארץ לארצה וגוי ולא כיצחק שכתוב בו כי לך ולורעך אתו כל הארצות האל כיעקב שכתוב בו ופוצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (שבת ק"ח ע"א)

"קריאת שמע" 20 (פרורש בעמוד 94)

משותף

פרשה שניה: עול מצוות (דברים י"א, יג-כא)
 ואחר כך יקבל עליו עול מצוות

משותף

פרשה ראשונה: עול מלכות שמים (דברים ו'ד-ט)
 אמר רבי יהושע בן קורחא למה קדמה שמע לוהיה אם שמיע אלא כתיב עליו עול מלכות שמים תחלה

א

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

פ' שלשית: ציצית (במדבר ט"ו, יג-מא)
 והיה אם שמע לוי אמר שוהיה אם שמיע נהוג בינו ובלילה ויאמר אינו נהוג אלא ביום (בפרשת פינח מ"א)

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

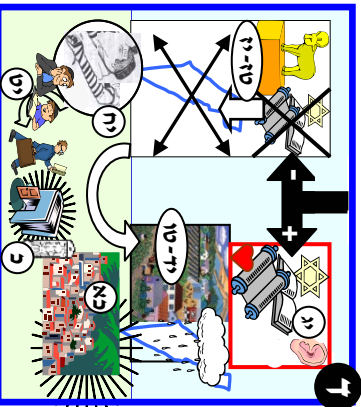
(ל) ויאמרו ה' אל משה ואמר: (כח) דביר אל בני ישראל ואמרתם אליהם ושמעו קול ציצית הנני פותח לפתח: (כט) והיה קול ציצית ותיצא יד ה' אתה וזכרתם את פת מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתירוהו. **לכבדים** ואמרו: **ענינים** אשר אתם זנים אהר"הם: (מ) קמעו תזכרו ועשיתם את פת מצותי הוייתם קדישים **לא-להיכם**: (מא) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לקם לא-להיכם אני ה' אלהיכם:

התמחר והאופי של הפרשה

- מצווה ציצית ניתנה לעם ישראל אחר חטא המרגלים, ולפני סיספור קרח ועדתו, יש מקבילות לשונות רבות. המצוה היא לזכור את כל מצוות ה', להשמיע מעבדתי, להחזיקת לה', ולזכור את יציאת מצרים.
- לכתוב הדודל היה ציץ (שמות כ"ח), וכמו כן הורה לכל בני ישראל ציצית.
- תכלית הוא צבע של כתר חמשה שפות (ש"ח) ומלכות (אסתר ח', טו), וליעודם של בני ישראל לחיות "ממלכת כהנים" (שמות י"ט, ו).

ניסוחים אופייניים

- **מקבילות לפרשת המרגלים:** לתור (יש"ג, ב, ט"ו; לט); "וְיָרְאִיתֶם" (יש"ג, ח; ט"ו; לט); זנות (יש"ג, כג; ט"ו; לט); ועשית כל המצוות (ש"ו, כבמ)
- **מקבילות לפרשת קרת ועדת:** קדישים (ש"ו, מ; ט"ו; גח); ציצית (ש"ו, ט"ו); חג, י"ז, כט.
- **הציצית נקראים גם "גדילים", כי הם סמל של גדולה ומעמד (דברים כ"ח, יג).**

"קריאת שמע" 20 (פרורש בעמוד 94)

משותף

פרשה שניה: עול מצוות (דברים י"א, יג-כא)
 ואחר כך יקבל עליו עול מצוות

א

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

פ' שלשית: ציצית (במדבר ט"ו, יג-מא)
 והיה אם שמע לוי אמר שוהיה אם שמיע נהוג בינו ובלילה ויאמר אינו נהוג אלא ביום (בפרשת פינח מ"א)

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

(ל) ויאמרו ה' אל משה ואמר: (כח) דביר אל בני ישראל ואמרתם אליהם ושמעו קול ציצית הנני פותח לפתח: (כט) והיה קול ציצית ותיצא יד ה' אתה וזכרתם את פת מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתירוהו. **לכבדים** ואמרו: **ענינים** אשר אתם זנים אהר"הם: (מ) קמעו תזכרו ועשיתם את פת מצותי הוייתם קדישים **לא-להיכם**: (מא) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לקם לא-להיכם אני ה' אלהיכם:

התמחר והאופי של הפרשה

- מצווה ציצית ניתנה לעם ישראל אחר חטא המרגלים, ולפני סיספור קרח ועדתו, יש מקבילות לשונות רבות. המצוה היא לזכור את כל מצוות ה', להשמיע מעבדתי, להחזיקת לה', ולזכור את יציאת מצרים.
- לכתוב הדודל היה ציץ (שמות כ"ח), וכמו כן הורה לכל בני ישראל ציצית.
- תכלית הוא צבע של כתר חמשה שפות (ש"ח) ומלכות (אסתר ח', טו), וליעודם של בני ישראל לחיות "ממלכת כהנים" (שמות י"ט, ו).

ניסוחים אופייניים

- **מקבילות לפרשת המרגלים:** לתור (יש"ג, ב, ט"ו; לט); "וְיָרְאִיתֶם" (יש"ג, ח; ט"ו; לט); זנות (יש"ג, כג; ט"ו; לט); ועשית כל המצוות (ש"ו, כבמ)
- **מקבילות לפרשת קרת ועדת:** קדישים (ש"ו, מ; ט"ו; גח); ציצית (ש"ו, ט"ו); חג, י"ז, כט.
- **הציצית נקראים גם "גדילים", כי הם סמל של גדולה ומעמד (דברים כ"ח, יג).**

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

פ' שלשית: ציצית (במדבר ט"ו, יג-מא)
 והיה אם שמע לוי אמר שוהיה אם שמיע נהוג בינו ובלילה ויאמר אינו נהוג אלא ביום (בפרשת פינח מ"א)

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

(ל) ויאמרו ה' אל משה ואמר: (כח) דביר אל בני ישראל ואמרתם אליהם ושמעו קול ציצית הנני פותח לפתח: (כט) והיה קול ציצית ותיצא יד ה' אתה וזכרתם את פת מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתירוהו. **לכבדים** ואמרו: **ענינים** אשר אתם זנים אהר"הם: (מ) קמעו תזכרו ועשיתם את פת מצותי הוייתם קדישים **לא-להיכם**: (מא) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לקם לא-להיכם אני ה' אלהיכם:

התמחר והאופי של הפרשה

- מצווה ציצית ניתנה לעם ישראל אחר חטא המרגלים, ולפני סיספור קרח ועדתו, יש מקבילות לשונות רבות. המצוה היא לזכור את כל מצוות ה', להשמיע מעבדתי, להחזיקת לה', ולזכור את יציאת מצרים.
- לכתוב הדודל היה ציץ (שמות כ"ח), וכמו כן הורה לכל בני ישראל ציצית.
- תכלית הוא צבע של כתר חמשה שפות (ש"ח) ומלכות (אסתר ח', טו), וליעודם של בני ישראל לחיות "ממלכת כהנים" (שמות י"ט, ו).

ניסוחים אופייניים

- **מקבילות לפרשת המרגלים:** לתור (יש"ג, ב, ט"ו; לט); "וְיָרְאִיתֶם" (יש"ג, ח; ט"ו; לט); זנות (יש"ג, כג; ט"ו; לט); ועשית כל המצוות (ש"ו, כבמ)
- **מקבילות לפרשת קרת ועדת:** קדישים (ש"ו, מ; ט"ו; גח); ציצית (ש"ו, ט"ו); חג, י"ז, כט.
- **הציצית נקראים גם "גדילים", כי הם סמל של גדולה ומעמד (דברים כ"ח, יג).**

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

פ' שלשית: ציצית (במדבר ט"ו, יג-מא)
 והיה אם שמע לוי אמר שוהיה אם שמיע נהוג בינו ובלילה ויאמר אינו נהוג אלא ביום (בפרשת פינח מ"א)

בבכות י"ב ע"ב. פי' ציצית מפני מה קבעוה אמר ר' יחזקיה בר חנינאי: מפני שיש בה' ה' דברים: מצות ציצית ציאת מצרים ועל מצוות תדעת מינייהו הרהור עבירה וחרדה וחרדה עבודה זרה

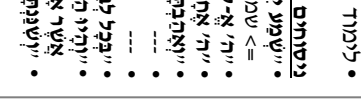
(ל) ויאמרו ה' אל משה ואמר: (כח) דביר אל בני ישראל ואמרתם אליהם ושמעו קול ציצית הנני פותח לפתח: (כט) והיה קול ציצית ותיצא יד ה' אתה וזכרתם את פת מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתירוהו. **לכבדים** ואמרו: **ענינים** אשר אתם זנים אהר"הם: (מ) קמעו תזכרו ועשיתם את פת מצותי הוייתם קדישים **לא-להיכם**: (מא) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לקם לא-להיכם אני ה' אלהיכם:

התמחר והאופי של הפרשה

- מצווה ציצית ניתנה לעם ישראל אחר חטא המרגלים, ולפני סיספור קרח ועדתו, יש מקבילות לשונות רבות. המצוה היא לזכור את כל מצוות ה', להשמיע מעבדתי, להחזיקת לה', ולזכור את יציאת מצרים.
- לכתוב הדודל היה ציץ (שמות כ"ח), וכמו כן הורה לכל בני ישראל ציצית.
- תכלית הוא צבע של כתר חמשה שפות (ש"ח) ומלכות (אסתר ח', טו), וליעודם של בני ישראל לחיות "ממלכת כהנים" (שמות י"ט, ו).

ניסוחים אופייניים

- **מקבילות לפרשת המרגלים:** לתור (יש"ג, ב, ט"ו; לט); "וְיָרְאִיתֶם" (יש"ג, ח; ט"ו; לט); זנות (יש"ג, כג; ט"ו; לט); ועשית כל המצוות (ש"ו, כבמ)
- **מקבילות לפרשת קרת ועדת:** קדישים (ש"ו, מ; ט"ו; גח); ציצית (ש"ו, ט"ו); חג, י"ז, כט.
- **הציצית נקראים גם "גדילים", כי הם סמל של גדולה ומעמד (דברים כ"ח, יג).**

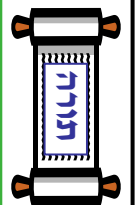

(ים) עם עידוד נזרח פה'ם בשמחה רבה רב:
(יג) שכיאות מי' גב'ן מנספחות נקלי:
(יד) עם מנג'ים ח'שך עבדך
אז' ימסלו בי' אז' איתם נקיותי משוע רב:
(טו) ח'ה' ק'ת'ו ק'ת'ו אמרו פי' והג'ו לפי' לפ'ניך
ר' עזרי' וג'ל'י:

ר' עזרי' וג'ל'י
 ר' עזרי' וג'ל'י
 ר' עזרי' וג'ל'י

ברכה לאחר קריאת שמע
ר' ימולך לעולם ועד:
צ'ו' ישאל קומה ע'זרת ישאל ופ'דה נמ'תך
וה'דה וישאל ונאמר ואל'נו ר' צב'אות שמו
קדוש ישאל ב'רוך א'תה ר' א'ל' ישראל
ו'נאמר פי' פ'דה ר' את' ישקב ונא'ל מ'לך חזק
מ'פ'נו: ב'רוך א'תה ר' א'ל' ישאל

תפילת מנחה
א'תה א'חד ושמו' א'חד ומי' ע'פ'תך ישאל ו'ז'י
א'חד פ'א'ר'י. תפ'ארת ג'ל'ה נ'ט'רת יש'עה יום
מנוחה קדושה לעמך נ'ת'ת. א'ב'ר'ה'ם ג'ל' י'ח'ק
נ'ר'ן ע'קב ונ'ג'ו נ'נ'חו בו. מנוחת א'ה'ב'ה
נ'ז'ל'ה. מנוחת א'מת ונאמ'נה. מנוחת שלום
ול'לה והש'ט' ונ'ט'ו מנוחה שלק'ה ש'א'תה
ר'ז'ה ב'ה. נ'פ'רו ב'ג'ד ו'ז'ד'ו פי' מ'א'תך ר' י'א
מנוחתם ועל מנוחתם יקדושו את' ש'מך:

(ח) תורת'ם
עזרת'ם
(ט) פקודת'ם
נ'ז'רות'ם
מ'שפ'ט'י ר' א'מת
צ'ד ק'ו נ'ת'ו:
(יא) ה'ת'ת'ת'ת'ם מ'ז'ר'ב מ'פ'ו ר'ב נ'מ'ת'ת'ת'ם מ'ד'ש נ'פ'ת צ'ופ'ים:

תורת'ם... משפ'ט'י... עזרת'ם... נ'ז'רות'ם... פקודת'ם... נ'מ'ת'ת'ת'ם... מ'ז'ר'ב מ'פ'ו ר'ב נ'מ'ת'ת'ת'ם... מ'ד'ש נ'פ'ת צ'ופ'ים...
 תורת'ם... משפ'ט'י... עזרת'ם... נ'ז'רות'ם... פקודת'ם... נ'מ'ת'ת'ת'ם... מ'ז'ר'ב מ'פ'ו ר'ב נ'מ'ת'ת'ת'ם... מ'ד'ש נ'פ'ת צ'ופ'ים...

ברכה שניה לפני קריאת שמע
א'הבת עולם ואל'ה'ם א'הבת'ת'ם ר' א'ל' י'י'נו... והא'ר' ע'זרינו ב'תו'רת'ך
ו'ד'ב'ק ל'ב'נו מ'מ'ת'ת'ך ו'נ'ד'ח ל'ב'נו ל'א'ה'ב'ה ו'ל'י'רא'ה את' ש'מך...
נ'ג'ל'ה ונ'ש'מ'ח'ה ב'י'ש'ע'ת'ך... וק'ר'ב'ת'ת'ך ל'ש'מך ה'ג'ד'ול ס'ל'ה
פ'א'מת:
ב'רוך א'תה ר' ה'פ'ח'ר פ'ע'לו ישאל פ'א'ה'ב'ה

תפילת שחרית
ישמח משה ב'פ'ת'ת'ת'ך ח'לקו. פי' ע'בד נאמן קראת עלי' פ'ל'י
תפ'ארת ב'ר'אש'ו נ'ת'ת' עלי' ב'עמ'לו ל'פ'נ'ך על' ח'י י'י'נו. ויש'י ל'ח'ות
א'ב'ר'ה'ם ח'ר'וד ב'רוך. ונ'ת'וב פ'ל'ם ש'מ'י'רת ש'פ'ת. וכן פ'ת'וב
ב'תו'רת'ך (שמות ל"א, טו-יז):
נ'ש'מ'ח'ה ב'ני' ישאל את' הש'פ'ת לע'ש'ות את' הש'פ'ת ל'ד'ת'ם ב'ר'ת
ע'ל'ם: ב'ני' ו'פ'ני את' ר'ת היא לעולם. פי' ש'ש'ת נ'מ'ת
ע'ל'ה ר' את' הש'מ'ים ואת' הא'ר'ץ. ופ'יום הש'ב'עי' ש'בת ונ'פ'ש:
ולא נ'ת'בו ר' א'ל'ה'ינו ל'ג'ווי הא'ר'צ'ת. ולא ה'נ'ח'ל'נו מ'ק'פ'נו
ל'ע'ב'דו פ'ס'י'ל'ים. וג'ם ב'מ'נוח'נו לא יש'פ'נו ע'ר'ל'ים. פי' ל'י'ש'אל
ע'מך נ'ת'וב פ'א'ה'ב'ה. ל'ז'ר'ב ע'קב א'ש'ר פ'ם פ'ח'ר'ת:
ישמחו במלכותך שומרי שבת וקו'ר'ה' עונג עם מקד'ש'י ש'ב'עי.
פ'ל'ם יש'פ'עו ונ'ת'ע'נו מ'טו'פ'ך. תפ'ש'ב'עי' ר'א'ת' ב'ו קדו'ש'ת'ו.
ח'מ'ד'ת'ם נ'מ'ים א'תו קראת. וכן ל'מ'ע'ש'ה ב'ר'אש'ת'י):
**א'ל'ה'ינו ואל'ה'י א'ב'ו'ת'ינו ר'ז'ה נא ב'מ'נוח'ת'נו...
 ו'נ'נ'חו ב'ו פ'ל' ישאל מקד'ש'י ש'מך:
 ב'רוך א'תה ר' מקד'ש'י הש'פ'ת**

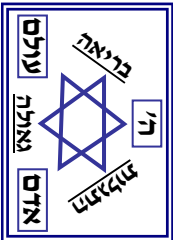

(א) ל'מ'נ'ח'ה מ'ז'מ'ור ל'ד'ו: (ב) הש'מ'ים מ'ס'פ'ר'ים ב'ב'דו
א'ל' מ'פ'ע'ש'ה י'ד'ו מ'ג'יד ה'ק'יע: (ג) יום ל'ום נ'ב'יע א'מ'ר
ו'ל'לה ל'ק'ל'ה ח'תוה ד'ע'ת: (ד) א'ין א'מ'ר ו'א'ין ד'ב'ר'ים פ'ל'
נ'ש'מ'ע ק'ו'ים: (ה) ב'כל ה'א'ר'ץ נ'א ק'ום ו'ק'צ'ר ח'ב'ל
מ'ל'ק'ה'ם ל'ש'מ'ש' ש'ם א'ה'ל ב'ת'ם: (ו) ו'ח'וה נ'ת'נו י'א
מ'ח'פ'תו י'ש'י'ש ב'נ'בו'ר ל'ר'יש א'ר'ח: (ז) מ'ק'צ'ה הש'מ'ים
מ'ז'פ'או ו'ח'פ'ו'ע'ו על' ק'צ'ו'ת'ם ו'א'ין נ'ס'ת'ר מ'ח'פ'תו:

הש'מ'ים מ'ס'פ'ר'ים ב'ב'דו א'ל-ל'
 ח'מ'ד'ת'ם מ'ס'פ'ר'ים ב'ב'דו א'ל-ל' ו'ק'דו'ש'תו

ברכה ראשונה לפני קריאת שמע
ב'רוך א'תה ר' א'ל'ה'ינו מ'ל'ך ה'ע'ל'ם י'צ'ר א'ור ו'ב'ורא
ח'שך ע'ש'ה ש'לום ו'ב'ורא את' הפ'ל... א'ל-ל' ב'רוך ג'ד'ול
ד'ע'ת. ה'כ'ו ו'פ'ע'ל ד'ה'ר'י ח'פ'ה. טוב י'צר ב'ב'דו ל'ש'מו.
מ'א'ו'רות נ'נו ס'ב'בו'ת ע'ז'ה. פ'נות א'ב'א'ו ק'דו'ש'ים. ו'ז'מ'ו
ש'ד'י. ת'מ'וד ל'ס'פ'ר'ים ב'ב'דו א'ל-ל' ו'ק'דו'ש'תו:
ק'דו'ש' ק'דו'ש' ק'דו'ש' ר' צ'ב'אות מ'לא כ'ל ה'א'ר'ץ ב'ת'ו:
ב'רוך ב'ב'דו ר' מ'פ'ק'ו'מו:
פ'רוך א'תה ר' י'צ'ר ה'מ'א'ו'רות
ב'רוך א'תה ר' א'ל'ה'ינו מ'ל'ך ה'ע'ל'ם. א'ש'ר ב'ד'ו
מ'ע'ר'ב ע'ר'ב'ים... ב'רוך א'תה ר' ה'פ'ע'ר'יב ע'ר'ב'ים

תפילת מעריב
א'תה קדושת' את' יום הש'ב'עי' ל'ש'מך. תפ'ל'ית מ'ע'ש'ה
ש'מ'ים ו'א'ר'ץ. תפ'ר'תו מ'פ'ל ה'י'מ'ים. ו'ק'דו'ש'תו מ'פ'ל
ה'ז'מ'נים. וכן פ'ת'וב ב'תו'ר'ת'ך (בראשית ב', ו-א):
ו'נ'כ'לו הש'מ'ים ו'ה'א'ר'ץ ו'ק'ל צב'א'ם: ו'נ'כ'ל א'ל'ה'ים ב'י'ום
ה'ש'ב'עי' פ'ל'א'ת'ו א'ש'ר ע'ש'ה. ו'יש'ב'ת ב'י'ום הש'ב'עי'
מ'פ'ל מ'ל'א'ת'ו א'ש'ר ע'ש'ה: ו'נ'ב'דך א'ל'ה'ים את' יום
ה'ש'ב'עי' ו'ק'דו'ש' א'תו. פי' בו ש'בת מ'פ'ל מ'ל'א'ת'ו א'ש'ר
ב'ר'א א'ל'ה'ים לע'ש'ו'ת:
ישמחו במלכותך שומרי שבת וקו'ר'ה' עונג עם מקד'ש'י
ש'ב'עי' פ'ל'ם יש'פ'עו ונ'ת'ע'נו מ'טו'פ'ך תפ'ש'ב'עי' ר'א'ת' ב'ו
ו'ק'דו'ש'תו ח'מ'ד'ת'ם נ'מ'ים א'תו קראת וכן ל'מ'ע'ש'ה ב'ר'אש'ת'י
**א'ל'ה'ינו ואל'ה'י א'ב'ו'ת'ינו ר'ז'ה נא ב'מ'נוח'ת'נו...
 ו'נ'נ'חו ב'ו פ'ל' ישאל מקד'ש'י ש'מך:
 ב'רוך א'תה ר' מקד'ש'י הש'פ'ת**

ב **ה'תפילות** **אדם** **ואורה** **עולם**

א **שלוש תפילות של שבת**

חרוז סופי (1-10)

אֵדוֹן עוֹלָם
(פירוט בעמוד 103)

עולם יצירה (ייצירי"ה), הבריאה (ייגבר"ה) - העשייה (יינעש"ה")
"כל הנקרא בשמי נלכדי"
בְּרֵאשִׁיתוֹ יִצְרָתוֹ אֶף עֲשִׂיתוֹ"
(ישעיהו מ"ג, 2)

"כשיזכר השם כיון פירוש קריאתו באזנות שהוא אדון הכל ויכוין בכתבתו בוי"ד ח"א שהיה וזהו ויהיה" (שר"ע א"ח ח', א)

מן המצר קראתי י-ה ענני במרחב נה: **ה' לי לא אנה**
מה עשה לי אדם: ה' לי פעלתי ואני אראה בשנאי: טוב להסות בה' מפסח פאדס" (תהלים קל"ח, ח-ה)

- 1) **פְּטָרָם כֹּל יִצְיֵר נִבְרָא:** אֵדוֹן עוֹלָם אֵשֶׁר מְלַךְ. לַעֲת גַּעְשָׁה בְּחִפְצוֹ כֹּל. וְאֶחָדִי פְּכֻלֹת הַפֶּל.
- 2) **אֵדוֹן עוֹלָם נִבְרָא:** אֵדוֹן עוֹלָם אֵשֶׁר מְלַךְ. לַעֲת גַּעְשָׁה בְּחִפְצוֹ כֹּל. וְאֶחָדִי פְּכֻלֹת הַפֶּל.
- 3) **לְבָדוֹ מְלַךְ נוֹרָא:** וְאֶחָדִי פְּכֻלֹת הַפֶּל.
- 4) **וְהוּא נְהִיָה פְּתַפְרָה:** וְהוּא הָיָה וְהוּא הָוָה.
- 5) **לְהַמְשִׁיכַל לֹא לְהַחְפִּיָה:** וְהוּא אֶחָד וְאֵין שְׁנֵי.
- 6) **וְלֹא הָעֵז וְהַמְשִׁיָה:** פְּלִי רֵאשִׁית פְּלִי תַכְלִית.
- 7) **וְצוֹר חֲבָלִי פְּעַת צָרָה:** וְהוּא אֵלִי וְהִי גוֹאֲלִי.
- 8) **מִנְת פוֹחִי פִּיּוֹם אֶקְרָא:** וְהוּא נְפִישִׁי וּמְנוֹס לִי.
- 9) **פְּעַת אֵישׁוֹ וְאֶעֱרָה:** פְּלִדוֹ אֶפְקִיד רִנְחִי.
- 10) **יְהִי לִי וְלֹא אֵי רָא:** וְעַם רוּחִי גְּוִיָתִי.

מלכות ה' (1-6)
מלך - מלך - מלך

כשבא לישן מפקיד רוחו להקב"ה שנאמר 'ביד אפקיד רוחי' (תהלים ל"א, ח) (9)
וכשנער ממלך בהקב"ה (במדבר רבה כ', ב)

ביסחון בה' (7-10)
חרוז פנימי אמצעול (7-10)